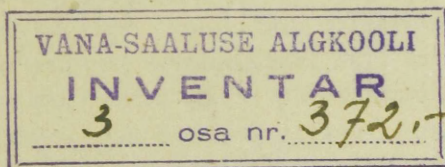
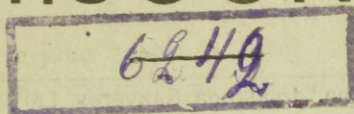

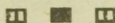
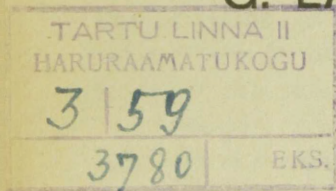

Opt. 312.

RIIGI ELU PÕHIJÕONED

G. LAURENTIUS

U.-ü. „Sõna“ trükikoda Rakveres, Lai tän. 27

A-3847

15297925

2

Trüki- ja kirjandus-
muuseumi kogu

153541

Eessõna.

Käesolew raamat ei ole puhtriigiteadusline, waid tema ülesanne on ainult: 1) tutwustada laiemaid ringkondi inimesi riigiteaduse põhimõtetega, 2) ergutada ja wirgutada eestlaste seas iseseiswat riiklist mõttekäiku ja 3) minu isikliste ühiseluliste waadetele natuke õhku ja walgust anda.

Kui hästi ehk halwasti raamat neid ülesandeid täidab, see jäeb lugeja otsustada. Mis puutub neid uudseid mõtteid, milledega ma raamatus esinen, siis olen ma neid juba ammugi poolt ja wasta läbi kaalunud, kuid kirjapandud on nad wõrdlemisi lühikese aja jooksul ja sellep. jätab ehk nende awalduse wiis weel mõndagi soowida. See on aga peaaegu paratamatu nähtus iga uue mõtte wäljendusel, et neile raske on esimese sõnaga õiget kjuu anda.

Esialgse kawa järele pidi raamat kaunisti suu-rem tulema, kuid, et aeg ja olud käskisid trükikulu-udega kokkuhoidlik olla, et mitte raamatu hinda liiasti tõsta, siis jätsin teisest jaost mitmed peatükid hoopis wälja ja surusin ka trükitud peatükkides seletusi siin ja seal kaunis tublisti kokku. Tahaksin loota, et ma sellega siiski kuskil liialdanud ei ole.

Sõnad, mis raamatus natuke teisiti on kirjutatud, kui ehk mõni oleks soowinud, palun mitte minu õigekirjutuse oskamatus arwele panna, waid sellega seletada, et mul tahe oli neid sõnu sarnasel kujul ise näha ja teistele näidata. Niihästi Wene kui ka Saksa keele kaudu Eesti kirjanduse keelde wõetawate

wõeraste sõnade lõpud on Eesti keele ja kõrwale täiesti wastikud. Inglased, prantslased, sakslased ja wenelased räägiwad wälja kõik wõerad sõnad oma keele kohaselt, ei tea miks meie peame neid teiste keelte järele rääkima ja kirjutama. Arwan, et aeg oleks nendes uuendusi kawatseda. Ma tulin selle paranduse peale alles raamatu trükkimise ajal ja ei saanud sellep. seda uuendust ka kõige järjekindlusega läbi wiia. Üldiselt olen wõerakeelseid sõnu wõimalikult wähe tarwitanud ja kergel keelel kirjutada püüdnud, sest et meie suurem lugejate ring wõeraste sõnade rägastikku ega moodsat tuli uut Eesti kirjakeelt hästi ei mõista.

Üldine riigi teaduse tundmine on iga waba riigi kodanikule wäga tähtis. Meil ei ole kuningat ega keisrit, kes meie eest hoolt kannaks, ei ole sugupõliseid riigimehigi, waid peame ise kaaluma mis hea ehk halb. Nõnda ei tohi meie tundigi unustada, et Eesti riigi saatuse eest iga riigi kodanik wastutaw on. Tundes, et weikene osa sellest wastutusest ka minu peal lasub, püüdsin teha, mis jõud kandis. Ses mõttes palun minu tööd ka wasta wõtta ja arwustada.

Rakweres,
oktoobris 1922.

G. Laurentius.

Mõned parandust paluwad wead.

Trükitud	Peab olema
Lhk. 18, 1 r. alt kõige	kõigi
„ 20, 7 r. ülew. ütlab	ütleb
„ 21, 14 r. „ lehring	lhering
„ 24, 15 r. alt wõimetu	wõimatu
„ 61, 8 r. „ Riik on Jumal	Riik on inimestel kui Jumal

Raamatud,

mis käesolewa kirjatöö kokkuseadmisel enamwähem olen tarwitanud ja millede peale nende autorite nime-
tused teksti sees näitawad, on järgmised:

I. CONRAD, Grundriss zum Studium der poli-
tischen Oekonomie II Teil.

Adolf DAMASCHKE, Geschichte der National-
ökonomie II Band.

Ludwig GUMPLOWICZ, Grundriss der Sociologie.

Th. MOMMSEN, Römische Geschichte.

Fr. PAULSEN, System der Ethik mit einem
Umriss der Staats- und Gesellschaftslehre II Band.

МАРТЕНСЪ, Лекции по Государственному праву,
литографированныя.

А. НЕЗНАМОВЪ, Планъ войны.

Н. СЕРГЪЕВСКИЙ, Русское Уголовное право.

Петръ СТРОНИНЪ, Политика какъ наука.

Sisu.

I. Riigiõpetuse põhilaused.

	lhk.
1. Peatükk. Riigi algus	9
2. " Riigi siht	17
3. " Riigi laad	28
4. " Walitsus	34
5. " Seadusandlus	37
6. " Walimisõigus	41
7. " Riigi kaswamine, kahanemine ja surm	45

II. Riigi tegewus harilikul ajal.

1. Peatükk. Riik majandustegurina	53
2. " Riik kultuurtegurina	68
3. " Riigi juriidiline tegewus.	78
4. " Riik ja kirik	86
5. " Sotsialism ja töölised	91
6. " Wähemusrahwad	99
7. " Tollipoliitika	103
8. " Maaküsimus	111
9. " Karskusküsimus	119
10. " Hoolekanne	122

III. Riigi tegewus erakorralisil aegel.

1. Peatükk. Wälissõjad	128
2. " Kodusõjad ja rewoluutsid	135
3. " Näljad, katkud ja epideemid.	139
4. " Majanduslised kriisid	141

I.

Riigiõpetuse põhilaused.

1. PEATÜKK.

Riigi algus.

Selle üle, kuidas riigid on sündinud ja sünninud, on mõndagi õpetatud ja kirjutatud. Eriti tüübiliselt paistavad nende kirjutuste seast välja järgmised õpetused:

a) Õpetus Jumalikust algatusest. See õpetus on kõige wanem. Ka uuema aja monarhid toetasid ennast selle õpetuse peale, kuigi kaudselt, seletades, et nende võim on Jumalast pärit. Jaapanis õpetatakse veel praegugi, et nende esimene walitseja otse Jumala soostki olla olnud. — Selle õpetusega ei wõi meie aga enam kui tõeasjaga rehkendada, sest parem ajaloo tundmine näitab, et wanemal aegel riigimeestel moodiks oli nimelt Jumala seljataha pugedes ilmalikke asju ajada. Seält need õpetused siis ka pärit.

b) Contract social (Ühiseluline kokkulepe). Selle õpetuse pooldajad olid peaasjalikult inglane Thomas Hobbes (1588 — 1679), prantslane Jean Jac-

ques Rousseau (1712—1778) ja sakslane Immanuel Kant (1724 — 1804). Kõik nad arwasid enam vähem, et inimesed alguses kaua ilma riigita on elanud ja pärast kokkuleppe teel riigi on loonud. Eriti populaärne nende seast oli Rousseau õpetus, kes sarnast inimeste ilma riigita ürgelu väga heaks ja ilusaks kiitis. Tema arwates on riik alles siis loodud, kui eraomandus siginenud, mida alguses ei olla olnud. Nõnda olla riik peaasjalikult eraomanduse kaitseks loodud.

Kõigi nende õpetustega ei taha uuem teadus enam leppida. Esmaks ei ärata nad usaldust sellep., et meie uuemal ajal peaaegu sugugi riikisid ei tunne, mis sarnasel kokkuleppe teel oleksid sündinud. Ka kõige uuemad riike liitumisedki ei passi hästi nende õpetuste alla, sest et nendes igal pool wägi ja wõimus tähtsamat osa on mänginud, kui waba kokkulepe. Schweitsi kantonid on kaua suures riius ja waenus elanud, enne kui nad riigiks koondusid, Saksamaad ühendas Bismark suure wäewõimuga ja P. A. Ühisriigid muutusid alles pärast suurt kodusõda, mis 500.000 inimese elu maksis, ühtlaseks riigiks. Teiseks on raske uskuda, kuidas inimesed korraga niisuguse targa mõtte peale wõisid tulla riiki luua, kui neil ühtki riiki weel eeskujuks ei olnud. Palju loomulikum on arwata, et riigi algkuju mitte äkki, waid aegupidi on sündinud.

c) On õpetusi, mis riike saamisloost midagi ei räägi, waid lihtsalt ütlewad, et kus rahwas, seal ka riik. Nõnda ütleb saksa prohwessor Friedrich Paulsen, et igal rahwal olla mingisugune sisemine kord, mis riikluse nime wõida kanda ja rahwast ilma lihtsamagi riiklise korrata ei olla olnud ega

ollagi. Kuid see on waewalt õige. Meie Eestiski teame, et meil enne meie iseseiswust midagi sarnast ei olnud, millele elementaarsemagi riikluse nime oleks wõinud anda. On ikka wahe rahwuse ja riikluse wahel.

d) Uuemas sotsiaalkirjanduses, eriti Austria professor Gumpłowiczi juures, on mõte maad wõtnud, et riigid oma alguse sellest saanud, et teatud rahwas ehk klass teise alla on heitnud, teise üle walitsema ja teist kasutama hakanud. Nõnda oleks iga riik eestkätt walitsemise teel loodud sotsiaalne elund. — Selle õpetuse õiguse wasta ei ole põhijoontes pea midagi ütelda, kuid kui ainult walitsemise momenti riike saamisloos arwesse wõtta, siis ütleb see õpetus meie mõistusele ikkagi liiga wähe. Peaks waatama seal juures weel, kuidas walitsusline moment riike saamisloos tegelikult wäljeneb.

Üldiselt peab tähendama, et raske on riike juures, mis teatud sotsiaalsed organismid, kindlaid ja ühtlasi põhimõtteid püstitada. Kuigi riik ainult sotsiaalne organism on, tähendab sõna organism alati midagi elulist, bioloogilist. Bioloogia aga ei tunne kristalle, s. o. elulises looduses ei näe meie niisugusi sirgejoonelisi seadusi makswusel olevat, kui näit. mineraloogias, füüsikas ja keemias. Sotsioloogias on iga elund omapärane, mis ainult ükskord kui sarnane ilmub, kuna sama üksikasjaline fakt enam igawesti uuesti ei kordu. Sotsiaalsed üksused tegutsewad küll üldiste sotsioloogiliste seaduste järgi, kuid nagu nende elu igal isesugune, nõnda puudub neil ka karwapealne ühtlus nende sündimise juures. Kui meie siin siiski teatud liigitusi ette wõtame, siis ainult selleks, et liigi-

tuste kaudu riike saamislugu kergem on tundma õppida.

Nõnda jagaksin ma riike sündimisllood 5-de jakku, nimelt järgmiselt:

1) Usuline algus. Selle liigi alla kuuluksid Moosese, Mohameedi ja paawsti kirikuriik. Kõik need riigid koondasid endid teatud usu dogmade ümber. Iseäranis selge pildi annab Kaliifide riik. Ei oleks Mohameeti olnud, siis on küll küsitaw, kuna ja missugune riiklus araablastel oleks wõinud kujuneda.

2) Kolonisaatsid. Suurtest kultuurriikest rändab osa üleliigseid inimesi vähemharitud maa-desse wälja ja need loowad seal mitmel teel riigid. Nõnda sündis Ordu riik Balti maadel. Ka wana Wene riik on umbes samal teel sündinud, nagu uue-mad uurimised näitawad, sest normannid, kui Wene-riigi asutajad, elasid ja kauplesid juba ammu enne Ruurikit Wenes. Asjaalgatajad on niisuguste riike ja kolonisaatside juures ikka peaasjalikult kaupmehed olnud. Nõnda mängisid kaupmehed Inglise alla terwe India, s. o. suurema maaala tihedama rah-waga, kui Inglis ise.

Tüübilise näituse sarnase riigi sündimise kohta toob Wene professor Martens Kaliforniast. Seal leiti 1849. aastal rikkad kullalademikud. Kullakaewajaid woolas igast ilma kaarest kokku. Riiklist korda ei olnud mingisugust. Ühendatud riigid olid kaugel teisel pool materiikat, Meksiko kaugel mägede taga, kumbki neist ei hoolinud Kalifornia kullakaewajaist. Warsti tõusis seal Hobbesi teorii järgi bellum omni-um contra omnes (kõikide sõda kõikide wastu). Tap-mised ja röõwimised muutusid igapäisiks asjaks.

Kullakaewajad tulid otsusele, et nõnda elada ei saa ja seadsid korrapidajad välja. Need mõistsid ka koha peal kohtu ära. Kes tapmises ehk röövimises arwati süüdlane olevat, see tõmmati jalamaid sealsamas oksa. Kuid warsti tõusis nurin. Tuli välja, et ilmasüüta inimesi oli süüdlaste pähe ülespoodud. Siis tulid kullakaewajad kokku ja walisid omakeskelt ülema kohtuniku. Kuid warsti oli sedagi wähe. Seati walitsus ja politsei sisse, kes pidi kuritegude kordasaatmist püüdma ära hoida. Waliti kullakaewajate nõukogu. Kuid kõik need sisseseaded tekitasid kulusid. Pandi maksud peale. Warsti määrati ka riigi piirid kindlaks ja 1851. aastal oligi riik walmis. Pärast astus riik wabatahtliselt Põhja Ameerika Ühisriike liitu.

3) Puhtsõjaline algus. Selle all mõistan ma olukorda, kui üks rahwas otse sõjalise jõuga teise peale läheb, selle ära võidab, võidetud rahwa üle walitsema hakkab ja seega riigi loob. Nõnda on riikisi loonud juudid Palestiinas, pelasgid Balkanis, Aleksander Suur Persias, Willem Maadewõitja Ingleses, tatarlased Wenes jne. Muidugi on iga rahwas seal juures omamoodi talitanud: üks võidetud rahwa peaaegu ära häwitanud, teine orjastanud, kolmas võidetule peaaegu ühised õigused wõitjatega annud jne. Wiimased detailid olenewad wõitja kui ka wõidetu kultuursest arenemisest ja muudest tingimistest. Sellel teel on ajaloo kestes, võib olla, kõige enam riike asutatud.

4) Lahutuse algus. See võib omaette kahe sugune olla: a) Kas terve riik laguneb weikemaiks riikeks, wõi b) teatud riigi küljest lööb osa lahti ja sünnitab nõnda iseseiswa uue riigi. Mõlemaid moo-

dusid tunneb ajalugu. a) Nõnda lagunes Aleksander Suure riik pärast riigi asutaja surma neljaks, Room kaheks, Rootsi hiljuti pooleks ja Austria kõige uue-
mal ajal mitmeks riigiks. Niisugused lagunemised
wõiwad ka ilma werewalamiseta korda minna, nagu
näit. Roomas ja Rootsis. Esimeses koguni walitsuse
oma algatusel. Nõnda lagunewad sageli kunstlikult
kokkuliidetud riigid ja sünniwad uuesti õieti endised
rahwuslised riigid wanades piirides.

b) Osade lahtilöömised wanade riike küljest
uute riike sünnitamiseks on selle wastu pea alati
werised olnud. Iga riik tahab isegi kuni lõpmatuseni
kaswada, kust temal täib siis weel osa enda küljest
heaga ära anda. Riigid, kust osad ära langewad,
tunnewad nagu instiktiivselt ka neid lahutusi ette ja
hoiawad maid, kellede lahtilöömist karta, alati suure
majanduslise ehk waimlise surwe all. Tahtmatalt
aga edendawad nad sellega just ise oma osade lahu-
tuse püüdeid. Wenes kirjutati ühtelugu Baltimaade
separatismist, kui meie weel selle peale mõtel-
dagi ei julgenud. Wene surwe Eestis oli peaasjali-
kult waimline, mida ainult haritlased terawalt tund-
sid. Haridus, kirjandus, kirik, kool hoiti suure surwe
all. Majandusliselt oli wabadus kaunis suur: wõis
liikuda, kaubelda ja töötada kuni Waikse mere kal-
lasteni. Sellep. ei oleks ka massid endise elu juures
meie lahutuse tarwidust Wenest iialgi tundnud ega
seda toetanud. Kuid ajad ja olud muutusid. Tuli
ajalooline, poliitiline moment, mis kõige kategoorili-
semalt käskis: kui elada tahad, siis lahku. Ja seda
mõtsid kõik.

P. Ameerika Ühisriike lahkumine Inglise alt sün-
dis ainult majanduslistel põhjustel. Miks aga praegu

mitmed rahwad Inglise alt lahkuwad, ei ole hästi mõistetaw. Kas tuleb seda rahwusliste ideaalide arwele kirjutada, wõi peitub siin mõni muu ajalooline saladus, seda selgitab aeg.

5) Liitumise algus. Imelik on see rahwaste meri. Ühes kohas sünniwad uued riigid lahtuse teel, teises liituwad jälle wabad osad kokku ja sünnitawad nõnda uued riigid. Wiimased riigid oleksid peaaegu ainsad näitused Rousseau teorii tõenduseks. Neid on aga liiga wähe. Ja ka P. A. Ühisriike, Schweitsi ja Saksamaa juures nägime, et kokkulepet seal wähe walitses. Kuid üheks riike sündimise mooduseks tuleb liitumise lugu siiski lugeda.

Sarnane on suurtes joontes riike saamislugu. Puhtaid worme ei ole siin aga pea ühtki. Kuid, nagu öeldud, elawas looduses ärgu otsitagu kristalle, sest neid seal ei ole. Neid leitakse ainult surnud looduses. Elaw olewus, ka sotsiaalne organism, kasutab oma arenemiseks kõiki wõimalusi, mis temal kättesaadawal. Nõnda on mõni riik usuline ja puhtsõjaline korraga. Teine jälle kolonisaatsiline ja liitline ühtlasi jne.

Mõne riigi juures jälle ei leiagi meie sündimise momenti, kuigi riik olemas. Wõtame näit. praeguse Inglismaa. Kui 1066. aastal Willem Maadewõitja Inglise oma alla heitis, siis oli see õieti puhtsõjaline algus. Inglises seati siis wäga wali walitsus sisse, peaaegu waljem kui Eestis Ordu ajal oli. Ajalugu teatab, et talupoeg Inglises tol ajal ei tohtinud kuninglikku jänestki oma kapsaste kallalt ära hirmutada, sest et talupoeg ise kõige oma kapsastega kuninga omandus oli, sama kui jänესki metsas. Riigi keel oli Prantsuse keel. Walitsew klass normannid. Koguni 300. aasta eest on Inglise parlamendi protokollid

kõik weel Prantsuse keeles kirjutatud. Aga tänapäew? Hoopis teine rahwas, teine keel, teine riiklus. Siin ei ole enam mingit ühist Maadewõitja riigiga. Ja ometi on ta Maadewõitja riigist alguse saanud, sest ükski wõeras wägi ei ole pärast seda enam Inglismaad ära wõitnud. Kalendrist ei wõi aga keegi näidata praeguse Inglise sündimise aastat, kuud ja päewa. Seda momenti ei olegi. Ta on ajalooliselt ewoluutsi teel sündinud ja saanud. Kes soowib, wõib ka Inglise riigi saamislugu k'uuenda ks riigi sündimise mooduseks lugeda, nimelt ewoluutsiliseks.

On olemas huwitaw tõsiasi, et peaegu kõigi riike saamislugudes kohastele oludele wõeras ehk wõersil käinud endine kodune ollus tähtsat rolli mängib. See asjaolu on otse imestust äratawalt üldine peaaegu kõigi, ehk wõib olla ka tõesti kõigi riike saamislugudes. Seda wõerast elementi tahaksin ma riikliseks pärmiks nimetada. Niisuguse wõera pärmilugu sunnib arwama, et riike alglood ja algkujud tõesti wäga wanad on, wõib olla, sama wanad kui inimsugu. Kui bioloogia, kui teadus, esimese eluawalduse jälgile ei suuda tulla, siis on ka asjata riigiteaduselt nõuda esimese riigikuju leidmist. Meile on küll jäenud kultuura algastmil seiswad metsarahwad ja nende ühiselulised wormid, mis sotsioloogia uurib, kuid need ühiselulised wormid on waevalt kultuurajalooline riikluse pärm. Kui riigid neist algkujudest ewoluutsilisel teel oleksid kujunenud, miks siis meie ajal ükski uus riik ilma wõera pärmita ei sünni? Kahjuks pean ma selle huwitawa küsimuse käesolewa raamatu raamidest wälja jätma, kuid katsun tema juurde mujal tagasi tulla.

2. PEATÜKK.

Riigi siht.

Wene prohwessor Martens ütleb oma ettelugemistes: „Küsimus riigi sihist on tähtis mitte üksi teoreetilisest küljest, waid ka praktilisest, sest sellest oleneb riigi walitsemise wiisi määramine. Riigi sihi teadmine annab mõedupuu, millega wõib hinnata riigi sisemisi korraldusi ja walitsemist. Riigi sihi määramisega saab ka ära määratud riigi olemasolemise õigus, tema raison d'être. Siin tõuseb aga kohe küsimus, kas wõib rääkida ühisest üldsest ülesandest, mis kõigi riike kohta maksew oleks? Meie näeme, et mitmesugused rahwad püüawad mitmesuguste sihte poole; igal üksikul riigil ja rahwal näib oma eriülesanne olevat, pärast mille täitmist ta ajaloost kaob, uute riikele uute ülesannetega ruumi tehes. Igal rahwal on oma siht ja et antud rahwa ajalugu õieti mõista, on tarwis just tema olemasolemise ülesannet tundma õppida.

„Kuigi igal rahwal oma eriülesanne on, ei kõrvalda see sugugi kõigi haritud rahwaste ühise sihi wõimalust, ja meie näeme, et rahwad enam-wähem ühisel kultuurastmel ka ühiste sihte poole püüawad. Nõnda leiame kõigi kristliste riike juures ühise olemasolemise sihi, nagu neil ka Rooma õiguse mõju läbi ühised juriidilised waated on. Muidugi peab antud rahwaste kultuura oluliselt sarnane olema, et nende sihid ühised wõiksid olla. Ei wõi öelda, et Euroopa riikel ja mõnel neegririigil ühised sihid wõiksid olla. Nõnda leiame, et ühised sihid wõiwad olla ainult ühiselt edenenud rahwastel. Selle

peale wastatakse, et sisemine riikline kord mitmesugustel rahwastel wäga mitmesugune olla ja sellep. olla ka nende sihid mitmesugused. Haritud rahwastel on aga ühine ilmawaade, ühised kultuurideaalid, ühised juriidilised mõisted ja ühine riigi sihi mõiste. Peab tähendama, et Schweitsi õpetlane Haller 19. aastasajast oma kirjatöös „Restauration der Staatswissenschaft“ ei tunnista ühist sihti kõigi riike juures. Samas arwamises on ka Montesquieu ja mõned teised.

„Üuemal ajal on teorii makswusel, mis õpetab, et riigi siht on kodanike hea käekäik. Selles põhiõpetuses peitub õieti 4. teoriid. Waatame neid üks- haawal, sest igal neist oli suur tähtsus rahwaste ja riike walitsemise juures:

„1) Iga riigi siht on kodanike üldine hea käekäik ja riigil, mis seda ülesannet ei täida, ei ole eluõigust. — See õpetus paistab wäga meeldiwana, sest mis wõib parem olla, kui riik, mis kodanike hea käekäigu eest hoolt kannab. Sellel teooril on palju pooldajaid olnud, iseäranis ajajärkel, kus rahwad rahul ei olnud oma riigis walitsewa korraga. Juba Aristoteles, kes wanailma riigi korraga rahul ei olnud, näitas selle eesmärgi peale. Roomas räägiti: *salus publica suprema lex est*. Keskajal juhtis Campanella ühes oma romaanis mitmes kohas tähelepanu selle riigi ülesande peale. Nähtawasti ei olnud romaani autor omaaegse poliitilise eluga rahul ja kujutles ideaalriiki, mis iialgi tõusta ei wõinud. Üuemas Prantsuse kirjanduses toodakse ka salut public, kui riigi *raison d'être* (olemise mõte) ette. Ajalugu aga näitab, et kõigil aegadel riigimehed ja walitsejad, kes rahwaste õigusi on rüwetanud, kõige

kombeliste ja juriidiliste Jumala ja inimeste seaduste üle on naernud, ikka on kinnitanud, et nad seda salut public nimel teewad. Prantsuse rewoluutsi ajal saatsid Robiespierre ja teised comité du salut public liikmed kümneid tuhandeid ilmasüüta inimesi surma ja seletasid ikka seal juures, et salut public seda nõuab. Üldise hea käekäigu nimel aeti ka Aristides Atheenast välja.

„Nõnda näeme, et salut public väga painduv õpetus on ja sageli ainult selleks tarwitatakse, et mõnda kuritööd kinni katta. Peale selle oleks üldise hea käekäigu kättesaamine ennem kahjulik, kui kasulik, sest ainult siis püüab inimene edu poole, kui ta millegagi rahul ei ole, kui ta ennast õnnetuna tunneb. Üldine hea käekäik teeks inimesed apaatiliseks ja lõpetaks igasuguse progressi. Ajaloost teame ka, et üldist head käekäiku iialgi ei ole olnudki ja et selle kättesaamine üleüldse võimatu. Üks inimene otsib oma õnne kõrgetes ametites, teine rikkuses, kolmas selles, et tema waimuandeid imestatakse. Õnne ja headuse mõisted on väga mitmesugused ja ei wõi kuidagi nõuda, et kõik inimesed ühtemoodi õnnelikud oleksid. Ikka leiduwad inimesed, kes oma saatusega rahul ei ole.

„Bentham ja mõned teised praeguse aja kirjanikud on seda teoriid parandanud ja õpetawad, et riik kandku ainult selle eest hoolt, et kodanike enamus õnnelik oleks. See õpetus on aga juba püsti ülekohtune, sest et seal juures vähemus enamusele ohwriks toodakse ja enamuse ja vähemuse ühesugune õigus rikutakse. Õiguse alusel korraldatud riigis peawad aga ohwrid, mis kodanikud riigi heaks kannawad, ühtlasi kõigi kodanike peale

langema. Peale selle on enamuse ja vähemuse mõisted väga segased, sest ei wõi ometi tahta, et riigi 10.000.000 elaniku juures 4.900.000 teiste 5.100.000 ohwriks peaksid langema.

„2) Riigi siht on kaitsta juuriidilist korda. — Sellel teooril leidus pooldajaid juba 17. aastasajal. Locke ütleb, et riigi ülesanne seisab omanduse õiguse kaitsmises. Kant peatab pikemalt selle teorii juures ja usub, et riik on sündinud riiklise kokkuleppe teel juriidilise korra kaitseks ja selle korra kaitse ongi riigi siht. Inimene on tundeline olewus; ta saab kirglikeks, unustab ennast, ei pea kombluse seadusi, läheb oma õiguse piiridest wälja ja tükib teise õigusi rikkuma. Sellepärast on tarwis wälist jõudu, kes teda sunniks teise õigusi austama. Nõnda on riik Rechtsstaat. Oma arwamist awaldas Kant lausetes: „justitia est fundamentum regni“ ja „fiat justitia, pereat mundus“ (kas wõi mingu maailm hukka, aga õigus walitsegu).

„Kanti teorii ilmus protestina 18. aastasajal iseäranis Preisimaal walitsewa korra wastu. Tol ajal peeti riiki Politzeistaatiks. Walitsus pidas oma kohuseks kodanike eest hoolt kanda ka asjus, kus kodanikud ilma walitsuse abitagi oleksid läbi saanud. Walitsuse hool ei jätnud perekonnagi elu puutumata. Kant protesteeris selle hoolekande wasta ja awaldas arwamist, et igal inimesel peab teatud kogu õigusi olema, milledesse ükski wõim milgil tingimisel puutuda ei tohi. Kanti teorii oli kasulik Politzeistaati teorii wääramiseks, kuid riigi sihti ainult juriidilises tegewuses nähes sattus Kant teise wale äärmusse. Kanti järele seisab juriidiline kord ainult ühe inimese õiguste eralduses teise inimese õigus-

test ja nõnda on ta ainult eitaw norm. Muud küsimused jätab Kant kõik lahtiseks. Selle wasta on Locke definiits, et riigi siht on omanduse õiguse kaitse, juba wõrdlemisi selgem, kui Kanti oma. Õeldes, et riigi siht peitub juriidilise korra kaitstes, tehakse weel teine wiga, tunnistatakse nimelt abinõu sihiks, sest juriidilise korra alalhoie on abinõu riigi õige sihi saawutuseks, mis selles seisab, et riik oma kodanike kõigekülgseks arenemiseks kõiki nende materjaalseid ja waimlisi huwisid peab rahuldama. Riik ei lepi üksi selle eitawa tegewusega, et ta nuhtleb kodanikke, kes teiste õigusi rikuwad, waid ta peab ka midagi jaatawat looma, peab kodanikele igalpool appi astuma, kus nende jõud ei küüni. Jehring ütleb Zweck im Recht, et inimeste tarwidused ei ole korra ja rahu loomisega üksi weel rahuldatud. Seda olla wähe elu jaoks. Inimestel on mitmesugused füüsilised ja waimlised tarwidused ja riik peab neid tarwidusi rahuldama. Riik peab koolisid awama, raudteesid ehitama jne. ka siis, kui kodanikud nende kasu ei mõistagi.

„Uuemad Rechtsstaati teorii pooldajad (Mohl, Gneist, Lorenz von Stein, Schäffle) saawad õiguse mõistest teisiti aru. Kant annab õigusele ainult eitawa tähenduse, kuna Gneist ütleb, et õigus on summa eeltingimusi, mis wõimaldawad inimese isiklist kõigekülgist arenemist.

„3) Riigi siht on kombelise (eetilise) seaduse maks wus. Selle teorii kaitsjad on Stahl ja Hegel. Wanade rahwaste mõiste järgi pidi inimese isik nii sisemiselt kui wälimiselt täiesti riigi waadetega ühte sulama. Kodanik pidi elama ja uskuma, nagu riik seda soowis. Selles arwamises

oli ka Aristoteles. Keskajal tungis walitsus weel kaudgemale kodaniku usku ja waateid korraldama. Uuemal ajal tunnistatakse riigi nõuded kodaniku usu ja waadete kohta kahjulikuks.“

Pikemad prohw. Martensi seletused selle punkti kohta jätan wahele, sest selle teorii nõrkus on juba üldiselt tunnistatud. Tähendan ainult, et Martens edasi seletab, et selle kaudu, et üks inimene mõtleb ühte moodi, teine teist moodi, ilmubki ainus õige tee nende wastamisi käiwate waadete wahelt tõe leidmiseks. Edasi Martensi järele.

„4) Holtzendorfi teorii. Senini waatasime teooriisid, mis riigil ainult ühe sihi leiawad. Uuemal ajal on teoriid ilmunud, millede järgi riigil mitu sihti peab olema. Wiimaste waadete pooldaja on Müncheni prohwessor Holtzendorf. Oma waateid riigi sihi kohta awaldas ta kirjatöös Principien der Politik. Ta leiab, et kultuurriikel on kahesugused sihid: 1) Sihid, mis riigile on seadnud ta ajalooline minewik, kõik elu, geograafiline seisukoht jne., nõndanimetud reaalsihid, mis ka ajaloolisteks wõib nimetada. Need sihid on igal riigil isesugused. 2) Ideaalsihid, mis kõigil tsiwiliseeritud riikel ühised. Neid ideaalsihte leiab Holtzendorf kolme liiki olewat: a) Riik on juriidiline isik, koosseistes kolmest elemendist: rahwast, territooriumist ja walitsusest. Olles iseseisew orgaaniline terwik, on riik kohustatud kaitsema oma iseseiswust ja territooriumi teiste rahwaste pealekäämise wasta. See on riigi rahwusline siht. Riigil, kes ennast ei kaitse, ei ole eluõigust, kuigi riigi kaitsekulud praeguses Euroopas poole riigi sissetulekust ärasöowad. b) Igal rahwal on kogu omapäraseid asutusi, seadusi, juriidilisi kombeid ja instituute, milledes

rahwa indiwiduaalsus wäljened. Selle kaudu on ka teatud rahwa poliitilised ja juriidilised asutused selle rahwa indiwiduaalsuse kõige õigemad tundemärgid. Nende poliitiliste ja juriidiliste asutuste kaitse, teiste sõnadega, rahwa indiwiduaalsuse kaitse, on teine riigi siht, indiwiduaalne siht.

„c) Iga riik seisab koos mitmesugustest sotsiaalsetest grupedest, nagu seisused, mitmesugused majanduslised ühisused, aktsiaseltsid, usu sektid, kirikud, mõnedes ka rahwused. Nende sotsiaalsete grupe liikmed, olles riigi kodanikud, tunnewad endid siiski solidaarsetena kõigi oma grupe liigetega. Mida kõrgemal kultuur ja teatud riigi rikkus, seda enam on selles riigis grupesid. Kuidas peab riik kõigi nende ühendustega ümberkäima? Ta peab täie erapooletusega kõigi nende grupe rahu alalhoidma, nõrgemaid tugewamate ülewõimu eest kaitsema, neid tasakaalustama ja nende tegewusele juuriidilisi piire seadma. Peale selle peab riik hoolt kandma, et walitsus eriti mõne grupe mõju alla ei sattuks ja iseäranis hoolsalt silmas pidama, et mõni grupe walitsuse wõimu üksi oma kätte ei kisuks. Rahu ja tasakaalu alalhoie ühisuste wahel on riigi kolmas siht — k u l t u u r s i h t. Kultuurseks on see siht sellep. nimetatud, et grupe arw ja mitmekesidus riigi kultuuri kõrgust näitawad. Holtzendorfi teorii suur tähtsus seisab selles, et ta peenelt analüseerib moodsa riigi sihte.“

Nõnda Martens. Edasi kritiseerib ta Holtzendorfi, et see asjata riigi sihid kolmeks jaganud, kuna tõsine riigi siht ühtlane ja jagamatu olla, nimelt: Täieline ja kõigekülgne kodanike täienemine, neile igasuguste abinõude kätteand-

mine nende füüsilise ja waimlise isiku kaswatuseks ja nende füüsiliste ja waimliste tarwiduste rahuldamiseks. Selles sihis olla kõik H. sihid ühes, Nationalzweck, Individualzweck ja Kulturzweck ja riik, mis seda sihti ei pidada täitma ja mitte suutma anda kõigi oma kodanikele ühetasa materjaale kõigi nende ihuliste ja hingeliste tarwiduste rahuldamiseks, see riik olla üleliigne, temal puududa raison d'être, ja ta tulla „ame-tist lahti lasta.“

Ma tõin Martensi õpetuse riigi sihtide kohta peaaegu terwelt, et lugejal üldine waade asja kohta oleks. Ta on ka wäga hästi kokkuwõetud. Kuid mis puutub Martensi lõpuotsust, siis peab seda küll suurepäraliseks nimetama. Kahjuks on aga auwäärt prohwektor ütle mata jätnud, missugune riik küll tema arwates wõiks „ametisse edasi jäeda“. Kas on mõni riik kunagi ka neid nõudeid täitnud, mis Martens üles seab? Mis tähendab siis niisugune siht, mille kättesaamine wõimatu! Pealegi räägib M. ise oma sihi wasta, kui ta ütleb, et üldine hea käekäik kodanikud apaatiliseks teha. Peaks aga M. lõpusiht kunagi kättesaadaw olema, kes ei peaks siis enam rahul ja sellega apaatiline olema.

Kui Holtzendorf näeb riigi sihti nende tema poolt kokkuseatud kirjelduste teostuses, siis wõib sarnane siht maksew olla ainult weikese osa mood-sate riike kohta. Hulk praeguseaja riikest ja suurem jagu minewiku riikest ei ole osanud ega sageli taht-nudki nii häid sihte silmas pidada. H. sihte wõib kui õpetlase soowi waadelda, missugune moodne riik õieti peaks olema. Soow ei ole aga weel siht, liiategi kui mõni riik neid soowe ei tahagi täita ega nende teostuse poole püüda.

Kuidas jääb siis faktiliselt riike sihtega? Riigid liiguwad mööda aega edasi ja neil peaks selle liikumise juures ikka midagi ühist olema, mida sõnadega saaks väljendada, ja mis õige oleks kõigi olnud ja olewate riike kohta.

Kui inimene midagi teeb, siis teab ta oma töö algusel juba, mis ta teha tahab ja milleks see hea peab olema, mis ta teeb. Ta wõib eksida oma töö juures, tehtud asi, wõib olla, ei täida määratud otsarwet, aga igatahes mõtte ja siht selle üle, mis ta teha tahtis, pidi temal juba alati enne töö algust olema. Sellega tuleks iga asja ülesannet, eesmärki ja sihti teatud asja algatuses otsida. Waatame samalt seisukohalt ka riike peale. Ja tõesti, milleks wiis Mooses juudid Egiptusest välja? Raskest tööst maale, mis „piima ja mett“ jookseb. Ja see on kõigi juutidele tänini omane, mööda maakera ümber kolada, kus aga parem on. Rooma riigi asutajaid loetakse väga kahtlasteks rööwli tõugu inimesteks ja kas erwe Rooma ajalugu ei ole rööwriigi ajalugu. Wene riigi asutajad ütlesid: „Meie maa on suur ja rikas, aga temas ei ole korda, tulge ja walitsege meie üle!“ Kas ei ole tänini nõnda, ja mis on wenelased kõigist oma dünastiatest muud saanud, kui walitsejaid. Esimesed väljarändajad Euroopast P. Ameerikasse olid peaasjalikult Inglise usukannatajad. Ameeriklane Benjamin Franklin kirjutab oma eluloos, kuidas tema isaisa Inglises piibli tooli põhja alla oli naelutanud. Luges ta piiblit, siis oli tooli põhi ülespoole pööratud. Nähti aga õues kahtlasi inimesi, siis pööras ta ruttu tooli põhja ümber, et piibel alla poole jäi, ja istus ise tooli peale. Peab tähendama, et tolleaegne katoliikline Inglise walitsus piibililuge-

jaid väga waljusti karistas. Mis pidid niisuguse riigi kodanikud tol korral tegema? Nad läksid Ameerikast wabadust otsima. Ja nad löid seal ka tõesti riigi waba elu ja usuga. Wabadus on tänini P. A. Ühisriike riikline aade. Hispaania ja Portugaalia saatsid awanturiste ja õnnekütte Lõuna Ameerikasse ja awanturistlik on ka tänini L. Ameerika.

Mis oli Eesti riigi aade meie riigi loomise päiwil? Ennast kaitsta Wene ja Saksa ülewõimu wasta. See aade on meile jäenud ja see aade peabki meie riigi tähtsamaks poliitiliseks aluseks jääma siin wägewate waenlaste wahel. — Nõnda leiame, et riigi esialgne siht on riigi loojate tarwiduste ja waadete juhil riigis kehastatud nende eluliste tarwiduste ja aadete kaitse. Seda sihti leiame iga riigi juures, olgu ta kultuurne ehk ebakultuurne, olnud ehk olew riik.

Siin tekkib aga kohe küsimus: kas riigi siht wõib muutuda? Muidugi wõib, nimelt kui muutuwad riiki kandwate jõudude tarwidused ja ajaloolised waated. Kuid esialgne siht käib sügawa iseloomustawa joonena läbi kogu antud rahwa eluloo ja riigi ajaloo.

Antud riigi sihi poole tüürib iga riiki tema tollaegne walitsus. Kuid ei ole ühtki riiki ilma sisemiste oposiitsiliste wooludeta omaaegse walitsuse wasta. Nendel oposiitsilistel wooludel on ka alati sõna kaasarääkida riigi sihi suhtes. Nõnda leiame peale ülemaltoodud definiitsi weel, et riigi sihid on muutlikud ja et nende kujunemisest ka oposiits osa wõtab.

Kokku wõttes peab ütlema, et iga riigi sihi õieti mõistmiseks kolm asjaolu tulewad arwesse

wõtta, nimelt: 1) walitsuse siht, 2) oposiitsi siht ja 3) walitsuse ja oposiitsi wahelise tegewusest wälise tegurite mõjul kujunew riigi ajalooline siht. Näitusena selle kohta võib tuua Aleksander Suure riigi. Aleksander tahtis Greeka kultuuri laiali kanda ja rahwaid segada. Makedoonia rahwas, kui riikline oposiits, tahtis ainult wõidetud rahwaste üle walitseda. Makedoonia Aleksandri riigi ajaloolist sihti wõime aga alles meie enam-wähem õieti mõista. Nõnda on iga riigi siht, peale riigi tahtmise kaswada ja edeneda, alati midagi puu ladwa taolist õhus hõljuwat. Ta peitub ka wahel nii salajas kodanike südame põhjas, et sinna iga uurija silm ei seletagi.

Mis puutub Kanti ja teiste waadettesse, et riigi siht juriidiline kord on, siis ei saa salata, et juriidiline kord ikkagi ainult abinõu on riigi päris sihi saawutamiseks. Kuid ta on selleks ka ainus abinõu. Ajalooline riigi siht on ikka midagi paratamatut, stüühilist. Juriidiline kord aga selle wasta waba, intellektuaalne, mõistusline. Wiimase abil on wõimalik esimest jälgida. Ja Hölzendorfi teorii wiimane pool ei ole sisuliselt muud midagi, kui riigi juriidiline siht, kuigi H. seda ise kultuursihiks nimetab. — See oleneb iga rahwa ja tema riigimeeste tarkusest, misuguse juriidilise korra nad oma riigis maksma panewad, ja kas see kord õige ja wastaw on riigi paratamatu ajaloolise sihile. Õige juriidilise korra määramine iga riigile antud ajal on sellega kõige tähtsam riigiteaduse ülesanne.

3. PEATÜKK.

Riigi laad.

Riigi laadi all mõistan ma teatud riigi walitsemise wormi, kas keisririik, wabariik jne.

Wana Greeka teadusemees Aristoteles, kes 150 Greeka linnriigi põhiseadused läbi olla waadanud (kahjuks, ei ole neid põhiseadusi endid meie ajani järele jäenud), jagab nende järele kõik riigid laadiliselt kahte pea jakku:

1) Normaalsed riigid, millede walitsused kõi rahwa, aga mitte mõne üksiku inimese wõi klassi eest hoolt kannawad. Niisuguseid laade oleks kolm: monarhia, aristokraatia ja poliitia.

2) Ebanormaalsed riigid, mis õieti muud ei ole, kui rikkiläinud esimeste riike tüübid ja milledes kõigi kodanike kasu taga ei aeta, waid mõnede üksikute inimeste, klasside, seisuste wõi masside ehk õigemini masside juhatajate kasu. Need oleksid despootia, oligarhia ja demokraatia.

Aristoteleseaeagne Greeka elu oli kaunisti teistsugune, kui meieaeagne elu, ja sellep. ei ole tema jagamised meile enam hästi mõistetawad. Tuleb tähendada, et Aristoteles demokraatiat ebanormaalse riike liiki luges sellep., et demokraatias wõim rumala ja harimata massi käes, keda demagoogid oma tahtmise järele endi kasuks juhiwad. Selle laadi juures ei ole mingisugust kindlustust walitsemise püsiwuses, stabiilsuses. Kõik oleneb hulkade tujust. Atheenas ja ka mujal Greekas oli Aristote-

lese ajal sarnane walitsus ja Aristoteles räägib sellest laadist suure põlgutusega. — Demokraatia normaalne wastand on Aristotelesel poliitia. See on väliselt samane kuid sisuliselt teistsugune. Siin walitsewad ainult kodanikud. Kuid kodanikelt nõutakse hääleõiguse saamiseks: 1) teatud haridust, 2) seisust, 3) teatud waranduslist järke ja 4) et nad wabad on (mitte orjad). Niisuguste kodanike walitsuse juures oli igatahes juba kindlustatud parem walitsus. — Aristokraatide walitsust, kes jõukad haritud ja suurt-sugused, ja kõigi eest hoolt kannawad, loeb A. heaks walitsuseks. Kui nad aga oma klassi kasusid üksi hakkawad tagaajama, siis ebeõnnestab nende walitsus oligarhiaks.

Ümbes sarnane Aristotelese jagamisele oli ka 16. aastasaja mõtleja Makkiawelli jagamine. Montesquieu (1689—1755) jagab riigid 1) wabariikeks, a) aristokraatlisteks, b) rahwuslisteks, 2) monarhiateks ja 3) desdootiateks.

Kui meieaegseid moodsaid riike waadelda, siis ei järele nende juures sisuliselt walitsuse laade enam järele, kui kaks: konstituutsiline kuning- ehk keisririik ja wabariik. Wiimased tähtsamad absoluutsed monarhiad Wene ja Türgi näol on hiljuti langenud. Kumb laad aga neist parem on? Peab ütleva, et mõlemil oma head ja wead on. Wabariikel on see wana wiga küljes, et nad kas rumalate masside walitsusteks kipuwad minema, kellel wähe pühadust, wähe edu ja wähe püsiwust ehk jälle klikede kätte sattuwad, kes demagoogiliselt riigi asju ajawad. Kas meie näit. Eestiski ei ole demagoogiat tunda saanud?

Konstituutsilise kuningriigi laad näib mitte halb

olewat. Teda ei saa aga igal pool hästi sisse seada. Selleks on tarwis, et riigi sees teatud perekond leiduks, kes aususe, waranduse ehk üldsusele tehtud heategude poolest nii kõrgel üle teiste peade seisaks, et kodanikud usaldaksid ja soowiksid sellest perekonnast omale dünastia luua. Omasuguste igapäiste kodanike seast walitud kuningal ei oleks kodanike juures mingit lugupidamist. Wõersilt toodud dünastiad ei ole armsad. —Konstituutsiliste kuningriike nõrk külg on aga, et nad ajajooksul, iseäranis kui kodanikud oma õiguste nimel alatasa walwel ei ole, kergesti teguwõimsate kuningate poolt despootiateks ehk absoluutseks monarhiateks ümber moodustatakse.

Üleüldse peab riike laadi kohta ütlema, et ei olegi niisugust laadi, mis igal ajal ja igal kohal hea oleks. Kohane riigi laad oleneb igal pool teatud rahwa minewikust, rahwa iseloomust, klasside wahekorrast, walitsewast meeleolust jne. On teatud rahwal tema ajale ja elule wastawalt kohane riigi laad, siis on rahwas õnnelik ja rahul. Ei ole see aga nii, siis on rahwas rahutu ja segadused ja kodusõjad igapäised nähtused.

Nõnda on riigi laadi wahetus väga raske moment iga riigi elus. Kui wenelased 300 aasta eest esimese Romanowi aujärjele walisid, siis oli kõik rahwas rahul sellega. Sisemiste rahunutuste, wale Dmiitride ja poolakate kiusamiste järele olid kõik õnnelikud, et jälle kord rahu riiki walitses. Läksid ajad. Riik kaswas ja dünastia kõwenes ja ilmusid uued segadused. Laad ei wistanud enam osa kodanike riikliste aadetele. Aga dünastia ei andnud järele ja langes ühes oma laadiga. Wana riigi tera kulus läbi, tuli uut otsida.

Riigi laadi wahetus ei sünni kuskil ruttu ega ilma wereta. Paljugi werd woolab laadi wahetuse juures, sageli nii palju, et riik ähwardab werest kuiwaks jooksta. Roomas, kus kaua aega hea wabariikline kord walitses, tuli aeg, kus wana laad enam ei wastanud riigi muutunud oludele. See aeg algas õieti Grachuste ajast peale, kellede reformid läbi ei läinud. Warsti jõudis aeg, kus Marius ja Sulla wabriigi korda jalgega tallasid. Kuid kummagist neist ei saanud rahwale rahutoojat. Pompeius oli juba peaaegu isewalitseja, kuid täiesti troonile tõusis alles Juljus Caesar. Kui Caesar oma wiimase lahingu Afrikas wõitis, siis on Caesari oma soldatid pärast wõitu oma ohwitseridest need maha löönud, keda nad teadsid salamahti Caesari wasta olewat, et need jälle Caesari wasta agiteerima ei hakkaks ja ometi kord üldine rahu riiki waldaks. Nõnda olid sõdurid segadustest tüdinenud.

Caesar oli geenius, kes walitseda oskas niihästi hea kui kurjaga. Kuid segadustega kadus ta siiski ja segadustega tõusis ka Augustus. Pärast Augustust läksid trooni wahetused Roomas aina werisemaks ja tooremaks kuni riik langeski.

Tahtmatalt peab riigi laadi wahetusi riikliste haigustega wõrdlema. On riigid weel noored, siis ei tule neid kui lastehaigusi tõsiselt wõtta. Wanemate riike juures näiwad aga segased laadiwahetused juba haigustena, mis kuidagi riigi surmaga suguluses. Kas see inimeste juures samuti ei ole?

Et riike laadisisid peab muudetama, kui nad enam muutunud riigi olukorrale ei wasta, on õpetus, mille wasta keegi ei saa waielda. Ei saa ju nõuda, et elu ise peaks surnud kirjatähe järgi muudetama

tagasi niisuguseks, kui ta wahel mitmesaja aasta eest oli teatud laadi kujunemise ajal. Elu jäeb ikka eluks, kuid worm tuleb muuta. Õnnelikud on need rahwad, kes riigi laadi muutusi targu ühtelugu ja alatasa sedamööda korraldawad, kuidas olud muutuwad. Selles asjas pakub iseäralist huwi wiimase aja Inglise riiklus. Kui Inglise rahwas keskajal küllalt kaua kodusõdasid oli pidanud, — kuningaid wangistanud, kes rahwa õigusi ei austanud, neilt allkirju wõtnud, et nad korralikult walitseksid ja luba saanud uuesti mässama hakata, kui kuningas sõna ei pea, kuninga jälle walitsema pannud ja uuesti wangi wõtnud, sest et kuningas ikkagi sõna ei pidanud, — on kõik klassid Inglises nähtawasti selgusele jõudnud, kuidas riigi asju tuleb aegsasti arendada. Ja wiimasel ajal annawad inglased oma riigi osadele, nagu Austraalia, Kanada, Transwaal, Egiptus, Iirimaa, nii kergesti iseseiswuse õigused kätte, et sarnast riigitarkust ainult imestama peab. Nikolai II Wenes ei osanud oma riigile wastutawat ministeeriumigi anda, mis igatahes tema oma wõimu oleks kindlustanud, olgu ajutiseltki, sest oluliselt wiivad igasugused järelandmised lõpuks ikkagi selle wõidule, kellele järeleantakse. See tuli ka Prantsuse esimese rewoluutsi juures selgesti ilmsile. Igatahes kaotab ka Inglis oma asumaad nende iseseiswuse kaudu igawesti, kuid niisugune on juba rahwaste ja riike saatus.

Eestis on riigi laadi muutmise kord riigi põhi-seaduses väga hästi ette ära nähtud. Algatuse laadi muutmises wõib Riigikogu oma peale wõtta ehk 25.000 hääleõiguslist kodanikku, kes selleks ettepaneku alla kirjutawad. Nii ühel kui teisel korral läheb

lõpulik otsustamine üldise rahwahääletamise alla, kellel muutuse kohta siis muud ei ole öelda, kui „ei“ ehk „jah“. Mis võib veel parem olla? Riigi laadi võib muuta wastawaks muutunud elule ilma weretilgata! See on juba parem, kui näit. P. A. Ühisriike põhiseaduses, kus seisab: „Meie wõtame kui tõe omaks, et kõik inimesed ühesugusteks on loodud: et nad oma looja poolt muutmatate õigus- tega on warustatud, millede alla elu, wabadus ja püüd õnne poole kuuluwad: et nende õiguste kindlustuseks walitsused on sisseseatud, kellede õige wõim walitsewate wabast tahtest oleneb, ja et, kui walitsuse laad neis sihtes enam ei tööta, rahwal õigus on seda laadi muuta ehk kõrwaldada ja uut walitsust sisseseada“ (Paulseni järele). Kuid kui d a s uus walitsus peab sisseseatama, on ligemalt määramata, ja see on igatahes pahem, kui meil, sest just sellest muutmise korrast tekkiwadki riiklised segadused.

Eesti põhiseaduses on aga ka oma nõrk punkt, nimelt § 25, mis järgmiselt käib: „Majandusliku elu korraldamine Eestis peab wastama õigluse põhimõtetele, mille sihiks on inimesewäärilise ülespidamise kindlustamine sellekohaste seaduste läbi, mis käiwad harimiseks maasaamise, eluaseme- ja töösäamise samuti emakaitse, tööjõukaitse ning nooruse, wanaduse, töowõimetuse wõi õnnetuste puhul tarwiku toetuse saamise kohta“. Sellega on riik oma peale wõtnud kohustuse kodanike majanduslist elu korraldada ja nende inimesewäärilise ülespidamise ja peawarju eest hoolt kanda. Rääkimata sellest, et üldse raske on kindlaks teha, missugune ülespidamine inimesewääriline on ja missugune mitte,

et wõimatu on kõigile kodanikele ühesugust head elujärge luua, annab see põhiseaduse § Eesti riigile täiesti majandusliselt tsentraliseeritud riigi laadi. Ja et põhiseaduse § 52 järele Riigikogu kohustatud on põhiseaduse alusel töötama, siis on § 25 ka Riigikogule kohustaw. Nõnda ongi meil juba üüriseadus maksmas, mis oludele sugugi ei wasta ja laialdast rahulolematust sünnitab. Ja niisugune on ikka seaduste järelalus, kui nad „õigluse nimel rääkima hakkawad, kus nad „õiguse“ nimel peaksid rääkima. — § 25 seisab nagu külast tulnud wõeras inimene teiste meie põhiseaduse paragrahwide seas. Tal ei ole sobimust ühegi naabriga. Ta segab ka Eesti riigi laadi määramisel, sest § 25 järele oleks Eesti riik pooltsotsialistline, teiste paragrahwide järele aga puhtwabariikline.

4. PEATÜKK.

Walitsus.

Sõnal „walitsus“ on riigiteaduses kahesugune tähendus. Laiemas mõttes tähendab walitsus üldist riigi elu korraldawat ja juhtiwat aparati, millesse kuuluwad parlament, kohus ja administraats. — Kitsamas mõttes tähendab walitsus ainult administraatsi, s. o. moodsa is riikes ministeeriumisid ühes kuninga, presidendi ehk riigiwanemaga. Kõiki wiimasi kokku nimetatakse ka riigi täidesaatwaks wõimuks, sest nende otsekohene ülesanne on parlamendi määrusi täita.

Riigi võimu jagamine kolmeks: seadusandlus, kohus ja administraats, on väga wana, juba Aristoteleseaeagne. Aristoteles leides nimelt, et riigi wõim on üks, aga väljeneb mainitud kolmel wiisil. Selle wasta arwas Prantsuse riigiteadlane Montesquieu, et riiki sama kolm wõimu juhiwad, kui nad ei ole mitte üks wõim, waid igaüks omaette iseseisew wõim. Montesquieu õpetus oli uuem ja leidis mõnes kohas poolehoidu. Martens ütleb, et kui Montesquieu õpetust Würtenbergi põhiseaduses 1818 a., Baieris umbes samal ajal ja iseäranis Prantsuse põhiseadustes 1789 aastast peale teostama hakati, siis sellest ainult segadused tõusid, sest wõimud ei tunnistanud üksteist ja riiki juhtiw jõud kaotas ühtluse. See on ka loomulik, sest mitu kokka ühe katla ümber ei keeda iialgi head suppi.

Walitsus kitsamas mõttes, administraats, on meil ministrid ühes riigiwanemaga. Iga minister juhib teatud ministeeriumi. Kuid nagu mujal, nii on ka meilgi ministeeriumide hulka juba ametiasutusi satunud, sest kaubandus-tööstus ja põllutööministeeriumid on puhtwerd ametiasutused. Muidugi on põllutöö, tööstus ja kaubandus riikliselt tähtsad asjad, kuid kündma ega külwama, töötama ja kauplema ei ole need ministeeriumid weel ühtki kodanikku õpetanud, waid nad on mõnegi riiklise tegewuse peale hoopis wastapidiselt mõjunud. Rahwa iseloom, karakter, ausus, woorus, õnnelikud abielud jne., on ka riikliselt otsata tähtsad asjad, aga ükski riik ei ole tõsiselt käsile wõtnud neid ilusaid asju kodanike keskes ministerjaalselt harida ja kultiveerida. Kuid waewalt raatsib ehk suudab mõni üksik riik meie ajal oma majanduslistest ministeeriumidest loobuda. See wõib

ehk alles siis sündida, kui täieline juriidiline kord riikes maksma pannakse ja merkantilistliselt sotsialistlised woolud waibuwad. Kuid nende küsimuste juurde tuleme weel teises jaos tagasi.

Walitsuse mõistega on ka suweräänsuse (souverain—prantsuse keeli: kõrgem) mõiste riigis ligidalt seotud. Suwerään tähendab kõige kõrgemat wõimu riigis. Wanais riikes oli suwerään kuningas ehk keiser. Kuid, kus on siis moodsate wabariike suwerään wõi „maiesteet“ nagu dotsent Uluots sageli trehwawalt on tähendanud? Neis on rahwas ise suwerään ja maiesteet. Eesti wabariigi põhi-seaduse § 1 määrab, et riigi wõim on rahwa käes. Tähendab, wabariigi walitsus ei ole maiesteet. Põhi-seaduse § 58 määrab, et walitsus seisab koos Riigiwanemast ja ministritest. § 60 surub aga selle walitsuse wõimupiired kaunis kokku: Kõik, mis walitsus teeb, peab ta kas Riigikogule teatama, kinnitamiseks ette panema, wõi alles Riigikogu otsuste järele tegutsema. Ainult p. 8 § 60 jätab ilma tingimisteta armuandmise walitsuse hoolde. Armuandmine on ikka üks kõrgema wõimu eesõigus olnud. Teisiti ei saa ka kuidagi. Kohtud wõiwad wigu teha, neil ei ole enam sünnis oma otsusi muuta. Siis aidaku kõrgem wõim. Mõnele inimesele on ka tarwis just tunda anda, et riigis wõim on olemas, ja wõib ta siis walitsuse kaudu armu saada selle wõimuga tutwustuseks, kelle all ta elab. See wõim on jäetud Eesti wabariigi walitsusele täiesti. Ka § 60 algus annab weel midagi suurepäralist walitsuse kätte, nimelt on seal öeldud, et walitsus juhib riigi sise- ja wälispoliitikat, aga ei ole seal juures wäljendatud, et see ainult järgnewate punktide juhil sünniks.

Tähendab, wabariigi walitsus juhib riiki ka osalt oma initsiatiivi järele.

„Maiesteet“ ja suwerään on Eesti rahwas ise oma hääleõiguslike kodanike näol (§ 27). Kuid § 29 piirab ka rahwa riiklist wõimu, sest ta ütleb: „Rahwas teostab riigiwõimu: 1) rahwahääletamise, 2) rahwaalgatamise ja 3) riigikogu walimise teel“. Nõnda wõib ta ainult kolmel wiisil riikliselt tegutseda. Tähtsam wiis, kuidas rahwas oma initsiatiivi wõib awaldada, on muidugi rahwaalgatuse punkt, kuigi sellest 25.000 allkirja tuleb korjata. Seda punkti ei wõi aga wäga kergeks teha, sest muidu wõidakse wäga tühiste küsimustega Riigikogu ette tulla, mis kui ettepanek Riigikogu poolt tagasi lükatakse, terwe rahwa hääletamise alla peab minema. See on aga omakorda tülikas ja kulukas, liiategi, kui mõni partei ehk rühm soowiks sellega meiesteeti hakata sageli katsumas käima.

Walitsuse liikmed alluwad ameti asjus tehtud süütegude eest Riigikogu otsuse põhjal Riigikohtule.

5. PEATÜKK.

Seadusandlus.

Seadusandliste asutuste üldine nimetus on parlament. „Parler“ tähendab prantsuse keeli „rääkima“, ja oluliselt ei ole ka parlamendid muud kui rääkimise kohad. Seal räägitakse nii kaua, kuni sellest rääkimisest seadus wäljakujuneb. Tiibuse Jaak ütles Riigikogu walimiste kihutuskooosolekute kohta: „mis lõugadega ehitatakse, see lõugadega lõhutakse“.

Sedasama wõiks ka iga parlamendi kohta öelda, sest ka seal lõhutakse, parandakse ja ehitatakse samal kombel seadusi. Sellepeale wõib waadata kuidas tahes, aga seda tööd ei saa siiski teisiti teha. — Paljus asjus ei aita aga kõnekunsti Riigikogus. Saadikud on nii kiwinenud oma parteidesse, et nad teise partei rääkijast midagi ei hooli, rääkigu see nii hästi kui tahes. Kes suudaks Eesti Riigikogus, kas wõimalikeeli rääkides, kommunist ja isesotsa nende seisukohast wääratada? Wõi suudab keegi isesots wõimalik kommunist oma kõnega kodanlisist rühmist kedagi heidutada? Muidugi ei kumbki.

Iseloomuline omadus kõigi parlamentide juures on, et nad walitsusega armastawad tülitseada. Kui Wene esimene parlament 1906. aastal Riigi Wolikogu nime all kokku astus, siis oli seal esimene nõudmine, et walitsus astugu ametist tagasi. Sama lugu kordus pärastpoole ühtelugu nõuetega, et täidesaatew wõimalik alandagu ennast seadusandja wõimu alla. Wene Wolikogu ei olnud aga walitsemiseks sugugi kokku kutsutudki. Oma ülesandest ülemannes astus ta sellega kohe rewoluutsilisele teele. See on jälle harilik lugu kõigi wanade riike juures kokkukutsutud uute parlamentidega. Nõnda oli lugu ka omal ajal Inglis ja Prantsuses. Rahwa nõudeid rahwaesituse loomises ei rahuldatud kaua, millest suur nõuete pais kogus, mis, kui kord läbi murdus, enam oma wõimul peatada ei suutnud.

Riikel, mis wanade küljest lahtilöömise teel sündinud, mainitu olukord ilmuda ei saa. Nemad peawad alles ise walitsuse ja wõimu riigis moodustama. Esimesed tahawad alles saada wõimu oma kätte, wiimastel on wõim juba käes. On aga sea-

dusandja kogu täidesaatja võimu juba moodustanud, siis tõuseb warsti ühes ehk teises parlamendi liikmes wõi rühmas kadedus walitsuse wõimude wasta ja algab walitsuse armutu kriitika. Asi kujuneb sageli (kui järgmist labast näitust pahaks ei panda) karjapoiste taoliseks, kelledest üks kõrge männi otsas, aga teised ümber männi all. Kes all, hüüawad ülewalolejale: „Tule rutemini alla, meie tahame ka ülesse tulla“. Nad tahawad ka waadata, kuidas maailm sealt ülewalt välja näib. Ülewaloleja aga ei ruttagi alla tulla, tema tahab ise kauemini sealt kaugele waadata, kuni käed ära ei wäsi. Nõnda ka parlamendis. Parlamendi aeg läheb mööda, aga ei saa kordagi minis- ter olla. Ja igaüks usub ometi, et ta paremini asju ajaks, kui need teised seal ülewal. Sest olgu sea- dused kui täpipealsed tahes, walitsuse liigetele jäeb mõndagi iseseiswalt otsustada, mis seadustes ei ole nähtud ette.

Igasuguste sisemiste nägelemiste, sõimamiste, riidude ja ka wahel toolidega lahingute tõttu on par- lamendid palju oma aupaistest kautanud. Ka teewad äärmised woolud parlamendi koosolekud sageli nae- ruwääriliseks. Ameerika Ühisriikes kirjutati juba ammugi et seal mitmed korralikud inimesed ei taha poliitikaga enam mingit tegemist teha, just teiste poliitikameeste halwa kuulsuse pärast. Raske on aga poliitikast lahti ütelda. Parlamendi tegewusest oleneb terve riigi elu. Mis parlament teeb, seda peawad kodanikud maksma. Tahes wõi tahtmata tuleb kodanikul leppida sarnase olukorraga ja ühes rabeleda.

Eesti Riigikogu sisemine töö on korraldatud Kodukorraga, millel seaduse jõud. Riigikogu juha-

tusse kuuluwad Riigikogu esimees ühes esimese ja teise abiesimehega ja sekretäär ühes esimese ja teise abiga, kokku kuus inimest. Rühmaks tunnistatakse liigete kogu, kus vähemalt 6 liiget. Wanemate kogu (senior konwent) seisab koos Riigikogu juhatusest ja rühmade esitajaist, iga 8 rühma liikme peale üks esitaja, kuueliikmelisest rühmast aga ka üks. Wanemate kogu lahendab mitmesuguseid erakorralisi küsimusi oma algatusel, kui ka Riigikogu ülesandel. Riigikogu suurem töö saab komisjonides tehtud. Komisjonid on alalised ehk erilised mõne tähtsama seaduse jaoks.

Riigikogu koosolekud on otsuswõimulised, kui vähemalt pooled liikmed koos, sellega 50, ja awalikud ehk kinnised riigikogu enda määramist mööda. Pealtkuulajad wõerad wõiwad ainult kuulata, mitte millegagi wahele segades. Kõik seaduste eelnõud loetakse kolm korda ette, räägitakse poolt ja wasta, parandatakse, saadetakse wahest komisjoni tagasi ümbertöötamiseks, waieldakse ja hääletatakse uuesti, ja kui wiimasel ettelugemisel enam liikmeid eelnõu poolt kui wasta on, muutub waieluse all olnud eelnõu esimehe poolt häältearwu teatamise momendist peale seaduseks. Uus seadus hakkab maksma sellest ajast peale, kui Riigikogu määrab, ja on kohustaw kõigi wabariigi kodanikele. On see seadus siis hea wõi halb, selle üle on lubatud kodanikel wabasõna õigusel waielda niipalju kui tahawad, aga teda tuleb täita kohtuwõimudel, ja kui see ka ei aita, siis politseil, ja kui see weel ei aita, siis tulewad sõdurid püsside ja suurtükkidega, aga seadust peab täidetama. Teda ei saa muuta teisiti, kui samal teel, kui see seadus sündiski.

6. PEATÜKK.

Walimisõigus.

Walimisõigus võib kõne alla tulla ainult waba-riikes ja konstituutsilistes kuningriikes. Sellega wäljendawad kodanikud oma maiesteedi õigust neid mehi lasta riigi asju korraldada, keda rahwas tahab. Kahjuks on aga maiesteed oma õiguse wäljenduses sageli jõuetu ja mõistmatu: keiserlik kõrgus ei tea mis ja kuidas teha. Temale tulewad parteid appi ja selgitawad keda walima peab, mis see ehk teine mees wäärt on, mis ta teha võib ehk teha tahab. Oleks üks sarnane partei olemas, oleks kodanikel kerge walimiste asjus seisukohta wõtta, aga neid parteisid on palju ja igaüks neist ütleb, et teised parteid peale tema enda kuhugile ei kõlbawat. Sarnased jutud ajawadki kodaniku pea walimiste eeli segi. Aga siin ei ole midagi parata, mehi ja nende mõtteid peab selgitama, muidu ei tea keda walida. Ja sellegi juures eksiwad kodanikud sageli: läheb aasta ehk enam walimistest mööda ja mõnigi kodanik ütleb, et mehed, keda ta on walinud, parlamendis hoopis teisiti talitawad, kui tema on lootnud.

Walimisõigus annab muutliku pildi selle järele kust seisukohast teda waadelda, kas riigi, kui terwiku seisukohalt, või iga üksiku kodaniku seisukohalt. Riik on küll kodanike summa, aga mitte kõik ei ole riigile, kui terwikule kasulik, mis mõne üksiku kodanikule kasulik on, ja ümberpöördukt, ei ole kõik üksikule hea, mis terwikule tulus. Iga kodanik tahaks,

et temal kohane esitaja, kaitsja ja eestwõitleja Riigikogus oleks. Kui need eestwõitlejad aga ainult oma walijate kasusid kaitsema hakkawad, siis wõib kergesti juhtuda, et terwest riigist midagi järele ei järe. Wõetakse aga ainult riigi, kui terwiku huwid arwesse, siis wõib jälle kodanike elu täbaraks minna. Kuidas siin seisukohta wõtta? Sellest seisukohast oleneb aga, missugune teatud riigi walimisõigus peab olema.

Üldine walimisõigus seab kodanike huwid riigihuwidest ettepoole. Sellep. ei usu mitmed õpetlased weel tänapäewgi, et üldisest walimisõigusest mingit head wõib tulla. Massid mõtlewad harwa riikliselt. Kes oma isikliku elugagi hädas on, kuidas oskab see weel riigi elu juhtida. Ka naiste hääleõigus ei leia üldist poolehoidu. Öeldakse, et naisterahwas on ikka ennem mõjualune kui mõjuandja olnud. Riigi aparaat tarwitab aga iseseiswaid inimesi. Selle wasta soowitatakse waranduse ja hariduse tsensusi, nagu wanasti Atheenas, kus kõigil kodanikel ka häält ei olnud.

Mis eriti naiste walimisõigusse puutub, siis ei ole see küsimus väga tähtis. Temale on ainult mõned Inglise naised suure tähtsuse külge luuletanud. Normaalselt arenenud noorel neil on igatahes alati mõtted enam mujal, kui poliitika juures. Ja häis abieludes annab naine oma hääle samale parteile, kuhu meeski. Lähewad aga mehe ja naise poliitilised waated nii kaugele üksteisest lahku, et nad mitmesse parteisse kuuluwad, siis ei usu mina, et need enam head abielud on, ja neid abielusid ei tee ka naiste walimisõigus paremaks.

Üldises walimisõiguses peaksid siiski mõned muudatused igal pool läbi wiidama, eestkätt aga

wali ja wanaduse tsensuse tõstmine. Wana Greeka kuulas oma kodaniku juttu alles siis, kui see kodanik vähemalt 30 aastane oli. Ja pidage meele, et see oli Lõunamaal, kus inimesed harilikult waremini walmiwad. Wiimasel ajal on aga meil Põhjamail wiisiks wõetud kodanikele juba 20 aastaselt niihästi riiklist kui ka omawalitsuslist hääleõigust anda. Ma olen selle peale ikka kui poliitilise wõimatuse peale waadanud. Ka mina arwasin ennast 20 aastaselt juba midagi teadwat. Kui ma aga nüüd, olles üle 45 aastane, enese peale tagasi waatan, mis ma 20 aastaselt olin, siis pean oma selleaegist ilma waadet küll nulliks tunnistama. Ja nõnda ütleb iga üle 30 aastane inimene. Igasugune maapealne tarkus, ja eriti riikline, omastatakse ainult läbielamise, waatluse, mõtlemise ja lugemise teel. Ühelgi nendest teedest ei ole 20 aastane inimene weel midagi suutnud ära teha. Wähe on ta elanud, vähe näinud, vähe mõelnud ja väga vähe lugenud, selle wasta, mis 30—40 aastane inimene on näinud, mõelnud, lugenud ja elus rabelenud.

Mõned toowad 20 aastase hääleõigusluse tõenduseks asjaolu ette, et 20 aastaselt noormeest sõdurina isamaa teenistusse peab astuma. Kuid esmaks ei trehwa see tõendus sugugi naisi, ja teiseks on hoopis iseasi sõdurina isamaad teenida ekk poliitiliselt isamaa elu korraldada. Käsutäitjal ja käsuandjal ei saa kuskilgi ühiseid õigusi olla. Kus seda põhimõtet peaks püütama läbiwiia, seal kaob igasugune kord.

Hariduse ja warandusliste wahekordade peale waatamata wõiksid riigid wististi üldise walimisõiguse juures püsida, kui nad seal juures aga wanaduslise

tsensuse rewideerimise alla wõtawad, seda 30-ne, ehk wä h e m a l t 25 aasta peale tõstes. 20 aastaste inimeste riigitarkuse najal aga ükski riik kaua püsti ei seisa.

Üleminnes hääleõiguslise küsimuse juurde omawalitsuse walimiste juures wallas, maakonnas ja linnas, leiame siin hoopis teise olukorra. Linnad seisawad koos majadest ja mitmesugustest ettewõtetest. Üksik perekonnata inimene elab täna ühes linnas, homme teises, tema ei ole ühegi linnaga millegagi ligemalt seotud. Sellega on temal wäga wähe huwi antud linna wastu. Et niisugustest üksikutest inimestest kõik linna majad ja ettewõtted peawad olenema, on täieline poliitiline absurd. Meil on juba neid katseid tehtud, mis ainult suurte majandusliste kahjudega ja korralagedusega omawalitsustes on lõppenud. Æg on meil tõsiselt omawalitsuse asutuste hääleõigus kõne alla wõtta.

Minu waate järele peaks linnades walimise hääle olema 1) igal iseseiswa numbri all olewal majal, 2) igal äri- ehk tööstus-tunnistusel ja 3) igal perekonna peal, igalühel üks hääle. Need on elemendid, milledest linn peaasjalikult koos seisab, nendel on huwi linna asju ajada, on oskus, ja on ka wastutus. Kõik muud hääled on mõttetu fantaasiline liberalism, mis igale linnale ainult õnnetusi kaela toob.

Samuti ka maakonna- ja wallawalimistel. Loomulik hääle wõiks seal olla 1) igal kreposteeritud iseseiswal maatükil, 2) igal rendi lepingul, 3) igal äri- ja tööstustunnistusel ja 4) igal perekonna peal. Kõik muu on liikuw element, üks aasta siin teine aasta seal, ega ole ta millegagi kohaste omawalitsuse asutustega seotud.

Maakonna walitsuste walimisi waldab meil weel teine iseloomuline asjaolu. Et walimised parteide järele sünniwad, siis sattuwad parteide eestwedajad, kes suuremalt jaolt linnades elawad, ka peaasjalikult maakonnawalitsusse. Seda ei wõi aga loomulikuks tunnistada. Kelle oma isiklised huwid kohaste maakonna huwidega kuidagi seotud ei ole, seda ei saa ka kuidagi kohaseks omawalitsuse asutusse walitawaks tööjõuks pidada. Ta on seal wõeras hingeliselt ja huwiliselt, sageli ainult palgateenija. — Seda pahet wõib kõrwaldada kahel teel: seadusandlisel ehk agitaatsilisel. Seadusandliselt sellel teel, et walimised oleksid kohapealsed, ütleme, iga kihelkond waliks ühe saadiku maakonna nõukogusse. Agitaatsiliselt aga sellel teel, et maakonna elanikud aktiivsemalt omawalitsuse asjade arendusele asuksid.

7. PEATÜKK.

Riigi kaswamine, kahanemine ja surm.

Riigid on imelikud organismid. Nende elamises ja olemises väljenezwad mõnedki seadused, mis ühised orgaanilise loodusega. Kõiki riiklisi sotsiaalseid põhiseadusi ei ole aga sotsialoogial tänini korda läinud kindlaks teha. Selge on aga riike juures, samati nagu iga muugi organismi juures: mis terve ja tugew, see kaswab, — mis nõrk ja kidur, see kahaneb ja kaob.

Mõned riigid sünniwad väga weiksetena. Kui ümbrus lubab, siis hakkawad nad pärast sündimist

kohe kaswama. Nii on seda teinud Room ja Mohamedi riik. Kuid weikselt sündinud riike tunneb ajalugu üleüldse väga wähe. Nende ürgalgus peitub nii kauges minewiku udus, et see enam hästi ei hakka meie silmi.

Teised riigid on juba sündides kaunis suured. Kuid nemadki tahawad kaswada. Tahe kaswada on üldine kõige elulise looduse juures. Öelge 7 — 8 aastase lapsele, et sa, laps, weikeseks jäedki, sa enam suuremaks ei kaswagi. Ta ei usu seda. Ta ei ole weel iialgi suur olnud, ega näinud kuidas laps kaswab inimeseks, aga ta tunneb nagu pühast waimust, et tema kaswab ka kord suureks, kui ta enneaega ei sure. Samuti ka riigid. Igaüks neist tahab suureks kaswada. Kuid inimese laps asub sõbralike olewuste keskel: iga suur inimene toetab teda. Mitte nõnda riigid. Iga uue riigi ümber on wanemad riigid kui püsti kuradid, kes teda walmis on neelama iga silmapilk. Abi ega armu ei ole ühelgi noorel riigil oma naabrite poolt loota. Ainult eemalt riigid toetawad wahel noort riiki mitmesuguste poliitiliste kombinaatside tõttu, kuid seda jällegi nende eneste, mitte uute riike huwides. Ligemad naabrid on aga iga uue riigi peale pahased põhjusel, et uus riik wõtab oma alla maaala, mis väga hästi ka neile oleks passinud.

Tahe kaswada on omane ja loomulik igale riigile. Esmaks selleks, et suurem, wõimsam ja tugevam olla igasuguse ajaloolise wõimaluse wasta. Teiseks wõib raja- ja asumaadest saada igasugust materiaalset kasu. Selleks mõeldakse wälja mitmesugused korralised ja erakorralised maksud, kontribuutsid jne., milledega raja- ja asumaid koormatakse. Wahel ka

röõwitakse lihtsalt ilma mingisuguse seaduslise aluseta. Raudteede weod ja tariifid seatakse nõnda sisse, et weod ja kasud peariiki kokku jooksewad. Nõnda olid Wenes raudteede tariifid niisuguse süsteemi järele määratud, et waguni wilja wedu riigi seest väljaweoks 1000 wersta pealt Peterburi sadamasse odawam tuli, kui 900—950 wersta pealt Tallinna sadamasse. Sellega püüti riigi kaubandust Peterburi alla koonduda.

Et riigil oma kaswamiseks naabri käest tükk maad ära kiskuda, wõi teda terwelt alla heita, selleks peab see riik ise alati paremas korras, ja klassiliselt kindlamini kokku liidetud olema, kui riik, kelle peale ta langeda mõtleb. Purustaja asi peab alati kõwem olema, kui purustataw. Riik seisab koos paljudest klassidest ja miljonitest inimestest wäga mitmekesiste majandusliste ja waimliste huwidega. Mida kindlamini kõik need mitmesugused materjaalid kokku on liitunud, seda tugewam on riik. Hoiawad riigi atoomid nõrgalt ühte, siis pudeneb ta kokkupõrgates teise kõwema riigiga.

Harilikult seletatakse, et riigil, kui sarnasel, ei olla moraalset tunnet. See wõib wõimalik olla, kuid sellegipärast näib mulle, et ajalugu riike moraaliwastaseid tegusid nuhtlemata ei jäta. Näiteid on selleks palju ajaloos. Wenelased tapsid esimesed tatarlaste saadikud ära, tatarlased ise walitsesid liiga ülekohtu- selt wenelaste üle, Persia Dareiose ja Kambüüsesee lood, Inglise ümberkäimine P. Ameerika asundustega, wenelaste Baltimaade pantimine sakslastele jne. Selle wasta edenewad riigid ja rahwad palju jõudsa- mini, kui nad ka rahwuswahelises elus õiguse ja aususe lippu igal pool kõrgel hoiawad. Selleks

pakub palju suurepäralisi näiteid Rooma algaeg Numast peale. Riik peab kaswama ja wõib ka selleks sõdida, kuid on siiski wahe olemas õigusliste ja ülekohtuste sõdade wahel.

Mõne riigi ja rahwa eest kannawad ka teised riigid hoolt, hoolealuse riigi ja rahwa kultuurse tähtsuse pärast. Kui ma ei eksi, oli see inglane Gladstone, kes ütles Prantsuse kohta: „Kui Prantsuse rahwast ei oleks olnud, siis oleks pidanud wäljamõeldama Prantsuse rahwas“. Niisuguse tähtsuse on Prantsuse rahwas omastanud ajaloos. Samuti kaitses ja kandis hoolt Room Atheena eest wiimase kultuurtsükli lõpupäiwil.

Riigid, kes teatud ajaloo momendil kaswada ei saa, toetawad tarbekorral ka rahwa wäljarändamist oma piiridest. Nõnda toetas Inglismaa iirlaste wäljarändamist minewa aastasaja keskel. Põhjus oli terawilja ja kartuli ikaldus liris. Lühikesel ajaga rändas 1½ miljoni inimest walitsuse toetusel maalt wälja. Sama lugu oli ka mõnes Saksa osariigis. Normaalloludes aga riigid ei armasta rahwa wäljarändamist, sest see nõrgestab riiki.

On riike olnud, kes terve maakera walitsust on tahtnud saada oma kätte. Neid on ehk praegugi, ja wõib ehk weelgi tulla. Kuid tänini on niisuguste riike käsi kõigil halwasti käinud. Pea iga niisugune riik on oma aate teostusel lõhkenud tuliwärgi taolise pommina poolt maakera walgustades. Näib, nagu oleks loodus riike suurusele ka teatud piirid ettemääranud. Kui iga taime ja looma kaswule loodus seab maksimaal suuruse ette, kust ta üle ei wõi kaswada, kuidas wõiks siis lugu riike juures teisiti olla; ega nemadki wäljaspool loodust ei asu. Riike kohta

näiwad täiesti maksma laused: „Ühkus tuleb enne langemist“ ja „mida lopsakam kasv, seda lühem iga“. Nii ehk teisiti peab iga riik kord ka oma wanaduse ja surma peale mõtlema.

Miks riigid ja rahwad wananewad, selle kohta on mõnesuguseid mõtteid awaldatud. Wenelane Peter Stronin (Poliitika kak nauuka) arwas, et teatud rahwas aastasadasid ja tuhandeid wältawate sise-miste paaritamiste tõttu oma were wärskuse kaotab, weri wanaks ja ühtlaseks läheb, ja nõnda rahwas wiimaks nõrkeb la kaob. Kadunud Willem Reimann Eestis awaldas arwamist, et õigupoolest teatud rahwas igawene wõida olla. Et wanemad rahwad kadunud, olla ainult nende pärisorjuse instituudi ja kultuuri madaluse järelalus olnud. Reiman arwas, nagu wõiks õige kultuur iga rahwa elu igaweseks muuta. Ma kuulsin seda arwamist isiklikult tema suust, ja wististi kirjutas ta sellest ka kuskil.

Jätame esiotsa küsimuse „mikspärast“ kõrwale, ja küsimuse ainult: „Kas on olemas mingit elulist asja, mis on sündinud, aga ei sure?“ Ei ole. Oli aeg, kus Rooma riiki ega rahwast ei olnud, tähendab, ta sündis kord. Mis aga sündinud on, see peab ka surema. See on üldine elu käsk, sest muidu peaksid sündimised ise lõppema, kui wanad elundid eest ära ei sureks. Ka riigid ja rahwad peawad ennast selle üldise looduse seaduse alla painutama.

Surewad aga riigid, nagu kõik muudki organismid, mitmet moodi ja mitmetel põhjustel. Kuid nagu iga muugi elu juures, wõime ka riike juures peaasjalikult kahesuguseid elulõppe näha, nimelt: enneaegseid ja wanaduslisi.

a) Enneaegseid riike lõppe on enam. Wanaduslisi surme tuleb enam ette olewuste juures, kellel oluliselt lühike iga, nagu ühepäewakärbsed, rohi, lilled jne. Pika eaga olewustel juhtub aga nende pika ea jooksul mõndagi, mis nende elu enneaegselt murrab. Kes loeb neid weikseid riike ja rahwaid, mis suured riigid oma eluteel enneaegselt ära on lämmatanud? Neid on kui liiwa mere ääres. Tuletaksin meelde ainult nende kuningate ja rahwaste nimesid, mis piiblis ettetulewad, ja mis juutide Palestiina waldamisel nende mõega tera ette sattudes elawate kirjast kadusid. Ehk kui pikk oli endise Wene keisri täis tiitel, kus tähendatud oli missuguste maade ja rahwaste, kuningate, würstide ja walitsejate wõimu keiser endaga esitas. Kõik tiitlis nimetatud riigid ja rahwad olid purustatud Wene ajaloo ratta all, mõned küll ajutiselt, aga teised ka jäedawalt.

b) Wanaduslised surmad ei ole paljude organismide juures puhtad. Ümbrus tapab wana nii kui nooregi, kuid on siiski asjaolusid, mis mõne riigi surma wanadusliseks lubawad nimetada, ja seda nimelt sõjaseisust juhul tuntud elawate organismidega. Nõnda wõiks jagada riike wanaduslisi lõppe jällegi kaheks, nimelt sisemiste ja wälimiste hädade järele. 1) Sisemised hädad on kodusõjad, rewoluutsid, hellitatud olek, walitsewa klassi eraldumine rahwast, sündimiste arwu wähenemine jne. 2) Wälised hädad on jälle „head sõbrad, kallid naabrid“, kes teatud riikluse enne surmale suigutawad, kui wanake ise surra oskaks. Need on peaaesjalikult uued noored riigid ja rahwad, kes wanad kultuurrahwad maha murravad. Ajuti wõib neid wäliseid hädasid ka riik-

listeks nahahaigusteks (perifeerilisteks haigusteks) lugeda. Kuid need haigused ulatawad otsaga ka kuni wana riigi südamesse. Nõnda murdsid Germaani rahwad wana Rooma riigi maha, ja praegu purewad Slaawi rahwad ja teised Türgi riigi kallal. Kui organism wana, siis hakkawad temale kõik wälised haigused kergemini külge, kui noore tugewa organismile. Seal on siis sageli raske kindlat wahet teha, kumb teatud organismi surmas enam süüdi, kas sisemine nõrkus wõi wäline häda.

Muidugi ei sure kõik riigid ruttu ühe ropsuga. Nad on selleks liiga suured. Raiu puu maha, ta ajab maasolles koguni weel lehtigi. Samuti on ka mõnelgi riigil kaunis wisa hing. Kuid, kui teatud riigi eluramm kord kadunud, kulminaatsi punkt üle elatud, siis peab ta ennem-warem ikka sattuma kadunute kirja.

Iseäraline mõistatus on praegu riike peres Hiinamaa. Tema wanust ei teagi keegi õieti. Tema kodusõjad oi ole ka kellegi uudis; neid on seal ikka olnud. Aga elab. Ja on ikkagi peaaegu kõige suurem riik ilmas rahwa arwu järele. Näib, nagu oleks Hiina kõigi riike ja rahwaste algkänd, mis kunagi ei kuiwa. Kuid ei wõi olla maapeal midagi elulist, mille peale ajahammas ei hakkaks. Kord peab ka Hiina seda tunda saama.

* * *

Sellega lõpetame põhimõttelise osa ja asume moodsa riigi eluawalduste waatlusele.

II.

Riigi tegewus harilikul ajal.

Igasugune riigi tegewus on ajaloo wili. Riik tegutseb tarwiduste järele. Missugused tarwidused ajalugu riigile ette weeretab, niisugune on ka riigi tegewus.

Kui ma käesolewas raamatus ainult seda kirjeldaksin, mis teatud riik, ütleme Eesti riik, täna teeb, siis oleks sellel wähe mõtet. Ajalooline täna ei kordu enam iialgi. Eilane päew kõigi oma olude ja wahekordadega ei tule igawesest ajast igawesti enam tagasi. Mis olnud, on läinud.

Nõnda siis, olgu riikline tegewus täna missugune tahes, käib inimese mõte ikka ette tulewase riiklise tegewuse peale. Ja need mõtted wõiwad mitmesugused olla, selle järele, missugusest seisukohast mõtleja riigi peale waatab. Ma ei saa ka riigi tegewust teisiti kirjeldada, kui neid mõtteid sinna juurde lisades, mis mulle otstarbekohased ja ajalooliselt õigustatud näitawad olema. Nende mõtete juures wõib waielda, kuid waidlus ei tähenda weel, et nad waled on. Iga uut mõtet wõib julgesti teostada, kui tal ajalooline ja loogiline alus on, liiategi, kui wana kord hea ei ole ja kategooriliselt sunnib parandusi otsima.

Juhtnööriks minu mõtete juures on, et ükski uus riik täpipealselt seda korrata ei saa, mis teised

riigid enne teda on teinud. Õpetust peab wanast wõtma, aga iga riigi elu terwelt wõetud, on ajalooline uudis ja käib uut rada, mida mööda ükski riik täpipealselt weel enne teda käinud ei ole, ega käi ka tulewikus. Üksikud sotsialoogilised seadused jäewad, aga nende kombinaatsid ja põimitused on uued. Seda asjaolu peab arwesse wõtma igaüks, kes riiklises küsimustes tahab mõtelda ehk tegutseda.

1. PEATÜKK.

Riik majandustegurina.

On olemas terve teadus, mis riikliste majandusliste küsimustega tegemist teeb, ja mida mõned Eestis riigi majandusteaduseks, teised jälle majandusliseks riigiteaduseks nimetawad, kuna sakslased, inglased ja wenelased teda poliitiliseks ökonoomiaks kutsuwad. Wiimane nimetus on ka wististi kõige õigem, sest selles teaduses ei olegi õieti palju teaduslikkust. Seal laweeritakse ainult majandusliste mõistetega. Juba kadunud Leo Tolstoi ei tunnistanud poliitilist ökonoomiat teaduseks. Kuid teda õpitakse ja õpetatakse siiski kui teadust igapäew ülikoolides ja spetsiaalkirjanduses.

Ma jätan nimetuse kõrwale, sest tähtsam on asi ise, kui tema nimi. Asi seisab aga selles, et riigid, ja seda iseäranis wiimasel ajal, suurteks majandusmeesteks on hakanud. Ilmasõja kestes ei olnudki õieti kuskil sõdiwas riigis enam muud majandust olemas, kui ainult riikline. Riik ostis, riik müüs,

riik määras hinnad, ja riigist olenes täiesti iga üksiku kodaniku sissetuleku ja väljamineku suurus. Sellest riiklisest majapidamise tujust ei taha praegugi mõned riigid loobuda. Nähtawasti meeldib see tegewus väga riike juhtidele mõnel maal.

Peab tähendama, et seisukoha wõtmine riiklistes majanduslistes küsimustes kerge ei ole. Nende küsimuste üle on väga palju waieldud ja kirjutatud, ja tegelikult, mis on siis kõigi praeguste riike sisemine elu muud, kui alaline riigi ja rahwa majandusliste küsimuste lahendamine. Millest olenewad kõik parteid, kui mitte majanduslistest küsimustest: kas suurmaapidamine wõi weikemaapidamine, 8 tunniline tööpäew, kas paber- wõi kuldraha, sisse- ja wäljaweo preemijad, tollid, maksud, taksid jne., on ju puhtad parteide programmküsimused. Lugege parlamentide waielusi, ja mis teie sealt peaasjalikult leiate: et ühede käsi liiga hästi, ja teistel liiga halwasti käia, ja see kõik olla riigi ja walitsuse süü. Igal pool käiwad waielused küsimuste kohta, kui kaugele riigi, resp. walitsuse, juhtiw käsi riigi alamate majanduslise elu korraldamises peab minema.

Walitsuse osawõtet riigi majandusest tuleb kahest küljest waadelda: 1) kui kaugele riik ise kui ette wõtja oma majanduslikes tegutsemises läheb ehk wõiks minna, ja 2) kui kaugele läheb riik ehk wõiks minna seadusandlisel teel kodanike majanduslise elu korraldamises. Waatame neid küsimusi ükshaawal.

1) Riik ette wõtjana.

Riigid on ammuigi suurte ette wõtjatena endid ilmutanud, aga iialgi ei ole nad ise midagi uut kasulikku kuskil wälja mõelnud. Nähes, et kodaniku käes

mingi ettewõte hästi edeneb, tuleb riigil himu selles asjas ka oma õnne katsuda, paneb oma wägewa käpa ettewõtjale peale, wõtab ettewõtte üle, ja hakkab ise tegutsema. Paberrahagi, mille trükkimisega riigid, kui oma ainuõigusega, nüüdsel ajal uhkeldawad, on wäljamõelnud erapankiirid. Telegrahwid, telefonid, raudteed, post, wiina ja tubaka müük, kulla ja hõbeda kaewandused, ja kõik, millest riigid praegusel ajal oma monopolid on teinud, on kodanike poolt leitud, arendatud ja edendatud, kuni riik neid asju wäga kasulikuna on leidnud oma kätte wõtta. Ülewõtmine on sündinud osalt tasu eest, osalt tasuta, nõnda kuidas kuskil maal ehk ajal see wõimalik on olnud. Ja sotsialistid õpetawad edasi, wõtku aga riik kõik oma kätte, mis wähegi selleks sünnis. Kui kaugele riik ülewõtmises minna wõib, ja mis sellest wälja tuleb, näitab uuem Wene ajalugu kommunistide ajast. Seal on riigi rööwprintsip ja rööwinstinkt peaaegu lõpuni wäljaarenenud.

Missuguse kasu ehk kahjuga riik oma ettewõtteid peab, — on ka üleüldiselt teada. Hea on, kui riik mõnes asjas otsad kokku weab, weel parem, kui paar penni teenib, aga kaugelt suurem jagu riigi ettewõtteid töötab igal pool kahjuga. Ja seda koguni monopolide juures. Kahi oma ettewõtetest riiki aga suurt ei kurwasta, selleks on ju kodanikud, kes oma maksudega riigi kahjud tasa peawad tegema. Ja teewad ka tasa, wirisedes wõi urisedes, wõi kuidas tahes, aga peawad tegema, sest walitsusel on ju suurtükid, mida ühegi riigi seadus kodanikel pidada ei luba, ja mis mängima pannakse, kui kodanike nurin liiale kipub minema. Riik peab aga oma ettewõtted ikkagi edasi ja laseb rahwa kahjud tasa

maksta. Saab aga rahwas korraaks siiski kuskil wõimu oma kätte, nagu näit. jälle wiimati Wenes. kas siis rahwas nendest riigi etteawõtetest loobub? Mitte maikugi. Weel suuremalt, kui ennemini, hakkab jälle igasugune ülewõtmise riigi kätte. Kust see tuleb? Rahwale ei meeldi, et kellegi omasuguse käsi hästi käib, olgu siis parem riigi käes. Riigi ametnikuna on ka rahwa liigetel kergem teenida, kui era etteawõtja juures, ja selles sihis lähewad laisemate ja waimuahtramate haritlaste, kui ka mõnede lihttöölise waated täiesti ühte. Nõnda siis töötawad niisugused haritlased ja lihttöölised sotsialistlikes parteides täiesti ühel meelel.

Kes niisuguse riiklise suurtööstusega aga mitte nõus ei ole, need on anderikkamad ja agaramad haritlased, teguwõimsamad lihttöölised ja weikepõllupidajad. Kui inimesel andeid ja jõudu on enam teha, kui teised, siis tahab ta selle enama töö eest ka enam saada; ta tarwitab lihtsalt kehaliselt ja waimliselt enam, et täielikult elada, kui teine kesk-pärane ehk nõrgemat wõitu inimene. Riiklise aparadi juures peab tema aga poole eluga elama, ei saa täiesti teha ega saa täiesti maitsta. Teguwõimsamad lihttöölised wõiwad ka wabas etteawõttes palju kaugemale jõuda, kui riiklikes. Seda näitab meile waba Ameerika, kus üle poole kõigist miljardajaist endid lihttöölisest wälja on töötanud. Ka paremad lihttöölised elawad riiklikes etteawõtetes poole eluga, ega saa oma waimu ega keha jõudu täiesti maksma panna, täit tulu seltskonnale, riigile ega endale tuua. Mis aga weikepõllupidajaisse puutub, siis kaebas juba kuulus Saksa sotsiaaldemokraat Beebel (klamrites öeldud, kes tööliste sotsiaaldemokraatlise partei

juhina siiski wäga rikkaks meheks oskas tõusta), et Saksa talupoegade puupead iialgi sotsiaaldemokraatia õpetusi kinni ei pea. Talurahwas on igal pool kõige kõwemad sotsialismi wastased olnud ja hirwitage Wilde kui palju tahes kultuuri üle, mis wõmmil asuda, kes aga terwet rahwa hinge tahab tunda õppida, see wõib alati kindlamini maal kui linnas seda leida. Ka Leenin tunnistas awalikult, et nad talupoegi õieti ei olewat mõistnud. Oluliselt on see siiski wale, sest ka maal wõib sotsialismi maksma panna, kuid siis tuleb maarahwas täiesti pärisorjuse seisukohale tagasi asetada, sest kui haritlane ja tööline wõiwad wabrikus riigi orjad olla, miks ei wõiks siis talupojad ka maal seda olla. Raske on aga seda läbi wiia, sest pärisorjus on juba awalikult maha salatud seltskondline instituut, ja kui seda uuesti teostama hakata, tuleks sotsialismi wärw liig selgesti nähtawale. Ei ole siis midagi parata, sotsialismil tuleb talupoegade ees taganeda, ja seda on ka wägew Leeningi teinud.

Inglis on ilmariik, aga temal ei ole riigi pankagi. Inglise rahatrükkimine ja rahwa rahanduse korraldamine on era aktsiapanga käes. Nende Inglise naelte eest, mis üle ilma praegu kallimad, kui mitmed riigi rahad, ei wastuta sugugi Inglise riik, waid erapank, kellele Inglise walitsus luba on annud raha trükkida. Muidugi ei ole lugu igal pool nõnda. Wene, Saksa, P. A. Ühisriike, Austria ja paljude wähemate riike emissjoni pangad on täielised riiklised asutused. Inglise panga lugu selgitab ainult riigi ja raha wahekorda ja seda, et erapanga raha kallim wõib olla, kui riigi raha.

Kes kõik tahab ära teha, ei tee harilikult midagi

ära, aga kes ühe asja kindlasti kätte wõtab, teeb selle alati paremini ära, kui mitu asja korraga. Riigid on praegu igal pool oma majandusliste ettevõtetega hirmsasti koormatud ja sellepärast ei täida nad kuskil enam õieti oma otsekoheseid kohuseid. Tuleb sõda, siis poewad pooled kodanikud riigi tööstusettevõtetesse liini eest kaitseteenistusse. Kes ei mäletaks, kuidas Wene-Saksa sõja ajal kõik Wene riigi tööstused inimesi täis olid. Kas need tööstusasutused sellepärast paremini töötasid? Mitte maikugi. Laisad ja südametunnistusetu inimesed ei tee kuskil mingit head, muud kui warastawad ja wedelewad. Ainuke headus nendest ettevõtetest oli, et sarnased inimesed liini pealt teiste paremate tülist ära olid. Era ettevõtjate käes olles oleksid need inimesed ka tööstusettevõtetes midagi paremat ära teinud, vähemalt ei oleks nad seal mitte riiki warastada saanud.

Ei wõi salata, raske on riiki ettekujutada, kes kõigist neist mõnustest tahaks loobuda, mis majandus-kaubanduslised ettevõtted riigile annawad, kuid raske on ka kainelt ja põhimõtteliselt mõtlejal inimesel seda heaks kiita, millel nii palju puudusi. Muidugi, kui riigid kõigist oma monopolilistest mõnustest loobuksid, siis omastaksid riigid omale wäliselt ja sisuliselt hoopis teise laadi. Aga kas kodanike käsi sellepärast õnnelikumalt käiks? Riigid saaksid ilma nende ilusate asjadeta väga hästi läbi, nagu ennemgi riike ilma majandusliste ettevõteteta on olnud. Aga kodanikud? Wõidakse öelda: eraettevõtjad ajawad kõik nii kalliks, et elu wõimatuks muutub. Aga kas walitsus ei pane ka hinda peale, nii palju kui tahab? Öeldakse: see läheb riigi ja rahwa kasuks. Aga kas era ettevõtjalt ei wõi riik

maksu wõtta riigi kasuks seda enam, mida enam ta teenib? Peaasi, et igas asjas täieline wõistluse wabadus/ walitsegu ja walitsus mingisugusid monopolisid jagama ei hakka.

Kadunud Ameerika miljardaja Carnegie on kena kirjatöö kirjutanud trustide ja kartellide wõimu piiride üle, kus ta selgeks teeb, et nende tegewus mitte piiramatult ei ole. Mida enam mingi ettewõtte kasu annab, seda rutem kutsub ta wõistluse ellu. On olemas majanduslised piirid, kust saadik hinda wõib maksta ja kust mitte enam. Ameerikas, kõige suuremal wabaduse maal, ei ole ükski trust weel mingit tööstuse haru täiesti oma käpa alla saanud. Aga palju trusta on endid nõnda täis õginud, et nad lõhki on läinud, teiste sõnadega, ei ole suutnud teatud tööstuse haru hindade allasurumisega oma kätte saada ja on pankrotti jäänud. Sest ainuwalitsuses saab majanduslikes elus ainult see enda kätte, kes kõige odawamalt ja paremini oma kaaskodanikka teenib. Nõnda on kõigi trustide ja wõistlusmonopolide esimene tundemärk hoopis hindade langemine. Pärastpoole, kui monopol wõimu oma kätte on saanud, tõusewad hinnad muidugi. Aga see'p see ongi, et ükski waba trust hinde liiga tõsta ei wõi, muidu on uued kasutahtjad wõistlejad jälle platsis uuemate masinatega, uute leidustega, uue energiaga ja paljude wigade parandustega, mis nad wana trusti juures on pannud tähele. Niisuguse uue, kõigi paremustega warustatud trusti tapmine tuleb wanal trustil wahel palju enam maksma, kui ajutine hindade tõstmine wälja teeb, ehk wõib ka uus trust wõita ja wana surma unde suigutada. Sarnane on alles elu ja wõitlus,

aga mitte nagu mõni kõdunenud ja ära iganenud ühel kohal tampiw riikline tööstus, kus iga wärske õhk puudub.

Ma ei soowita sugugi, et riik peaks korraga kõik oma majanduslised ettevõtted käest ära andma, Eestis liiategi raudtee ja Riigi panga. Mitte sugugi. Kõik järsud hüpped on riigi elus hädaohtlikud. Aga vähemalt uusi ettevõtteid ei peaks alustatama. Ja vähemalt peaksid kodanikud teadma, et riigid väga hästi ka ilma igasuguste kaubandusliste ja tööstusliste ettevõteta läbi saavad ja veel palju paremini, kui nende ettevõttega.

On veel huwitaw tõsiasi, et riik just kangesti kaupmees ja tööstur tahab olla, aga seal, kus tarwis oleks tegutseda, midagi ei tee. Nõnda on lugu näit. majade ehitamisega. Tallinnas walitseb suur elumajade puudus, aga riik ei raatsi oma jaoks maja ehitada, waid ostab wana maja, tõstab üürnikud wälja ja ehitab ümber. Sõjawäel ei ole mitmes kohas õigeid kasarme, kuna metstes riigi palgid mädanevad, mida riik iga kuu oksjoneerib, aga kasarmude ehitajat riigist ei saa. Põlewkiwi kaewanduste juures on ta aga mees kohe ehitamas põliseid kiwist majasid. Põlewkiwi kaewanduste kasu ei ole aga veel sugugi kindel, kuna sõjawäe pidamise kasu riigil päewaselge peaks olema. Pealegi tuleks oma materiaalist, mida nähtawasti raske müüa, väga odaw riigil kasarme ehitada.

Üleüldse on ka ministeeriumide waheline majandusline wahekord ebaloomuline. Nad ostawad ja müüwad isekeskis, nagu oleksid nad igaüks omaette ise riik. Meie tegime aga ometi ühe Eesti riigi, aga mitte 10 wõi 12 riiki. Andku küll suur Jumal oma

wiimisel kohtu päewal mulle mu patud ja kurjad mõtted andeks, aga mulle näib sageli, et ministeeriumid just meelega üksteisega kauplewad, et ennast laiutada ja näidata, kui suur ja iseseisew iga ministeerium omaette on. Kui meie ministrid walitsuse koosolekuks kokku astuwad, keda nad siis küll enam peaksid esitama, kas igaüks oma ministeeriumi wõi Eesti riiki? Hea tohiks aga ainult see walitsus olla, kus ministrid koosolles igaüks oma ministeeriumi sootumaks ära unustaksid ja ainult riigi, kui terwiku, peal mõtleksid. Kas nad aga seda praeguse korra juures suudawad, on küsitaw.

2) Riik seadusandliselt majandusliste wahekordade korraldaja.

Ka suur ülesanne, mis riik oma õlale on wõtnud ja millega ta õieti iialgi kuskil korralikult hakkama ei ole saanud. See on niisugune teema, millest wõiks terve piibli, terve maailma ajaloo walmis kirjutada, kui kirjanik muud midagi ei tahaks ütelda, kui riiklisi defekte majanduslise elu korraldamisel näidata. Ja kas seda siiski ustakse. Et riik seadusi kodanike majanduslise elu korraldamiseks peab andma, see waade on nii üleüldine, näib nii loomulik, et keegi riiki kuidagi teisena endale ette ei oska kujutada, kuna ometi siin juures palju walet on. Riik on Jumal, kelle käest üks päikese paistet ja teine wihma palub, ja Jumal ei wõi ka mitte korraga ühel ja samal ajal ja ühel ja samal kohal lasta wihma sadada ja ilma selge hoida. Wõib ainult üks ehk teine olla. Ja riik ei saa ka mitte teha, et linnarahwal oleks odaw leib ja põlluharijad saaksid oma wiljast kõrget hinda. Aga seda tahawad riigilt nii üks kui teine. Ehk et töölistel oleks lühikene töö

aeg ja kõrge palk ja kõigil kodanikel odawad ained. Seda tahawad jälle nii üks kui teine. Ehk et kasulik oleks inimestel raha korjata ja sellega majasid ehitada ja et korteri üürid odawad oleksid. Seda tahawad jälle ühed kui teised. Kas riik wõib täita neid wastapidi käiwaid soowe? Muidugi ei wõi. Sellega on siis riigi majanduslist elu korraldawad mää-
rused täiesti tühised. Selge on, et riigil, resp. walit-
susel, kellelegi midagi oma käest anda ei ole ega
anda ei täi, sest ta elab ise rahwa kulul, ja kui ta
ühegi rahwa klassile riigi sees midagi head anda
tahab, siis ta peab seda nimelt kellegi teise klassi
käest wõtma, mis ta annab. Omal temal ju midagi
ei ole. Aga kelle käest ta wõtab, see ei ole ju rahul
sellega, see on tema töö ja waew, ja ta on seda oma
jaoks teinud, mikspärast peab ta seda muidu teisele
anda. See on ülekohus, ütleb igaüks. Ja et riik
selle wõtmise ja andmisega kangesti ära on harjunud
ja peaaegu igaühelt midagi on wõtnud, aga kellele
annud, see seda enam ei mäleta, nagu heategu ikka
ära unustatakse, siis karjub peaaegu igaüks mood-
sais riikes, et temale ülekohut tehakse. Ja seda
päris õigusega.

Et mitte kaugelt riiklise majanduslise korralduse
puudusi otsima minna, vaatame ainult Eestis ringi.
Wabadussõja ajal wõeti põllupidajatelt odawalt wilja
ja jagati linnarahwale, kuigi hästi kallimalt, wälja.
Õeldi erakorralised ajad olewat, arwati, ehk talume-
hed muidu wilja ei müügi. Kuid talumehe kulul
jagati linnas leiba kaua aega kõigile, nii rikkaile
kui waesile, ja nõnda toodi mõnigi waesem maa-
mees ohwriks rikkama linnamehe altarile. Weel
suuremalt aeti sarnast majanduspoliitikat Saksa-

maal, mis üks tähtsam Saksa rahwa rahulolematuse ja rewoluutsi põhjus oligi. Ka Wenes ajas pea iga kubermang enne suurt 1917 aasta märtsi kuu rewoluutsi sarnast poliitikat. Pea iga kubermang ei tahtnud lasta midagi wälja wedada. Wastased olid ikka need, kellel endal midagi ei olnud. Eestiski läks lugu nii kaugele, et mõned Järwamaa wallad wilja ei lasknud wälja wedada ja mõned ranna wallad silku ei lasknud maale wiia. Igasugune wahetuskaup pandi kinni. Ja ikka nende poolt, kellel omal midagi ei olnud ekk kes ise midagi ei wiitsinud teha. Wõidakse öelda, et ega need riigid ei olnud. Aga riigid tegid hiljuti samuti ja weel osalt praegugi.

Eestis maksab praegu uus üüri seadus, mis majaomanikelt miljonid wõtab ja üürnikele annab, nagu enne põlluharijailt miljonisi wõeti ja linnarahwale jagati. Ja jällegi on mõnigi kaitseseaduse alune üürnik palju rikkam ja weab oma sissetulekute ja wäljaminekute otsad kergemini kokku, kui majaomanik, kellele ta seaduse kaitse all üüri maksab alla üldist hindade kursi. Seletatakse jälle, et erakorralised ajad, majasid ei ole, kus peab elama. Aga miks üüriseadus ajakohast hinda ei määra, mis iga kingsep-rätsep oma töö eest wõtta wõib, sellest oldakse wait. Ja mis aitawad erakorralised ajad. Kas Inglismaal ka erakorralised ajad olid, kui odawat wäljamaa wilja ei lubatud sissewedada, waid sunniti rahwast landlordide, kelle käes walitsus oli, kallist wilja ostma? Enne sõda maksime Wenemaal suhkru naelast 12 — 14 kop., kuna sama suhkur Inglismaal 4 — 5 kop. nael maksis ja seal sellega sigu nuumati. Siis ei olnud mingisugusid erakorra-

lisi aegu, waid sarnane oli riikline majandus-poliitika.

Mis keegi on loonud, see peab olema tema omandus, et ta wõib müüa seda kellele tahab ja mis hinnaga tahab. Riiklised korraldused kodanike majanduslise elu suhtes ei tee muud kui paha. Riik takistab oma korraldustega waba arenemist. Riik ei jõua kõiki korraldada, kuigi wahest ideaalina wõetud sarnane korraldamine wõimalik wõiks olla. Politsei on wiimane, kes kuritööst kuuleb, tuletõrjujad wiimased, kes tulekahju näewad ja walitsus wiimane, kes muutunud majanduslist konjunkturi taipab. Ja seni kui walitsus andmeid korjab, komisjone ja koosolekuid peab, uusi hinde, tolle ja taksa määrab ja üleüldse oma suure ja raske aparadi uue olukorra järele seab, on konjunktur jällegi muutunud ja kõik tema määrused ajast ja arust jäenud. Nõnda longib walitsus alati majanduslise konjunkturi järele ja laseb harwa märki; suuremalt jaolt rabawad tema määrused aga ausaid inimesi ja teewad neid wae-seks, juhuslisi õnnekütta aga wahel rikkaks.

Riiklised kodanike majanduslise elu korraldused riiwawad ka sügawasti kodanike kombelist elu. Keegi ei taha teise wasta enam hea ega wiisakas olla, waid nõuab teise käest seaduse nimel üht ehk teist toetust. Kes aga seaduse nimel teise kasuks peab töötama, see wihkab alati seda, kelle heaks teda on sunnitud waewa nägema wasta oma waba tahtmist. Nõnda kaob headus ja armastus inimeste keskelt. See on täieline uus pärisorjus, mis majandusliselt tsentraliseeritud riigid maailmale anda tõutawad.

Peale selle on riiklisel majanduse elu juhtimisel weel see suur wiga juures, et walitsused ikka

mingisuguse partei käes on, on see siis keisririigis mõni alalhoidline suurnike partei, wõi wabariigis kapitalistide, haritlaste wõi tööliste erakond. Iga partei kaitseb aga oma erakonna majanduslisi huvisid seadusandlisel teel. Wõidab walimistel uus partei, siis lükkab see endise partei töö ümber ja hakkab oma partei huvisid kaitsma. See on majandusline wõitlus seadusandlisel teel, mille juures ialgi tõsist rahu, nii hädasti tarwilikku kõige loowale tööle, olla ei saa. Milleks peab see üleüldse nõnda olema? Mis tarwidus on üleüldse riigil kodanike majanduslise tegewusega opereerida?

Euroopas walitses kord juba ennemini umbes samane praeguse ajale riikline majandusline süsteem. Ajalugu tunneb seda merkantilismi nime all. Ta kujunes ühes kaswawa absoluutse kuningriigi wõimuga ja edenes iseäranis jõudsasti, alates umbes 15. aastast, Inglises ja Prantsuses. Iseäranis kõrgelt löid merkantilismi lained Prantsuses selle kuulsa ministri Colberti ajal. Suur Prantsuse rewoluuts murdis tema merkantilismi korraks peaaegu täiesti. Inglise poliitiline tarkus suutis aga hoida, et Prantsuse rewoluuts, ega tema järelused, Inglismaad tol korral palju ei puudutanud. Alles mõned aastad hiljemini mõjus Adam Smith kirjandusliselt ja Manchesteri linna wabrikandid hakkasid tegelikult Inglise merkantilismi wasta wõitlema. Nad püstitasid uue põhimõtte „laissez faire, laissez passer“, mis tähendab: „las' teha, las' minna“, ehk wabalt ümberpöörduna: „las' käia, las' olla“. Selle õpetuse põhimõte peitub selles, et riik ei pea ennast segama kodanike majanduslisse ellu, waid lasku igaüht elada kuidas ta oskab. Riikliselt waba majanduse pooldajad wõitsid,

sest nad olid noorema elu esitajad. Aga ka noored kaswawad täis ja saawad wanaks. Wabakauba süsteem tõstis jõukusele uued inimesed ja uued klassid, ja warsti kostsid uued õpetused, et riik ei wõi mitte külmalt pealt waadata, mis inimesed majanduse alal üksteisega teewad. Leiti, et wägewamad nõrgemaid liiga kurnawad ja tunnistati tarwilikuks, et riik peab nõrgemaid majanduslises wõitluses wägewamate wasta kaitsma. Wiimane õpetus pühitseb ka praegu pea-aegu kõigis kultuurriikides oma wõidupäiwi. Kuid sisuliselt ei ole asi ammugi enam sugugi korras. Firma on uus, aga kauplus wana. Merkantilism on ennast uuesti pukile upitanud. Praegused walitsused ei toeta sugugi enam nõrku majanduslisi etteewõtjaid, waid ainult tugewaid ja wägewaid. Aktsia seltsid, osaühisused ja suurkapitalistid on esimesed walitsuse sõbrad, laenusaajad ja hoolealused. Igasugused kollektiivetteewõtted maksawad palju vähem riigimakse, kui üksikud etteewõtjad. Aktsiaseltside riigimaksud arwatakse nende raamatupidamise järele ja need tunnistatakse õigeks wahel rewideerimata maksuinspektorite poolt, kuna üksiku etteewõtja raamatute juures, olgugi need kõige paremini ja puhtamalt peetud, maksuinspektorid ikkagi umbusku awaldawad. Kus wähegi wõimalik, lükatakse weikekaupmehe raamatud kõrwale ja määratakse tugew maks maksuinspektori heaksarwamise järele. Nõnda oli see wanas Wenes ja on ka praeguses Eestiski.

Juba iga uue tööstusetteewõtte awamise juures segab ennast tuntawalt tehniline ja sanitaarne kontroll wahele. Nõutakse, et igal uuel algajal kõik weel enam tip-top peab olema, kui wanas etteewõttes. Kas see on nõrgema toetus wägewama wasta, sest

wõistluse oma ainete müügiturul saab uus nii kui nii terwelt wana poolt oma kaela? Ka on walitsuse esitajad ise sagedasti osanikud wanades etteewõtetes, millisel korral siis uuel wõistlejal, kõige paremal korral vähemalt, mingit wastatulemist loota ei ole.

Aeg on riigil laissez faire, laissez passer printsiibi juurde jälle tagasi minna ja awalikult tunnistada, et riik oma käed juba liiga kaugele rahwa majanduslisse elusse on seganud. Muidugi, jäeb ikkagi olukordi, ajutiselt ja alaliselt, kus riigil ka rahwa majanduslisel alal tuleb sõna kaasa ütelda ja midagi teha, nagu metsa-, wee- ja teedeseadustes, ülesleidustes jne., kuid seda harutada on juba majandusteaduse poliitika asi, mida ma siin mitte ei käsita, olgu siis, et möödaminnes mõnda punkti puudutan. Minu ülesanne on ainult konstateerida fakti, et moodne riik rahwa majanduselu juhtimises ja korraldamises liiga kaugele on läinud, just kui sotsialismiga wõitu ajades wõi sellest weel ette püüdes, osalt ehk ka selle sunnilgi, et sotsialismilt pinda jalge alt ära wõtta, kuid et see terwe riigi majanduslise edule, kui ka üksikute kodanike arenemisele, kahjulik on, ja et riigil, kui mitte otsekohe waba tööstus-kaubandus printsiipi maksma panna, siis igatahes riigi majanduspoliitika kõige tõsisema rewideerimise alla tuleks wõtta.

Kordan: Riigid on oma majanduspoliitikaga kõige suuremad rahwuswaheliste sõdade sünnitajad. Mehed moodsa majandus-riigi eesotsas, kui suurkapitali esitajad, siis tarwitawad riigi majandusaparaati oma klassi kasuks, kui tööliste partei esitajad, siis jälle oma klassi heaks, kuna riiki kandew töötaw ja kauplew keskklass, kellel oma töö juures aega ei ole

poliitikaga tegemist teha, mõlemate parteide käest pügada saab. Sarnane seisukord on sisemiselt ülekohtune ja väliselt liigub riik selle süsteemi juures liiga aeglaselt ajaloos edasi, sest sisemiselt ähwardavad võistlewad majanduslised parteid iga minut nii-suguse riigi kaela murda. Ei ole suuremat sotsialismi ja kommunismi kaswatajat, kui walitsuse oma käed, mis riigi sees kodanike majanduslisi wahekordi korraldavad. Wene ja Saksa, kui suuremad sotsialismi pesad, olid just riigid, mis kodanike majanduslisi wahekordi riikliselt korraldasid, kuna sisemiselt majandusliselt korraldamata P. A. Ühisriikes sotsialiste peaaegu ei olegi. Walitsus oma sisemise majanduspoliitikaga on igalpool nagu erilane mesilaste pesas rewoluutsi tegemas.

2. PEATÜKK.

Riik kultuurtegurina.

Kultuur tähendab Ladina alguskeeles, kust sõna pärit, maaharimist. Ka praegu tarwitakse kultuuri nimetust selles mõttes. Laiemas mõttes tähendab kultuur teatud ühiskonna, riigi või rahwa üleüldist elamise ja olemise laadi. Kultuuri nõuded on, et inimene walitseks surnud ja elawa looduse üle, aga mitte ümberpöörduvalt, ja et inimeses eneses walitseks waim liha üle, aga mitte ümberpöörduvalt. Sellest selgub, et kultuuri ainult ühiselulise pika ja raske wõitlusega võib omastada. On ta ka seda wäärt ja on ta üleüldse siis nii tarwilik, et tema jaoks peab

kannatama ja ohwrid tooma, sest ilma kannatuse ja ohwrita ei ole mingit wõitlust? Waatame seda ligemalt.

Meie inimestel ei ole paljudel wõimalust olnud wõeramaa metsrahwaid ja nende eluwiise näha, sel-
lep. kes nende elust tahab pilti saada, peab reisijate kirjeldusi uskuma. Meie oleme wõitluses kultuuri eest sageli wäsinud ja näib siis meile, nagu peaks metsmehe elu palju õnnelikum ja parem olema, kui meie elu. Kuid see on wale ja ainult wäsimuse filosoofia. Meil ei ole tarwis metsmehi kaugelt otsima minna ega nende elukirjeldustega lugejat tüüdata. Aprilli esimesel poolel 1922 käis Eesti lehtedest teade läbi, et Petseris tulekahju juures Jumala kuhu tule kustutuse abinõuna ümber põlewa maja on kantud. Ons see kultuur, ja see on ometi Eesti riigi sees, kui inimesed selle asemel, et tuld kustutades oma peawarju peasta, Jumala kujuga ümber põlewa maja kõnniwad! Wanemad inimesed meie põlwest, kes maal ülesse kaswanud, mäletawad wist weel mitmeid kombeid haiguste arstimise juures, nõiduse ja lausumise usku jne. Kes peab aitama kultuuri tõsta, kui mitte riik? Kohasemat aparaati teatud rahwa kultuuri tõstmiseks õieti ei olegi, kui riik seda on, ja ilma riigita ei ole weel ükski rahwas kultuuris kuigi kaugele jõudnud.

Muidugi on kultuuril ka, nagu igal heal asjal, oma warjuküljed. Need warjuküljed ilmuwad igal kultuurastmel, madalal ja kõrgel, mõned aga eriti kõrgemal astmil. Mida kõrgemale kultuur tõuseb, seda enam wõtawad ka warjuküljed hoogu ja matawadki lõpuks kultuuri oma alla. See on juba iga elawa organismi ja sotsiaalelu saatuse siin päikeses

all, et iga elu peab surma oma kaasas kandma. Sel-
lepärast ei pea elu aga mitte nurka wiskama: surm
tuleb ka ilma kultuurita igal sotsiaalelul. Kõik on
kaduw. Kultuur teeb aga selle aja, mis nii kui nii
elama peab, kasulikumaks, lõbusamaks, täielikumaks
ja soodsamaks. On inimesi ikka, kes kultuuri poole
püüawad, kui ka kõik ei tahagi, ja need inimesed,
kes püüawad, ei saa ise ka midagi selle wasta parata,
nad on juba nii loodud, nad ei saa teisiti, sest et
ka kultuurküsimumes elu fatalism ennast awaldab.

Tähtsamad kultuuri warjukülgedest on 1), et ta
kõrgemal astmil inimesi kehaliselt ja waimliselt liiga
hellaks ja õrnaks teeb. Kehaline töö, mis ka waimu
wärske hoiab, sest et kehalise töö juures kogu orga-
nism areneb ja mitte üksi ajud, nagu waimutöö juu-
res, langeb enam masinate ja vähemarenenud ja
waimliselt madalamal seiswate rahwa klasside peale.
Wanades kultuurides täitsid orjad masinate aset. Kui
kaugale elu lõtwus kergemais klassides wanas Roo-
mas keisri riigi lõpupäiwil oli läinud, sellest kirjutab
Friedrich Paulsen ¹⁾: „Püüdmine wõimalikult vähem
teha, ka mõteldagi, läks kuni naeruwääriliseni. Mitte
üksi oma sõprade ja poolehoidjate nimede meeles-
pidamise waew ei weeretatud iseäraliste meelespi-
dajate peale, waid oli inimesi, kes orjadel lasksid
meelde tuletada, millal wanni, millal lauda minna.
Üks küsis pärast seda, kui ta juba wannist wälja
oli tõstetud ja tooli peal istus: kas ma juba istun?
Sada aastat hiljem kirjutab Lukian imestuse ja was-
tikusega, et kõrgemat sugu inimestel wiisiks on wõe-
tud uulitsal orje oma eeli lasta kõndida teatamiseks,

---

¹⁾ Friedlanders Sittengeschichte Roms (III, 124)
järele.

kus uulits konarik ehk mõne muu tõuke eest tuleb kõrwale hoida“. Paulsen lisab juurde, et Roomas kitsamail uulitsail päewa ajal sõita ei lubatud. — Wiimase ajal püütakse igasuguse kehalise spordi abil kõigil kultuurmaadel, kõigil noortel ja wanematel inimestel kellel kehatööd teha ei tule, keha tugev ja waim wärske hoida. Spordi hea mõju loetakse füsioloogiliselt tõendatuks. — 2) Seletatakse, et kultuurmaadel kuhjab palju warandusi ühede inimeste ja perekondade kätte, kuna teised perekonnad ja inimesed wäga waeseks jääwad. Kuid see häda on peaaegu parandamatu. Metsas kaswawad ka ühed puud tugewaks, teised jääwad kiduraks, loomadest on ühed tugewad, teised nõrgad, planeedid ei ole ka ühesuurused ja üleüldse ei leia inimene terwes looduses kuskil wõrdluse märki, et $a = a$, iga üksus on omaette isesugune, kuidas wõiks see inimeste juures ka waranduse poolest teisiti olla. Ainuke abi selle wastu on, nagu eelmises peakükis tähendatud, et riik kodanike majanduslisse ellu ennast ei segaks, sest riikline majanduspoliitika kuhjab sageli warandusi üksikute kätte. Harwa on perekondi, kus jõukus üle mitme põlwe püsib, suuremalt jaolt on ta teises ja kolmandas põlwes juba kadunud. Wäga tihti aga lõowad juba esimese põlwe lapsed seda läbi, mis wanemad waewaga on kogunud. Selle asemel tõusewad teised inimesed ja perekonnad jälle suurest waesusest üles jõukusele, kust nende järeletulijad muidugi jälle alla rändawad. Nõnda keerleb majandusline elu nagu mere peal lained ülesse ja alla. Riik oma waheseisamisega wõib siin ainult kahju ja ülekohut teha, sest nagu öeldud, riigil endal midagi anda kellelegi ei ole. Ta wõib ainult ühelt

wõtta ja teisele anda ja annab nõnda sageli waeselt rikkamale.

Oluliselt ei wõi tõendada, et waesus ainult kõrgema kultuuri kaaskäia oleks, sest teda on igal kultuurastmel, alamal ehk enamgi. Saksa prof. J. Conrad tõendab, et keskajal Euroopas palju suurem puudus on walitsenud, kui meie ajal, mil kultuur ometi palju kõrgem. Üldised näljaaastad olid harilikud nähtused. Kölnis loeti 18. aastasajal 12.000 kerjajat, Shotimaal wõeti samal ajal 200.000 hulgust kinni kuna praegusel ajal üle terve Inglismaa 40.000 hulgust ei leidu jne. — Conrad loeb waesuse peapõhjuseks kolme inimese iseloomu omadust, nimelt laiskust, lõbustustungi ja sugutungi. Wiimase all mõistab ta liiga noorelt abielusse astumist, mille kaudu emad nõrgaks ja kiduraks jääwad, ja liiga suuri laste parwi, keda õieti kaswatada ei suudeta. Kõigil neil põhjustel ei ole aga kultuuri kõrgusega midagi ühist. Ennem on nad weel madala, kui kõrge kultuuri, kaaslased.

Inimesi, kes eelnimetud põhjustel waesusse langenud, on riigil raske aidata. Inimesi, kes juhusliste õnnetuste läbi wiletsusse on sattunud, peawad riigid igatahes aitama ja teewad riigid seda peaaegu igal maal ja igal ajal.

* * *

Tähtsamate kultuuri tõstjate teguritena ilmuwad praegusel ajal riigi käes igasugused koolid. Koolid on juba ammused kultuurtegurid. Ajalugu jutustab, et Roomas wara hommikul, kui weel kõik linn waikne, lapsed juba uulitsatel koolidesse tõttasid. Eks samane pilt, kui praegusel ajal meiegi linnades.

Üldine rahwakool, kui tõsisem hulkade kultuuri tõstja, on aga alles uuema aja sünnitus. Inglismaal ilmusid rahwakoolid esialgu täiesti ainult erainimeste algatusel ilma mingisuguse riiklise toetuseta. Alles pärastpoole hakkas riik rahwakooli elust osa võtma*). Mannermaal oli Saksamaa see, kes rahwakooli asja tõsiselt käsile võttis ja selle ka kõrge edule viis. Tundsin Peterburis Saksamaalt pärit lihttöölisi, kes 1850 — 1860 aastates pidid sündinud olema, ja kes wabalt kümnendmurdudega rehkendasid, mida nad kodus rahwakoolis olid õppinud, kuna meil kaugel hilisemate aastate rahwakooli kaswandikud kümnend-arwudest midagi ei teadnud. Tõsiselt wõeti ka Rootsis rahwakool käsile. Uuemal ajal on rahwakool igal pool täielise ja kindla aluse wõitnud.

Mis eriti Eesti rahwakooli puutub, siis ei wõi selle praeguse kohapealse süsteemiga hästi rahul olla. Asutawa Kogu walimiste kihutuskõnedes ja parteide programmides lubasid kõik poliitilised parteid 6 — 7 aastast hinnata ja sunduslist rahwakooli. Ei läinud kaht aastatki mööda, kui neist lubadustest kõigist 4 hinnata ja sunduslikku aastat järele jäi. Seegi hea, kuid maal hakati kooliwõrku nõnda korraldama, et wõrk harwaks jäi ja weikemaid lapsi hästi kinni ei püüa. Mulle näib, et iga küla peaks ühe kooliõpetajaga kahe õpeaastaga algkool sisse seatama, kus alla 10 aastased lapsed käia wõiksid. Niisuguste weikeste koolide ruume leiduks igal pool. Wanemad lapsed wõiksid 2 aastat kaugemates koolides käia, sest neile oleks istumise järele kaugem kõndimine juba terwiseks. Internaadi asja

---

*) Eesti soost Wene kirjanik Scheller-Mihailowil on ülewaatlik kirjatöö Inglise koolide ajaloost.

ei saa maa koolide juures väga tõsiselt võtta; sellele oleks wististi enam warjukülgi, kui häid. Olgu siis, et igas suuremas wallas ehk kihelkonnas weel kolmas järk 2 õpeaastaga koole oleks, ühes internaadiga, ühed poisslastele ja teised tütarlastele, missugused koolid ka spetsiaalset põllutöö haridust wõiksid anda. Igatahes kutsub ühiselu üksikute karakteri wäljaarenemise wälja, see mõjuks aga teiste nõrgemate peale allasuruwalt. Nii noorelt peab weel inimesi üksikult kaswatama. Õppida wõiwad aga lapsed väga noorelt, liiategi, kui nende terwist üleliigse istumisega ei rikuta. Wolõnia juudid tõendasid mulle, et nende lapsed kõik 3 — 4 aastaselt kodus Hebrea keelt õpiwad, sest pärast minna koolides kõik Wene keele peale üle ja kui noorelt kodus Hebrea keelega peale ei hakka, siis ei saagi enam hakkama. Hebrea keel on aga wististi raskem, kui Eesti keel.

Kõrgema hariduse kohta peab tähendama, et nõudmine selle järele kõigis Euroopa riikes wiimasel ajal haruldaselt elaw on. Mida see peab tähendama, on weel küsitaw. Põhja Ameerika koolides ei õpi nooredmehed kaua, waid ruttawad tööle, raha tegema, kuna naisterahwaste kõrgema hariduse peale palju suuremat rõhku pannakse, neid sellega perekonna sisemise kultuuri kandjaiks lugedes. Meil toetawad õed wendi õppimise juures majandusliselt, seal ümberpöördult — wennad õdesid ülikoolis.

Kõrgema haridusega ei pea aga riigid mitte liialdama. Prohw. Conrad kirjutab, et kõrgema haridusega inimesed elult ka palju enam tahawad iga-suguse mõnu ja lõbu mõistes. „Haritud inimene teab, mis elu pakkuda wõib, ja loomulikult tõuseb

temas tung sellest osasaada. Kõrgem haridus äratav inimeses waimlised tarwidused ellu, mis rahuldust nõuawad . . . Hariduse edendamisega on ühendatud kokkukõlatuse (Disharmonie) ja rahulolematuse hädaoht, kui wõimalus puudub haritud inimese nõudeid rahuldada. Selle juurde tuleb weel, et waimliste omaduste harimine ka närwisüsteemi peeneduse endaga kaasa toob, mis niihästi lõbu-kui walutundeid suurendab. Juba puhtfüüsiliselt läheb walutundmine suuremaks. Laps kisendab küll walu käes kõigest jõust, unustab seda aga ruttu, kuna wanel inimesel selleks tunda ja päiwi kulub. Iga hirurg teab, et haritud inimene lõikuse all palju enam kannatab, kui harimatu. Ta tunneb ennast palju kergemini haawatuna ja kannatab oludes, kus teine mingit paha ei märka. Sellega ei paku haridus mingit kindlustust õnnelikuma ja rahulikuma elu jaoks, õpetab ainult kõrgemat ja puhtamat õnne maitsma, aga toob ka endaga sügawama õnnetusetunde kaasa“.

Nõnda prohw. Conrad. Sellega ei ole muidugi mitte öeldud, et keegi ei peaks kõrgema hariduse poole pöörduma, waid et noored inimesed ja nende wanemad sellest endale mitte wale pilti ei loo ja arwa, et kõrgema haridusega juba kõik õnn antud on. Conrad lisab juurde, et mainitud warjukülgede kõrwaldamiseks iseäranis rõhku karakteri ja iseloomu harimise peale tuleb panna.

Edasi on kõrgema haridusega edenemisega ka haritlaste leiwaküsimus seotud. Ka meil Eestis wõib haritlasi warsti üleliiga saada. Kui ülikooli haridusega mees peab palju alama ameti wõtma, kui see tema haridusele wastab, siis on ta õnnetu inimene,

palju õnnetum, kui weiksema haridusega inimene samal kohal. Goethe ütleb Faustis: „Was man nicht nutzt, ist eine schwere Last (mida ei saa tarvitada, see on raskeks koormaks)“. Nõnda wõib ka kõrgem haridus, kui teda tarvitada ei saa, inimesele koormawaks muutuda.

Kõik, mis riik teeb peab ta tarwidust mööda tegema ja edendama. Ei ole see riik, kus haritud jõudusid mitte sugugi ehk liiga wähe, niisamuti, kui ka see enam riik ei ole, kus haritud jõudusid üle aru on.

Riikliselt tarwilistes elukutselistes tegewustes ei ole igakord mitte suur haridus mõeduwandew, waid ametniku üldine hingeline kokkukõla ja tasakaal, kui ka tublidus. Paulsen kirjutab, et kuulsa Inglise meremehe hertzog Wellingtoni juures keegi noormehe kohta on palunud. Kui Wellington nooremehega natuke oli rääkinud, lükkas ta selle palwe tagasi sõnadega: „Teie olete üle oma mõistuse õppinud (you are overeducated for your intellect)“. Wellington leidis, et mehel hingeline kokkukõla puudub ja Wellington juba tundis inimesi. Kool üksi ei tee weel kedagi haritud inimeseks, kasulikuks tema endale ja riigile. Kes ise ennast hingeliselt ei täienda, oma sisemist inimest ise teatud ühtlusele ei suuda ega oska wiia, jäeb ka koolituna poolikuks inimeseks. — Kõrgem kool jäegu nendele, kelle waimuanded selle haridusele ka wastawad.

Iseäranis rõhku pannakse uuemal ajal kõigis riikes kutsekoolide peale. Selle juures tuleks eriti keemilisi teadusi silmas pidada. Üle ilma on praegu sakslased esimesed keemikerid. Keemilised teadmised on tähtsad põllutöös ja wabriku tööstuses

ja terve loodus kummardab ennast keemikeri ees. Ka meil Eestis tuleks eriti keemiliste teadmiste laialilaotamise eest hoolt kanda.

Terwishoiu- ja puhtuspolitsei on järgmised tähtsamad aparaadid riigi käes rahwa kultuuri tõstmiseks. Need on sunduslised abinõud. Kui kibe see ka on kodanikul riigi käest enda üle walitsewat wõimu paluda, aga ikka leidub inimesi, kes elementarseid terwishoiu ja puhtuse nõudeid ei täida ja nende wasta wõib riik ainult politsei wõimuga wälja astuda. Ühe mustus ja hooletus wõib teisele, kes kõige puhtam ja korralikum, saatusliseks muutuda, ja see annab riigile õiguse waele astuda ja nõuda, et esimene korda ja puhtust peaks.

Terwishoidlisest seisukohast waadates ei saa siin nimetamata jätta meie moodsaid hommiku kell 3 — 5 tantsuga lõppewaid pidusid. On see kellegi terwis, mis seal tolmu sees öö läbi sisse uhutakse? On see järgmisel päewal enam kellegi tööline, olgu mees wõi naine, olgu wabrikus, kohtus wõi kontoris, kes hommikul wäljamagamata tantsusaalist tuleb? Ütlete ehk, et see on igaühe oma asi. Ei ole. Sellel on suur ühiseluline tähtsus. Ja peale selle on need öösised tantsijad suuremalt jaolt weel nii noored, et nad täiesti seltskondlise kaswatuse all peaksid olema. Nad on seltskonnalt kõik saanud, mis neil on, ja kui nad nõnda edasi elawad, siis ei ole neil warsti enam midagi, millega seltskonnale maksta. See on asjata, et riik ennast pidude asjus weel waele seganud ei ole. Tingimata tarwiline oleks seadus, et kell 12 öösi, kui uus päew algab, pidude saalid tühjad oleksid. Et warem lõpetada, wõiksid need pidud ka warem algada. Mis keelab

pühapäewa õhtuti pidusid kella 8 — 10 asemel kella 6 ümber alustada. Korraliku puhkuse seadus on looduses nii wägew, et teda ükski inimene ilma nuhtlemata ei saa rikkuda.

Rahwa kultuuri tõstmine on riigi tähtsam ülesanne. Kuna riik majandusliste korraldustega palju paha wõib teha ja oluliselt head palju ei saagi teha, wõib riik kultuurtöös otsata palju head teha.]

3. PEATÜKK.

Riigi juriidiline tegewus.

Riik tegutseb juriidiliselt peaasjalikult kahel wiisil: 1) kui juriidiliste normide looja ja 2) kui juriidiliste normide kaitsja.

1) Esimene tegewus on seadusandline, mida meie juba esimeses jaos waatasime. Siin on wäga tähtis asjaolu, missugused ühiselulised normid riik loob. Kas läheb ta nende normide loomises tegeliku elu tarwidustest wälja wõi põhjendab ta neid teoreetilise teaduse peale? Harilikult ei tee riik midagi enne, kui ühiseluline tarwidus teda tegutsemisele ei sunni. Riik on oma loomu poolest kaunis passiivne olewus, mis alles siis tegutseb, kui tarwidus nõuab.

Meil Eestis on praegu Wenest päritud normid igasuguse ühiselulise konflikti jaoks walmis. Kohtul ei ole muud teha, kui süüteo fakt ära selgitada ja temale seaduse raamatust wastaw nuhtluse paragrahw otsida. Kuid asi ei ole nende paragrahwidega sugugi korras. Meie nuhtluse seadused on päritud

Wene tsarismi ajast ja Wene riiklus põhjenes õieti wana Tatari riigi peal. Muidugi wäljenes seal ka Bütsantsi, Rooma ja Lääne Euroopa jurisprudents, kuid kõik läbi Slaawi prillide waadatuna. Eestlane ei ole aga oma ühiselulist hinge weel palju ühtegi seaduse raamatusse kirjutada saanud. Meie aga ei mõista mõndagi ühiselulist fakti nõnda, kui teised rahwad seda mõistawad ehk mõistnud on. Iga rahwa õiguse mõiste on natuke omapärane ja ainult see juriidiline kord on iga antud rahwale hea, mis just kui tema oma hingest woolab.

Kuidas seda teha? Selleks peawad juristid terawalt Eesti hinge tundma õppima. Paari asja peale tahaksin ma aga siin kohal tähelpanu juhtida.

a) Tsiwiil- ja süüte'o asjade wahekord. Nagu teada, kindlat loomulikku wahet nende wahel ei ole. See oleneb ühiselulistest tarwidustest ja muist tingimusist missugused asjad riik süütegudeks ja missugused tsiwiilasjuks loeb. Wõtame wõla asjad. Mõnigi mees on oma waranduse kaudanud korratuma wõlgniku läbi, palju enam, kui keegi teda oleks warastada osanud. Kuid ühiskond ei liiguta siin sõrmegi, nagu see süütegu ei olekski teise raha oma kätte meelitada ja läbi lüüa. Seadused seda ei nuhtle, aga iga eestlane loeb seda hingeliselt kuriteoks. Wist ei olnud mitte asjata wõlaseadused wanemail aegel waljumad. Noorte riike tarwidused nõudsid seda. Kui langeb riikes igasugune juriidiline kord, siis langewad ka wõlaseadused. Meie oleme aga noor riik ja peaksime ka riike nooruse ideaalid au sees pidama. Meieaegne Lääne Euroopa wõib meile wähe head eeskuju anda. Ta on ise juriidiliselt ja kombeliselt kaunisti langenud. Ja

nõnda arwan mina, et Eesti seadused peaksid omanduse õigusi paremini kaitsma ja kodanlise walega karmimini ümber käima.

Mis on õieti „õigus?“ Õigus ei ole muud midagi, kui teatud kord, eestkätt ühiseluline kord, niisugune kord, mis wõimaldab hulgal inimesil teatud maaalal üheskoos elada. Sugulus õiguse, seaduse ja korra mõistete wahel on nii suur, et igal pool sõna „õigus“ ehk „seadus“ asemel sõna „kord“ wõite panna, ja wõite rääkida: walimiskord, parlamendi kord, kohtu kord, weksli kord jne. Kui nõnda asja peale waadata, siis on kõik süütegu, mis korra wasta käib.

Ja tõesti, mis wahe sellel õieti on, kas keegi minult 1000 marka wälja petab, wõi warastab, wõi rööwib? Mina olen igate wiisi 1000 margast ilma. Käs ühiskond arwab, et petja ühiskonna alusmüüre ei õõnesta? Juut ei tapa ega warasta, aga tüssab nõnda, et iga riiklus tema käes laguneb. Iga ühiskonna alus on wastastikune usaldus. Kus seda ei ole, seal ei ole perekonda, ühiskonda ega riiki. Aga igal pool, kus inimesed üheskoos ausalt ja õiglaselt elawad, seal sünniwad suured ja wägewad ajaloolised riigid ja rahwad. Rooma ajalugu räägib imesid roomlaste aususest Numa Pompiliuse ajast peale, olgugi, et Rooma algatajad kahtlased inimesed olid. P. A. Ühisriike asutajad Inglise usukannatajad olid ka wäga ausad inimesed. Seda sama räägib ka ajalugu nendest inglastest, kes enne Willem Maadewõitjat Inglises elasid, kes olidki päris Inglise riigi alus, sest et nende wõitjad, normannid, nende sisse ära sulasid. — Kadusid Greeka ja Rooma ausus, siis kadusid ka nende riigid. Ja sama lugu kordub iga

moodsa riigiga, kelle kodanikud aususe lippu kõrgel ei kannu. b) Süüteo nuhtluste waljus. Nagu teada, on ennemini kõik nuhtlused waljumad olnud, kui praegusel, nõndanimetud, humaansel ajajärgul. Häbistawad nuhtlused on kõik kadunud. Käsi, kõrwu, sõrmi ega warbaid ei raiuta enam kuskil kurjategija küljest ära. Sarnaseid nuhtlusi ma ka ei soowitagi. Praegune wangimajade nuhtluse süsteem jääb siiski mitmes tükis mõistmatuks. Kurjategijate ülespidamine wangimajades maksab riigile hulga raha, aga mida saadakse sellega õieti kätte. Kurjategijaid nad ei paranda, see on juba kindlaks tehtud. Wangimajades õpetakse ja koolitakse mõnigi noor waras wanade õppinud waraste poolt alles eht wõrukaelaks välja. Loota selle peale, et waras teatud aja seltskonnast lahutuna kurja ei saa teha, on liiga pealiskaudne waade. Häbistaw on wangimaja nii kui nii ikkagi; kes seal korra olnud, selle nimi on määritud. Mis on siis õieti wangimajade ülesanne?

Seni kui meil sõjakohtud maksuwusel olid, mõisteti vähemalt teerööwliid ja rööwmõrtsukad surma. Sõjakohtute aeg on möödaminemas ja warsti hakkame wist äärmisi retsiwiste tulewale põlwele mälestuseks wangimajades alal hoidma. Söödame, joodame, kütame, katame ja walwame neid, et nad aga alles oleksid ja elaksid enda lõbuks meie ilusas riigis ja meie kulul, kuna nende ohwrid rahulikult manalas wõiwad magada. Kas arwate, et hirm, mis inimene tunneb, kui temale kurjategija kallale tungib, kui ta teda ei tapagi, sellele inimesele terwiseks on? Mikspärast lähewad inimesed hirmuga halliks, jäewad erguhaigeks terweks eluks ajaks ja peawad ülespoomata kurjategija meeleheaks terwe oma elu-

aja pooliku eluga elama, kui nad enneaegu ei sure. — Suured kurjategijad on ka kawalad wangimajadest ära põgenema, mõned mitmel korral ja teised niihästi, et ei saadagi enam kätte. Pärast löödakse nendega metsas sageli otse sõjalisi lahinguid. Milleks peab riik kalli kuluga ausate inimeste arwel niisuguseid ühiselu lõhkujaid alal hoidma?

Wähem kui saja aasta eest weel poodi Inglises wiimane kui waras üles, ükskõik, kas ta palju ehk wähe oli warastanud, kui tema süü aga kindlaks oli tehtud. On meie praegune kultuur palju kõrgemal, kui Inglises 100 aasta eest oli, et meie peame omale retsitiwiste alalhoiu lõbu lubama? Ma arwan, et ei.

Surmanuhtluste nõrk külg on aga alati nende nuhtluste täidesaatmine. Kuigi nad paratamatud, sest et hundi ja tiigri taolisi inimesi teiste seas ei wõi lasta liikuda, on ikkagi midagi jälki ja kohutawat selles, kui inimene külmawereliselt teist inimest peab häwitama. Sellep. ehk müüritigi wanal ajal kurjategijaid koobastesse ja maa sisse, et mitte nende hukkamise momenti näha. Ja ehk oligi see hukkamise wiis wiisakam, kui meieaegne awalik hukkamine ja surm. Kuid on paljugi muste töösid, mis inimesed peawad tegema, sest et teisiti elada wõimatu.

Teiste süüdlaste jaoks, kelledest lootus ausaid inimesi saada, tuleksid wangimajad ümbermuuta tööroodudeks. Kohtud ei peaks süüdlasi mitte wangi, türmi ehk aresti mõistma, waid ainult raha trahwi alla ehk ühiskonna tööle. Töö ei ole häbistaw. Sellest saab riik kasu ja töö parandab inimesi. Töö saaduste kaudu wõib kahjukandjaid rahuldada. Trahwil on siis alles täis mõte, kui selle läbi süütegu

osaltki heaks tehakse. Kui sageli ei kuule meie süütegudest, kus kurjategija väga suurt majanduslist kahju korraliku kodanikule on sünnitanud. Mis kasu on süüteost kannatajal sellest, kui ta oma kulul, sest riigi kulud on kodaniku kulud, seda kurjategijat peab veel wangimajas söötma, jootma ja soendama. Tööga oma süüteo järeldusi aga kuigi palju parandades, saaks kurjategija esmaks ehk ise kuigi palju oma süüteo sisust aru ja teiseks rahuldaks see ka kannatajat poolt kuigi palju. — Eesti riiklusel tuleb wististi palju oma õiguse alal töötada, et Wenest päritud wõerast õiguse süsteemi meie rahwa õiguse mõistetele koduseks ja kohaseks muuta.

2) Riik oma juriidiliste normide kaitsja.

See riikline tegewus on jälle peaasjalikult kahe sugune: a) eelkaitse, b) järelkaitse. Eelkaitse ülesannet täidab awalik, salajanè ja kriminaal politsei, kes igasugusid kuritegusid ja riigi juriidiliste normide rikkumisi püüawad ära hoida. Järelkaitse ülesannet täidawad kohtud, kes rikutud normisid peawad püstitama.

a) Eelkaitse tegewus politsei abil ei ole veel ühelgi maal ega ühelgi ajal täiesti rahuloldaw olnud. Politseid on kõik riigid täis, aga igasugune kuritegewus näib seda politseid täiesti naeruks pidama, ta ei taha kuskilgi lõppeda ega wähenedagi. Osalt on küll selles ka riigid ise süüdi, sest et nad kurjategijaid, keda politsei kätte saab, ära ei häwita, waid jälle lahti lasewad uuesti kurja tegema. Nõnda ei saa kuritegewusel muidugi iialgi lõppu tulla. Teiseks koormatakse politseid ka paljude muude asjadega, nagu uulitsa pühkimise järelwalwega, igasuguste kir-

jade ja sissemaksu nõuetega jne. Kolmandaks ei tunne politsei ennast sugugi selle eest wastutaw olema, kas ta kurjategijat leiab wõi mitte. Wiimase punkti juures peaks küll parandusi tehtama. Tuleks wististi politseile kõrgem palk maksta ja osagi kahju politsei käest sisse nõuda süütegude arwel, kus politsei kurjategijat üles ei leia. Mis jaoks ta siis politsei on, kui ta mingit wastutust selle eest ei kanna, kas ta kurjategija kätte saab wõi mitte? Ega meie politseid mõneks uhkuse asjaks ei pea? Igatahes wirgutaks rahaline wastutus politsei wirgema tegewusele.

b) Järeldakaitse. — Kes tunneb, et tema õigusi on rikutud, see palub kohut oma õigusi jälle korraldada. Nõnda tekkiwad kohtu asjad. Need on peasjalikult kahe sugused: süüteo ja tsiwiilasjad. Nagu eelpool ütlesime, ei ole nende wahel kindlat loomulikku wahet olemas, kuid kohtu praktikas on nad üksteisest kindlalt eraldatud. See wahe väljeneb iseäranis selgesti kohtu tõeotsimise wiisides. Süüteo asjus astuwad kohtule abiks mitmejärguline politsei, prokuroor ja kohtuuriid, kuna tsiwiilasjus katsugu igaüks ise kuidas oma õiguse kaitsmisega hakkama saab. Trumbaku sind teine tark mees kui suuresti tahes üle, kui ta seda aga nii peenelt teeb, et ta seal juures ei riiwa süüteo seadusi, siis on sulle üks kõik, kas on sul riiki wõi ei ole, tema sind enam ei aita, kui sinu oma nupp ühes suuwärgiga kohtu ees seletada oskab. Kuid sedagi on wähe. Siin juures tuleb weel adwokatuur arwesse wõtta. On terve klass inimesi, kes elukutseliselt seadusi ja kohtu korda tundma õpiwad ja walmis on iga asja maksu eest kohtus ajama. Aga kui sind juba nõnda on üle trumbatud, et sul maksta ka enam midagi

ei ole, katsu siis kuidas sa oma õigust õppinud adwokaadi wasta, keda trumpaja pool ehk sinu oma rahaga weel on palganud, oskad püsti ajada. Ja et sa ise wististi ka mitte wäga tark inimene ei ole, sest ega sa muidu ennast teisest ei lasknud ületrumbata, siis ma kardan wäga, kas sinu, wõib olla, ka päris tõsisest õigusest, kohtu eeski mingit asja saab. On peaaegu kindel, et protsessi kautad.

Sarnast korda nimetatakse kohtu tsiwiilasjus wõistlewaks aluseks (состязательное начало). Sellega on jäetud kohtukäijate eneste hooleks oma õigusi kohtus tõendada. Kes sellega hakkama saab, see wõidab protsessi, kes hakkama ei saa, wõib ka päris õiglase protsessi kautada. Riik tsiwiilasjus kohtukäijaid ei toeta, ja see ongi tähtsam wahe kohtuliku tsiwiil ja süüteo asjade wahel. Kes inimese maha lööb, sellele antakse kohtu poolt hinnata kaitsja, aga keda peenelt petetakse, see katsugu kohtus ise hakkama saada.

Sarnast seisukorda on raske heaks ja õigeks tunnistada. Olgu Rooma wõi Wene õigus niisugune wõi missugune tahes, Eesti kohtus peab Eesti õigus maksma ja Eesti õiguse mõiste ei ole niisugust korda iialgi õigeks kiitnud. Ükski riik ei ole hea ega armas oma rahwale, kui ta selle rahwa hinge ka kohtu õiguse mõistmise korras ei wäljenda. Meie ei ole oma riiki loonud Rooma, Wene, Tatari wõi mõne teise kadunud wõi kaduwate kultuuride püstitamiseks, waid Eesti hinge makswusele tõstmiseks, selle hinge kultuuriks, mis meid kõigist ajaloolistest raskustest läbi tänini püsti on hoidnud.

Kuidas siin parandust tuua, selle küsimuse jätan ma esiotsa lahtiseks. Kas tuleksid tsiwiilasjade kor-

raldamiseks ka tsiwiilasjade uurijad ametisse seada, kelle poole igaüks oma kodanlise konfliktiga wõiks pöörata ja kes asju kohtule ette walmistaksid, wõi advokaatidel üleüldse wäljaastumine kohtutes keelata, et loomulik jõudude wahekord wäljeneks, wõi mõnel teisel teel, see küsimus peab lahtiseks jääma. Ma arwan aga, et riik sellest küsimusest huwitatud peaks olema, sest kodanik, kes oma waimlise jõuetuse ehk mõne muu põhjuse tagajärjel õiglase protsessi praeguse korra tõttu kautab, muutub sellega ühtlasi ka igasuguse riikluse ja korra wastaseks elemendiks, mille tekkimine aga kuidagi ühiskonnale soowitaw ei tohiks olla. — Imelik on, et riigid igapäises elus kodanikele waba tegewust ei luba, aga kohtu ees tsiwiilasjus kodaniku täiesti ta enda hooliks jätawad. Minu arust peaks asi ümberpöördud olema. Igapäises elus elagu kuidas keegi oskab, aga kohtu ees aidaku riik tõde ülesotsida ja ärgu andku õigust sellele, kes oma õigust paremini tõendada oskab, waid kellel faktiliselt tõesti õigus on.

4. PEATÜKK.

Riik ja kirik.

Waielused waimuliku ja ilmaliku wõimude wahel riigi juhtimises on wäga wanad. Reisijad kirjutawad, et metsrahwaste juures sõjapealikud ja ülemad preestrid omakeskis ka alati ei sobi. Mõlemad tahaksid rahwa juhtimises esimesed, nimelt ainuesimesed olla, ei saa aga kumbki üksi sellega hakkama ja peawad üksteist toetama. Mooses ei osa-

nud ka mõlemid olla, rahwa juht ja usu pea, waid seadis wenna Aaroni ülempreestriks. Sealt edasi walguski ülemwõim Juuda rahwa juures pappide kätte, kuni Samueli ajani. Siis tahtis rahwas kuningat saada, nagu teistelgi rahwastel. Nähtawasti nõudis seda tollaegne rahwa tarwidus. Ülempreestri walitsuse süsteem oli juba oma aja ära iganud, oli wana, warises kokku ja langes esimeselt kohalt riigis teise koha peale. Pärast tõusis ta jälle, kui kuningad oma ea ära olid elanud. — Nähtawasti nõudis seda ka ajaloo ja rahwa tarwidus, et paawsti wõim Euroopas riikliselt esimesele kohale pidi tõusma ja seal teatud aja püsima, kuni jälle uued tarwidused ta sealt tõukasid ja kuningad ülema wõimu riikes oma kätte wõtsid. Wanemas Eesti kirjanduses leidus teateid, et Jaapanis kaks keisrit pidid walitsema, üks ilmlik, teine waimulik. Kuid parem Jaapani ajaloo teadmine näitab, et see asi seal sugugi nii lihtne ja sobiw ei olnud. Terwe Jaapani ajalugu on sisemisi segadusi ja werd täis, wõib olla enamgi, kui mõne muu rahwa ajalugu. Ainult wana Wene ajalugu ei näita suuri wõitlusi ilmaliku ja waimuliku wõimude wahel. Sobiti ikka sõbralikult kokku, olgu siis Peeter Suure ja Joann Hirmsa aeg maha arwatud, kus kaunis terawad wastolud walitsesid. Jämeots oli ikka keisri käes. Keiser wõttis wõimu märgid waimuliku käest wasta, kuid keiser loeti ikkagi kiriku peaks. Nõnda oli kuni Nikolai II ajani ja nõnda sündis ühtlus riigis.

Lääne Euroopas hakati uuemal ajal kiriku asju riigist hoopis ära lahutama. Iseäranis teraw oli see lahutus Prantsuses. Walitsusel tuli seal wäewõimuga kongregaatse ja kloostrid lahutada ja puhastada.

Ka Eesti Põhiseadus (§ 11) ei tunnista riigiusku ega mingit riiklikku võimu kirikul. Nõnda on see vormiliselt, tegelikult täidab aga kirik praegu igal pool veel palju riiklisi kohustusi, registreerib lapsi, koristab surnuid, sõlmib abielusid, palwetab walitsuse eest jne. Ma ei tea, kui ühel ilusal päewal kirik ennast piiskopist peale kuni kõstrini riigi ametist lahti ütleks, kuidas meil siis riigi sisemine elu kujuneks. Waewalt läheks niisugune sügaw muutus rahwa elus libedalt läbi. Waewalt lubaks walitsus sedagi, et kirik tema eest enam ei palwetaks. Tuleb wälja, et kirik on ikka ja igal pool, ka meilgi, walitsuse ustaw käsi, kuid käsi, millega walitsus kõige wiisakamalt ümber ei käi.

Iseäranis silmatorkaw lugu juhtus Serbias wiimaste Orbenowitschide aujärjelt kõrwaldamise ajal. Seal tappis wandeselts öösel kuningapaari ära ja kuulutas uue kuninga wälja. Ja mis tegi kirik hommikul? Palwetas uue kuninga eest! Nõnda sanktsioneeris kirik kuninga tapmist, mis teatawasti ometi riiklik kuritegu pidi olema. Nähtawasti ei olnud kirikul midagi parata ja tunnistas niisugune fakt kiriku poliitilise iseseiswuse täielist langemist. Nõnda on siis kirik praegusel ajal igalpool teatud poliitilise korra toetaja ja alalhoidja, olgu see kord ise missugune tahes. Kiriku riik ei ole siit ilmast, ehk teiste sõnadega: kirik mahub siin ilmas igasse riiki.

Kui kaua see nõnda püsib, on teadmatu. Siia saadik ei ole meie ajaloo kestes mitte näinud, et mitmesugused seltskondlised woolud oleksid ühes sirges sihis kaua edenenud. Nad põikawad kõrwale, pöörawad peaaegu ümber ja sageli ilmub wana jälle uuel näol. Mis kirikusse iseäraldi puutub,

siis on siin alati enam tunde kui mõistusega tegemist olnud. Ja kui riik peab esitama inimest suurendatud kujul, olema inimese makrokosmos, siis ei ole siin muudatust loota. Igas inimeses wõitlewad tunded ja mõistus elu aeg (Zwei Seelen, wohnen, ach, in meiner Brust, ütleb Goethe) ja ei olegi inimest, kes tunnetest suudaks täiesti wabaneda ja ainult mõistuse järele elada, olgugi, et seda kultuuriliseks loetakse. Ikka pahwatawad tunded siin ehk seal wälja. Usk põhjeneb aga enam tunde kui mõistuse peal. Ja kui inimese iseloomu põhjani muuta ei saa, mis annab siis lootust, et ü h i s k o n n a iseloomu põhjani muuta saaks?

Usud ja kirikud on wististi jäedawad nähtused ja wõib olla tõusewad uued usud ellu, tugewamad kui endised ja matawad ilmalikud wõimud weelgi oma alla, nimelt, kui ilmalikud süsteemid oma aja ära on elanud ja nõrgaks jäänud. Nõrkust elu ei kannata, selle pühib ta eest ja paneb uue elu asemele, noorema ja terasema, kui wana.

Ma olen sageli wanu emasid waadanud, kes tähtsam kontingent praegu kirikutes on. Nende pojad ja tütreid ütlewad upsakalt nende kohta „wanad naised“. Nad istuwad tunni wõi kaks kirikus ära, waikselt, pühalikult, puhtas lahedas ruumis, ei mõtle koduste murede ega tööde peale, millest nende elu nii rikas, ja tunnewad endid ehk seal paremini, kui nende pojad ja tütreid kõige moodsamas kunstitempilis. Midagi ei ole seal tarwis mõelda: mõistus puhaku, teda seal ei küsita, mitte nõnda kui teatris, kus sa pead mõtlema ja arwustama. Aga teatrite eest kantakse riikliselt hoolt, kantakse nendegi kulul, kes ainult kirikus käiwad, kuna 50% meie rahwast

teatris ei käi. Kellel peaks jätkuma südant oma ema armast asutust lahutama minna! Ei. Riiklist toetust peawad kirikud samuti leidma, kui teatridki leiwad. Kirikud toetawad ju riiki. Kirikud on hingelise kunsti kodad. Waewalt saab ükski riik iialgi nii kaugele ja teadus ise nii kaugele, et ta kõigi kodanike peades usu aset täita suudaks. Ja kõigi pead ei wõtagi nii sügawaid teadmisi wasta.

Ka kiriku täielise riigist lahutamise tagajärgede üle on praegu wara otsustada. See liikumine on weel liiga noor. Selle üle wõidakse alles mõne aastasaja pärast sõna wõtta. Missugused woolud praegune täieline usu wabadus esile toob, on weel teadmatu. Kuid ärgu keegi arwaku, et ma selle wasta olen. Ma olen oma aja inimene ja ei näe ka teist peaseteed usuasjus, kui täielist wabadust. Kuid wõiwad ajad tulla, kus riikline olemise tarwidus nõuab siin ka sõna kaasa ütelda. Praegune riikline tarwidus nõuab aga täit usuwabadust, ühtlast toetust iga usu woolule.

Kui meie algkoolides peaks usuõpetus jälle sisse seatama, siis ei peaks seal mitte käsitatama mõne üksiku usu põhimõtteid, waid kõigi tuntud uskude dogmasid. Peaks selgeks tehtama, mis usk üleüldse on, kuidas usk puuduliku teaduse aset peab täitma, usu hea ühiseluline mõju igasuguses mõttes, usu rahustaw mõju tundelise hinge peale, usuga liialduse järeldused, uskude ajalugu jne. Niisugune usuõpetus on hariw ja ei peaks üheski koolis puuduma. Mõne üksiku usu dogmade tuupimine üksi on alati waimu pimestaw. — Kool peab õpetama usuteadust, aga mitte usku, umbusku ehk ebausku. Ja see õpetus peaks olema sunduslik kõigi lastele, ükskõik, on nad

ristitud wõi ristimata, wõi mis tahes usku nende wane-
mad on.

5. PEATÜKK.

Sotsialism ja töölised.

Wiimasel ajal, ja eriti sotsialismiga ühenduses, on tööliste küsimus omanud suure riiklise tähtsuse. Tööliste klass, nõnda nimetatud neljas seisus, tahab nüüd kõik olla, kõik klassid ja isegi riigi oma alla matta. Ja seda iseäranis Karl Marxist (1818 — 1883) saadik, kes leidis, et kodanlaste wõim olla warsti langemas, töölised pidada neid täielikult murdma ja nende asemel ise ajaloolise neljanda walit-
sewa klassina esinema. Nõnda määrab ka Wene kommunistlise riigi põhiseaduse § 1, et riigi üles-
anne on kodanlaste halastamata surumine (безпощад-
ное подавление буржуазии). Niisugune on sotsialistide õpetus. Milles aga selle õpetuse teostamise pare-
mus peab esinema, seda ei ole kuskilt näha. Samuti ei ole sugugi selgeks tehtud, mille poolest sotsialistid paremad inimesed on, kui kodanlased ja mille poo-
lest wabriku töölised hingeliselt teistest inimestest lahku lähewad. Minu arust on kõik ühesugused inimesed ja näeb igaüks omamoodi waewa selleks, et maailmas ära elada. Ka lõbu otsib igaüks ainult omale ja lõbu, mis maapeal inimesele wõib osaks saada, ei olene asjadest, waid sellest, kuidas keegi neid asju hingeliselt hindab.

Sotsialism on rahwuswaheline õpetus ja tema

alustajad ja edustajad on peaasjalikult rahvuswahelised juudid olnud. Nõnda olid juudid Marx, Engels, Lassalle, Liebknecht j. t. rääkimata uuematest Wene juutidest Trotski ja Ko.-ga eesotsas. Mis nende meeste hinges peitub ja on peitunud, seda wõib näha Lassalle si paewaraamatust. On nimelt Lassalle si noorusest tema paewaraamat järele, mis ta on kirjutanud 1 jaanuarist 1840 kuni Ülestõusmise pühadeni 1841, sellega ajast, kui Lassalle 15 —16 aastane oli (sünd. 1825). Sellest paewaraamatust hoowab ainult kõike õgiw juudi hing wasta. Näit. „kui ma oma unistuste järele peaksin minema, siis on ikka minu armsam aade (Lieblingsidee) juutide ees sõjariistad käes neid iseseiswaks teha“. 30. juulil kirjutab ta: „Jälle need kulunud jutud, et juudid ristirahwa werd peawad tarwitama. Seesama jutt Damaskuses, Rhodoses ja Lembergis. Et kõigist ilma nurkadest nende süüdistustega wäljaastutakse, näib tähendawat, et warsti aeg tuleb, kus meie tõesti ristirahwa were läbi endid aidata wõime“.

Oma Ladina keele kooliõpetaja Tschirneri kohta kirjutab ta 28. jaanuaril:

„Sellel silmapilgul oleksin ma Tschirneri werd juua wõinud“.

Oma halbu koolitunnistusi ta kodus wanematele ei näita, waid kirjutab ise wahel isa, wahel ema nime kooli jaoks tõenduseks alla. Direktor teeb tema kohta lõpuotsuse: „Ei wõitnud õpetajate ega õpilaste lugupidamist“. (Adolf Damaschke järele).

Sotsialismi õpetusele on pealtnäha teaduslik alus antud ja selle õpetuse najal tahawad juudid tööliste turjal ilmawalitsust oma kätte saada. lialgi ei oleks tööliste küsimust niisuguse wale alusele sea-

tud, kui juudisoost õpetlased siit omale ei oleks leidnud uut tööriista. Lihtne, igapäine töö ja maailma walitsemine (kui see maailm üleüldse iialgi ühe klassi ehk rahwa walitsetaw wõikski olla) ei wõi iialgi lihtsa tööga ühendatud olla. Kes wabrikus tööd teeb, sellel ei ole aega walitseda, ja kes walitseb, sellel on tarwis ka muude asjade peale mõtelda, kui ainult tööliste peale. Nõnda on wabriku tööliste maailmawalitsemise printsiip juba põhimõtteliselt wale. On ka teisi ühiselulisi seadusi, mis tööliste klassi walitsemise wasta räägiwad. Nõnda, näituseks, ei walitse enamuse kuskilgi vähemuse üle, sest mis sellest vähemusest enamusel ikka walitseda on. Walitsew klass on peade arwu järele ikka weiksem, kui see klass, mille üle ta walitseb. See on igas koolis, kirikus, seltsis, sõjawäes ja riigis nõnda, ühesõnaga igalpool, kus midagi ühiselulist leidub. Edasi ei walitse vähem-haritud iialgi enam-haritu üle. Kõrgem mõistus ja tarkus on esimesed tingimused, mis inimesel, klassil ehk rahwal peawad olema, kes teiste üle tahab walitseda. Kui walitsejal seda ei ole, siis on ta walitsus ajutine, lühikene, sest walitsetaw leiab oma targema mõistuse abil warsti teed walitsejast üle tõusta, nõnda et rumalam walitseja ei märkagi, millal ja kuidas ta alla on jäenud¹⁾

---

¹⁾ Mulle tuleb siin juures meelde ühe Weneaegse Eesti polgu sõduri jutt, kes sell ajal Rakweres oli, kui Saksa okupaatsi wäed Eestimaa oma alla wõtsid. Ta ütles, et sakslased juba Tapalt luba on küsinud neile appi tulla desorganiseeritud Wene wägesid ära ajama. Ja aitamise nimel ei olla nad Rakweresse tulnudki. Mõned päewad ei ole sakslased nende üle mingit ülewõimu awaldanud. Kuid warsti leidnud eestlased, et nad toidu küsimuses imelikul kombel täiesti sakslastest olenenud.

Walitsewal klassil, kui vähemusel, on ka alati kergem kokku hoida, sest ta on kompaktsem, kuna enamust, kui ta walitsemas, raskem on kooshoida, ja ta oma frondi kergesti siit ehk sealt laseb läbi-murda. Ja see enamus isegi, ega ta jälle terwelt ei saa walitseda. Temal on kõigist mõned peamehed ees, kes walitsewad ja nende kaudu walitsetud walitsew enamus on wahel waljuma walitsuse all, kui wähe-mus, mille üle püütakse üheskoos walitseda. See on juba kord nõnda maailma kord, et keegi ei ole siin waba, waid igaühele näitab ainult, et teine on waba, aga tema on seotud. Tegelikult on aga igaüks ühiseluliselt kuidagi ehk kellegist ärarippuw, kuidagi kellegagi seotud ja teisest olenew.

Sotsialism on sõjaline õpetus, ja sõja ja wõitluse jaoks wõiwad inimesed, kellel midagi kautada ei ole, teisi samasuguseid, kellel ka midagi kautada ei ole, tema abil ühendada. On aga midagi kätte saadud ja tuleb jälle loowale tööle asuda, siis tuleb sotsia-lism nurka heita, siis ei ole temaga enam midagi teha. Nõnda on selle õpetusega hulkasid küllalt ninapidi weetud ja wõib olla weetakse weelgi, kui hulgad asjaolusid tõsisema arwustuse alla ei wõta.

Aga waatame, kus peatab rahwuswaheline töö-liste klass ja missugused on tema nõudmised.

Samal ajal ilmunud ka Saksa wahid ühes nendega sõja-riistade ladu juurde, muidugi, ühise walwe nime all. Ühel ilusal päewal olnud Saksa wäge kaunis palju lin-nas liikumas ja samal ajal tulnud ka käsk eestlastele sõjariistad komentantuuri wiia. Wastuhakkamise peale ei maksnud mõeldagi. Sellest ajast lõppenud ka saks-laste leib. Wõid minna kuhu tahad. Ja samal waiksel kombel oleks ka terwe Eesti jäedawalt Saksa alla sattu-nud, kui inimesed ja olud seda oleksid lubanud.

M. Martna, Eesti sotsiaaldemokraatlise partei juht, on raamatu kokkuseadnud nime all: „Rahwuswaheline töö-toimkond, Tallinnas 1921 a.“ ja selle laiali saatnud. Wõtan sellest raamatust mõned punktid wiimasest Waschingtoni konwerentsi otsustest:

„1) Tööstuses võib tööpäew ainult 8 tundi wäldata, nädalas mitte üle 48 tunni.

2) Alla 14 a. lapsi ei tohi tööstuses tööle tarwitada.

4) Naistöölisi kell 10 õhtust kuni kell 5 homm. tööd teha lasta on keelatud.

5) Noori töölisi alla 18 aasta on keelatud õhtu kell 10 kuni homm. kell 5 tööd teha lasta.

6) Emadel on keelatud kuus nädalat peale sünnitamist tööd teha lasta ja neil on õigus 6 nädalat enne sünnitamist töölt lahkuda. Sünnitamise puhkeaja kestel peab riik nende eest hoolt kandma.“

Martna lisab juurde, et nendes otsustes ei olla väga kaugele mindud; Berni, Leedsi ja Amsterdami kongresside otsused minna kaugemale.

Iseloomulik on kõigi nende otsuste juures, et keelatakse mitte inimesi mitte tööd tegemast, waid keelatakse neid tööd teha laskmast. Ei tohi niisugusid ja niisugusid inimesi tööle wõtta. Inimesel on tarwis süüa, juua, peawarju, riiet, ta tahab tööd teha, ja tööd oleks anda, aga tööle ei tohi wõtta? Aga mis nemad peawad siis tegema? Kas kongressid hakkawad neid inimesi söötma ja jootma? Peab kõiki seltskonna kulul niikaugale koolitatama, et keegi enam lihttööd kätte ei wõta? Warsti ei lubata kingsepa ja rätsepa juurde ka enam alla 14 aastat õppima minna. Peawad samuti lonkima, kui nad koolis ei käi. Ja wabrikus peawad wanad inimesed

waewa nägema ja neile leiba teenima. Kergemaid töösid wabrikutes ja töökodades nad alla 14 aasta ka teha ei tohi. 17 aastased noored mehed ei tohi ka öösi tööd teha. Naised tahawad igalpool mees-
tega ühiseid õigusi, aga ei tohi ka öösi tööd teha. Sealsamas Ameerikas, kus need otsused tehtud, elab Thomas Edison, kes 10 aastasest poisikesest peale töötab millal tahab, ei tee wahet öö ega päewa wahel, puhkab siis kui wäsinud, sööb siis kui kõht tühi, näidaku kell mis tahes, ja ütleb, et ei mõtlegi alla 85 aastat surema hakata.

Weel naljakam on lugu emadega: nad peawad iga lapsewoodi ajal $\frac{1}{4}$ aastat riigi poolt ülespidamist saama. Eestis on emasid olnud, kes on põllult lõikamast tulnud, lapse kätki pannud ja põllule tagasi läinud. Kõik emad ei tarwitsegi nii tugewad olla, aga kolm kuud puhkust on juba igatahes liialdatud. Muidugi, kui riik maksab, aga kes see riik on ja kust riik seda wõtab, liiategi kodanike 8 tunnilise tööpäewa juures, seda kongressid ei küsi.

Minule näitab, et terve tööliste küsimus, nagu sotsialistid ja sotsialdemokraadid seda wõtawad, on wale alusele seatud. Paistab selgesti silma, et tahtakse luua alalist, muutmatat tööliste klassi, et kes sinna kord on sattunud, see sinna peab ka jääma. Ja nende alalised esitajad oleksid muidugi nende haritud juhid. Sellel oleks ehk tähtsus olnud wanal ajal, tsehhide juures, kui mitmesugused tööoskused ja osawused wanematelt lastele edasi anti ja mõned tööwiiside saladused nõnda põlwest põlwe edasi kanti. Praeguse aja masinatööstuse juures ei ole tarwis inimesel mingit teatud tööharu nii kaua õppida. Inimene wõib ühe eluajaga mitugi tööd

läbi katsuda. Milleks on siis nüüd tarwis inimesel ennast eluks ajaks ühe masina külge needida? Ja nõnda ei tarwitse praegune majandusline elu sugugi enam niisugust alalist ja elukutselist tööliste klassi, nagu wanasti tsehhide ajal oli.

Kas ei wõiks praegune tööliste õpetus umbes järgmiselt käia:

„Seltsimehed! Inimesed on kõik ühtemoodi ilmale tulnud. Keegi ei ole siin teise eest wastutaw ega kellegil ei ole õigust midagi teise käest seadusandlisel teel nõuda. Ilm on kõigile ühtemoodi lahti. Kes enam teeb, see enam saab. Kes enam hoiab, sellel enam on. Tarwitage oma waba aega lugemiseks ja õppimiseks. Kes seda ei taha, õppigu mõnda käsitööd omaette peale wabriku töö. Ilmas katsub igaüks omamoodi, kuidas edasi saab. Riigi käest palju lootata ei ole. Riik on ainult selleks, et meid wihkawad naabrirahwad meid hoopis oma orjadeks ei tee, et ta politseilist korda ja kohut peab, et üks teist ei peta, warasta, rööwi ega tapa. Riigi sees on igal ühel wabadus katsuda elada, kuidas ta oskab ausal teel. Riigi sees ei ole kellegil nii kerge, kui pealtnäha näib. Kes on wähe paremale järjele saanud, see hoidku küünte ja hammastega, et ta jälle alla ei libise. Ja libisewad siiski. Wabrikant teeb muidugi kõik ainult oma kasu pärast. Kui ta seda ei teeks, siis ei oleks ka wabrikut olemas. Ja eks sina tööta ka oma kasu pärast? Sa oled nüüd lihttööline, pea silmad lahti, et parema koha saad. Kannata, ega kellegil kõik ühepäewaga ei juhtu. Kui ei ole lootust siin wabrikus paremat saada, katsu mujale wabrikusse ehk hoopis mõne muu töö peale üle minna. Püüa kuidagi iseseiswaks saada. Kui ei

ole linnas hea, katsu suweks maa töö peale minna. Maaelu kosutab terwist ja wärskendab waimu. Ehk leidub maal midagi paremat. Ja mis sa iganes teed, seda püüa ikka kõige paremini teha. Ära karda, et seda ei nähta ega tasuta. Igaüks waatab, mis eest ta raha maksab. Ära joo, ära mängi raha peale kaarta, waid ainult lahutuseks ja sõpradega jutuajamiseks. Looda ainult ise enda peale. Kes enda peale loodab, neist saawad ainult mõned üksikud petta, aga kes teiste peale loodawad, need saawad peaaegu igaüks petta. Ära meelt heida mingil tingimisel. Tea, et mitmete käsi palju pahemini on käinud ja on jälle järje peale saanud. Alla 40 — 50 aastat ei saagi palju keegi meie ajal oma elujärge kohendada. Wõistlus on igal pool suur“.

Kas peaksid sotsiaaldemokraadid niisugust juttu iialgi rääkima hakkama?¹⁾ Wist mitte. See oleks ju tööliste individualiseerimine. Neile on aga karjastolist inimest tarwis. Ise elawad nad aga umbes samade põhimõtete järele, nagu ülemal ettekantud. Aga mis neile hea, ega see teistele ei kõlba.

Muidugi ei ole tööliste küsimus moodsas riigis kõigiti korras. Ta on seotud terve riigi majan-

---

¹⁾ Umbes sarnased küsimused panin mina Karl Astile Rakweres 1922 aasta suwel tema kõne puhul Käsitööliste Seltsi saalis ette. Seletasin, et Tallinna sadamas töölised praegu tublisti teenida ja wõiksid ka midagi järele jätta. Ast wastas, et sellest mitte midagi wälja ei tulla. Tööline ei wõida midagi oma palgast järele jätta. — Selle järele on sotsialism täiesti moraali wastane õpetus, sest kokkuhoidmine on esimene enesewalitsemise kool. Kus ei ole aga enesewalitsemist, seal ei ole seltskonda ega riiki, seal ei ole lihtsalt inimestki.

duslise eluga. Riik on oma peale wõtnud rahwa majanduslise elu juhtimise ja see koorem on suurem, kui riik kanda suudab. Taganewad riigid kord oma majanduspoliitikast, siis langeb ka tööliste küsimus riigi õlgadelt ära ja walitsus lakkab olemast majandusliste parteide mängukannina. See oleks ainuke õige tee tööliste küsimuse lõpulikuks lahendamiseks ja ühtlasi ka lõpuarwete õiendamiseks sotsialismiga. Tahaksin loota, et see aeg enam kaugel ei ole.

6. PEATÜKK.

Wähemusrahwad.

Wähe, ehk peaaegu sugugi ei ole riike, mis ainult ühest rahwusest koos seisaksid. Igas riigis, ühes enam, teises vähem, leidub walitsewa rahwuse kõrwal ka teisi rahwusi. Suuremalt jaolt on aga walitsew wõim ikka ühe rahwuse käes. Sotsialoogia, kui teadus, õpetab, et riigid sellest alguse saawadki, et üks rahwas teise üle walitsema hakkab ehk teise üle walitsusele tõuseb.

Peale selle on walitsewatel rahwastel alati püüd olnud walitsetawaid rahwaid oma sisse ära sulatada ja nõnda ise suuremaks ja tugewamaks saada. Nõnda on juudidki, kui rahwas, mis kõike teisa põhimõtteliselt põlgab, Kaananis kohaliste rahwuste liikmeid oma sisse wasta wõtnud. Sarnases ümberrahwustamises on aga riikel wäga wähe edu olnud. Põhja Afrikas asub Berberi rahwas. Nendest berberitest teatab ajalooteadlane Mommsen, et juba karthagolased neid on püüdnud ümberrahwustada, pärast karthagolasi

on roomlased sedasama teinud ja pärast roomlasi araablased. Aga Karthago, Rooma ja Araabia kultuurid on kõik kadunud, kuna berberid weel tänapäew Põhja Afrikas elawad ja oma keelt kõnelewad. Nõnda ei ole ümberrahwustamine igakord sugugi mitte kerge töö.

Ümberrahwustamine on mitmes kohas siiski küllalt põhjalikult korda läinud. Nõnda sulalid normannid inglastega ühte, see tähendab, saiwad wõidetutest ise ümberrahwustatud, Preisid imesid sakslased palju Slaawi elementi oma sisse, Prantsuse rahwas on ühendatud segarahwastest ja suurwenelaste soontes woolab palju Soomesugu rahwaste werd. Põhja Ameerikas näiwad aga walged inimesed punanahad sootumaks ärahäwitawat, sest neist ei ole midagi enam kuulda, kuigi nad siin ja seal weel püsiwad.

Iseäraline element rahwaste peres, kellega kõik riigid juba ammugi kimbub, on juudid. Neist ei saa ükski riik ega rahwas lasi. Hoopis wastapidi: — nad kaswawad aina weel igalpool. Tahetakse tõendada, et juudid kõik Wahemere äärsed wanad kultuurid on ära söönud. Püütakse seletada, et Rooma riik kristlasi ka sellepärast kangesti taga on kiusanud, et neis juutide järeltulejad näinud. — Juudid on ajaloo kestes palju kannatanud, lugupeetud ega armastatud ei ole neid iialgi kuskil, aga nad püsiwad edasi, neid on igalpool ja elawad mitmel pool väga hästi. Ühegi riigi hammas ei hakka nende peale. Keskajal olid juutide õigused Lääne Euroopas väga kärbitud, juutide tagakiusamised, rüüstamised ja tapmised sagedased nähtused. Kuid sellest ei tulnud mingit paremat wälja. Uuemat ajal hakati

arwama, et kui juutidele ühised õigused anda, siis sulawad teistega ühte. Aga wõta näpust: juut löi ühiste õigustega paremini raha kokku, kui ennemini, aga jäi ikkagi juudiks edasi.

Wanas Wenes oli juutidel wähe õigusi. Pealinna oli wähe oma juuta ja juurde lasti juuta prowintist suurte kitsendustega. Wene Lääne piiri pool, kus juuta palju oli, wõeti ainult weike protsent nende lapsi kesk- ja ülikooli ja ainult kõige paremate numbritega. Riigiteenistusse ei wõetud juuta sugugi. Mõnda ametisse, nagu adwokatuuri, ainult teatud protsent. Põllumaid ei tohtinud nad omandada jne. Kuid kõik need kitsendused aitasid wähe: juut oli ikka igal pool. Wene aadel toetas ise rahahädas juutide juurdewoolu pealinna ja kaswatas nõnda omale kaelamurdjaid. Praegu on muidugi juut Wenemaal igal pool esimene ja wiimane.

Ka Eestis kipub juudiküsimus päewakorrale tõusma. Eesti on ühised õigused kõigi kodanike jaoks wälja kuulutanud, kuid mis ühine kodanik see on, küsib Paulsen õigusega, kes siis töötab, kui teised pühitsewad, siis pühitseb, kui teised töötawad, seda ei söö, mis teised sööwad, sest et teised rojased olla, loomi, kelle liha sööb, ebausku kommetega tapab ja kõigi teiste peale ülewalt alla waatab? Iseäranis täbar on lugu juutidega sõja korral, sest et juudil isamaad ei ole. Juudil on igas riigis ühtemoodi hea. Temal ei ole mingit põhjust üht riiki enam kaitsta, kui teist. — Et juutide õiguste piiramine kuskil tagajärgi ei ole annud, siis ei tahaks ma seda siin ka enam soowitada. Üleüldse ei oska ma midagi juudi wasta wõitluseks soowitada, katsugu igamees ise kuidas nendega hakkama saab.

Teine tähtsam vähemusrahwas on meil sakslased ehk baltlased, nagu nad endid wahel ise nimetawad. Wiimane nimetus on ka wististi õigem, sest nad on juba umbes pooleks Eesti werega segatud. Sellegi pärast seisab ta kui klass Eesti elust lahus. Riikliselt oleks igatahes soowitaw, et nad meiega ühtesulaksid, ühestõmbaksid ja maareformi kibedusi unustades arusaaksid, et see kõik ajalooline paratamatus oli. — Nad on wiimasel ajal suuri poliitilisi wigu teinud: esmalt 1905 aastal, siis weel okupaatsi ajal, aga suurema wea tegid nad okupaatsi lõpul ja Eesti wabadussõja algul. Kui Saksa ja Wene ümberringi kokkuwarisesid, kuhu pidid nad siis weel minema? Nad oleksid pidanud koha peale jääma ja ühes tõmbama! Aga nad läksid ära ja püüdsid weel Landeswehri kaudu meile hirmsat otsa walmistada. Ja tänapäewani ei ole nende poolt tõsist leplikkust näha. Igatahes wahwad ja austuswäärilised wastased, niisama wahwad, nagu eestlased 700 aasta eest nende wasta olid! Eestlased ei annud siis ka ennem alla, kui ülewõim sundis, baltlased teewad nüüd samuti. Nõnda tuleb nende peale kui wõidetud rahwa peale waadata, neid kui tõsiseid wastaseid austada, aga neid kui wõidetud rahwast alati silmas pidada, kuni nende poolt ausat osawõtet Eesti asjas näha ei ole.

Kolmandaks on meil weel piiri ääres natuke wenelasi. Kuid Wenes on meie sugurahwast igatahes palju enam, kui meil neid. Ümberkäimine nendega oleneb sellest, kuidas Wenes meie sugurahwaga ümberkäiakse. Lastakse eestlasi Wenes rahulikult elada, siis elagu wenelased meie juures samuti wabalt. Hakatakse eestlaste elu Wenes kibedaks tegema, siis

peame meie ka midagi ette wõtma. — Igatahes oleme meie Wene rahwaga juba üle tuhande aasta ligidas wahekõrras elanud ja peaksime üksteist juba wastamisi mõistma. Meie wahekord wenelastega oleks ka ennem alati parem olnud, kui Germaani tõug ennast siin alatasa wahele ei oleks seganud.

Kokkuwõttes vähemusrahwaste küsimust ei wõi tähendamata jätta, et meile palju juuta Eesti iseseiswuse ajal Wenest sisse on lastud. Mikspärast seda on tehtud, jääb nende ministrite saladuseks, kes seda teinud on. Juutide ajaloolist isamaata iseloomu tähele pannes peame meie nende sisselaskmist, kui meil omigi küllalt juba, täiesti poliitiliseks rumaluseks tunnistama. Nõnda mõtleb nähtawasti terve Eesti rahwas oma enamuses. Mõned meie ministritest on aga seni teisiti mõelnud.

7. PEATÜKK.

Tollipoliitika.

Ma lähen ikka seisukohast wälja, et kodanik ja tema warandus ning riik ja tema warandus kaks hoopis ise asja on. Et moodsad demokraatlikud riigid ka kodaniku warandusega ümberkäiwad, nagu riiklike warandusega, see tuleb sellest, et demokraatlikud wabariigid, pärandades monarhistlikud riigid, ka monarhistlikud waated on omandanud. Nagu ennemini kodanik kõige oma ihu, hinge ja warandusega monarhi ehk despoti omandus oli, nõnda arwawad ka wabariiklikud walitsused, et vähemalt kodaniku warandus walitsuse ehk riigi omandus on. Niisu-

gune walitsuste instinktiivne waade ei wäljene praegusel ajal mitte üksi Eesti wabariigi walitsuse majanduspoliitikas, waid see waade on praegusel ajal wististi üleilmiline. Ja imelikul kombel weel: mida pahempoolsem walitsus (wanasti loeti pahempoolsed ikka wabamaiks inimesteks), seda kindlam on see waade. Kuid sellegipärast on ta wale, ja wale nimelt wabariiklisest seisukohast wäljainnes. Kui despot Eesti troonil istuks, siis ei ütleks ma mitte, et see waade wale on, ehk, wõib olla, ma ütleksin seda, aga ma ei saaks seda öelda. Oluliselt ei oleks see waade siis mitte wale olema, sest faktiliselt oleks siis tõesti kõik despoti omandus. Tegelikult ei ole aga wale ja tõde ju muud midagi, kui asjaolude õige ehk mitte õige kirjeldus.

Nõnda siis ei peaks wabariigi walitsusel midagi tegemist olema sellega, kust kodanik oma tarbeained ostab, kas Aasiast wõi Ameerikast, ega ka sellega, kus tööstur oma saadused müüb, kas kodus, Wenes wõi Inglises. Küll kodanik ise rehkendab, kust wõi mis hinnaga ta ostab wõi kuhu ja mis hinnaga ta müüb ja kas ta üleüldse wõib osta ehk müüa. Igal kodanikul on oma majapidamine. Walitsusel on ka oma majapidamine, ostud sõjawäele jne. ja tema kalkuleerib samuti wabalt, nagu üksik kodanik, osaühisus jne.

„Aga kas nõnda riik wõib püsida?“ küsib ehk ehmunud lugeja. Miks ta ei peaks siis wõima püsida? Inglises püsis riik enne ilmasõda kaua aega peaaegu samadel alustel, ainult mõnedel wähestel kaupadel olid wähese tähtsusega sisseweo tollid, mis ka oleksid olemata wõinud olla. Oli muidugi seal ka ettewõtjaid, kes oma tasku kasuks walitsuse aparaati

tahtsid tarwitada ja suuremaid tolle sisseweetawate kaupade pealt, nimelt nende kaupade pealt, mis nad ise walmistasid, nõudsid, et siis kallimalt oma töö saadusi sisemaal müüa oleksid wõinud. P. A. Ühisriikes on koguni töösturid ja wabrikutöölised sellega päris ühel nõul, et sisseweetawatel kaupadel kõrged tollid peal oleksid. Töösturid on nimelt tööliste selektanud, et kui wäljamaa kaupa odawalt sisse weetaks, siis nad oma saadusi ka odawamalt peaksid müüma ja selle järeltusel töölistele vähem palka wõiksid maksta. Töölised nähtawasti usuwad seda, rehkendama, et teisiti ehk nende wäljaminekud ka weiksemad oleksid. Kuid iga inimene waatab esmaks selle peale, kuidas ta aga enam saab, olgu siis wäljaminekutega kuidas tahes. Wenest ei maksa praegu rääkidagi, sest seal walitseb täieline arhisotsiaalmonarhism. Seal ei ole enam tollid tähtsad, waid seal on walitsus ise iga kribukrabu poodnik. Kui niisugune walitsus aga kord pankrotti jäeb, siis on ka kogu riik pankrotis.

Riike olemasolu ei wõi wabakaubandus sugugi riiwata. Kuid riigid on suweräänid ja teewad oma piirides mis tahawad, ja praegu tahawad nad kõik kangesti hangeldada ja kaubelda¹⁾. Olgu siis, jätame eelmised „fantastilised“ waated ja läheme oluliste asjade juurde. Üksikul Eesti riigil oleks ka wististi raske teisiti talitada, kui üleilmiline sotsiaalmonarhism ja

---

¹⁾ Isegi Eesti ajalehed on nii kaugele arenenud, et meest, kes mõned laewatäied õunu Soome ehk Rootsi wiib, hangeldajaks nimetawad, kuna kui riik ehk mõni osaühisus midagi ostab ehk müüb, siis see riikliselt tähtis kaubandus olla. Kes hoolsalt Eesti lehti loeb, sellele peaks sageli silma hakkama, kuidas meie kirjan-

rahwuswaheliselt riikline anarhism seda nõuawad. Kuid ma tahaksin siiski loota, et kord aeg tuleb, kus kodaniku majandus riigi wõimu piiredest eraldatakse, nagu nüüd usud ja kirikud riigist lahutatakse, ja kus ükski üksik kodanik riigi aparaati oma majanduslistes huwides enam kasutada ei saa, kui teinegi. Seni kui seda aga ei tehta, — kas sellep., et meile weel tänini tundmatad sotsiaalsed loodusseadused seda ei luba, wõi et kainelt mõtlejate kodanike jõud selleks ei küüni, — seni on ka sõjad maakeral paratamatad ja Rahwaste Liidu ja rahulepingute tähtsus väga lühikene.

* * *

Tollipoliitika ei ole iseenesest mitte väga wana. Prohw. Conrad ütleb väga õieti, et „sellest ajast saadik, kui kaubandusbilans oma tähtsusest palju on kaudanud, muutub tollipoliitika peaasjalikult tööstuspoliitikaks“. Edasi teatab ta, et kõik riigid oma majanduslist eluteed wabakaubandusega olla alganud. „Wanaaja sadamamaksusid ei wõi tollideks pidada, neid wõeti ainult sadama kulude katteks. Esimese määrusena tollisüsteemi mõttes leiame Prantsuse kuninga keelu 1277 a. Prantsusest üleüldsuse huwides willu, weini ja wilja mitte wäljavedada. Karl IV on 1324. a. mõnede toiduainete ja tööstussaaduste wäljaweo tolli alla pannud ja 1340. a. ilmub juba kaudis täielik tollitariif. Flandria Gentis oli 14. aastajal wõeramaa kalewimüük keelatud. Florentsis ja

---

dus üksikute ettevõtjate ja kollektiivsete ettevõtete wahel wahet teeb. Oluliselt on nad aga mõlemad ühesugused riikliselt tähtsad ja isikliselt tarwilikud kodanike leiwateenimise moodused, esimesed sageli weel elujõulisemad kui teised.

Venedigis maksis 16. aastasajal tollisüsteem. Samal ajal keelati Inglises manufaktuurkaupade sissewedu ja willa wäljawedu“.

Nagu näha, ei ole tolliasjandus Euroopas mitte wäga wana. Iseäranis Colbert süstematiseeris Prantsuse tolliasjandust. Warsti ilmus tollide wõistlus Inglise ja Prantsuse wahel, mis Napoleoni ajal oma kõige kõrgemale tipule tõusis. P. A. Ühisriigid on kõik aeg tollipoliitikat ajanud.

Uuemal ajal täidawad tollid peaasjalikult kahte ülesannet: 1) riigile raha anda, 2) kodumaa tööstust edendada, ja wõiks ütelda weel, ilmasõja tagajärjel kolmandaks, tarbeaineid mitte riigist wälja lasta, kuid seda osalt ajutiselt.

Eesti tollipoliitika kohta peab tähendama, et ta alles wiimasel ajal ajakohaselt painduwamaks on muutunud. Alguses tehti kaua palju wigu, iseäranis kartulikaubanduses. 1920. a. kewadel mäendati hulk kartulid riigis ära korratuma tollipoliitika järelduel. Esiotsa wõttis riik 5 m. kartuli puuda pealt wäljaweo tolli. Oli esimene Wene tellimine täidetud, siis kihwatas Eesti rahwameestest tollēaegne minister, et 5 m. on wähe, tarwis 15 m. puuda pealt tolli wõtta. Mil-line riigitarkus! Kõige moodsamal Euroopa kartulikaswatuse riigis nii suur kartuli wäljaweo toll. Pärast anti küll järele, kuid kaup oli tühja kõlaga rikutud ja wenelased ei tellinudki enam. Kartulid jäid maale mädanema. Ka 1921 aasta lõpul jäid tolliparandused loomade wäljaweoasjas hiljaks. Weel 29. aug. 1921. määrati wäljaweo tolliks 2000 marka lehma ja pulli pea pealt. s. o. ligi 50% selleaegsest looma hinnast.

Üleüldse on tolliasjandus üks peenematest poliit-

tikas. Inimestele, kes teda juhiwad, on statistika tundmisest wähe, nad peawad tegelikult tundma kodumaa tööstus-kaubandust, selle tarwidusi, iga tarbeasja müügi wõimalusi, tarbeasjade omadusi, hindasid, algaineid jne. Üleüldse peab kodumaa tööstus-majanduse plaan pikema aja peale walmistatama ja selle plaani tegemise juures mitte üksi esimese järgu töösturite ja kapitalistide arwamisi kuulama, waid igasuguste töötundjate, kauplejate ja majandusliste tegelaste arwamisi arwesse wõtma. Wanad kaowad eest ja uued tulewad alt juurde. Ka ei tohi juhtiwaid jõude majanduspoliitikas liiga sageli wahe-tada. Majanduspoliitikas ei tohi korduda, mis kooli-des tehti, et iga aasta igas klassis lapsed ise wõerast keelt õpiwad, üht õpiwad teist unustawad, ja 3—4 aasta pärast ühtki wõerast keelt ei oska. Lapsed on kannatlikud, wanad mitte. Hakatakse ühe süsteemi järele wabrikuid ehitama ja wisatakse paari aasta pärast see süsteem nurka, mis teeb siis uus wabrikant oma wabrikuga? Kui ei tehta aga mingit plaani, siis ei saada ka midagi kätte.

Isäralist ettewaatus on kaubalepingute juures wõeraste riikidega tarwis. Kui neid peab tegema, siis ainult üldistes joontes ja mitte enne, kui kodumaa kaugemaleulataw majandusline plaan on kokkuseatud. Wastasel korral on teised härrad ja meie sulased. Üksik inimene ei saa ka midagi kätte, kui tal mingit sihti ei ole, olgu siis arukorral juhusliselt, mille peale loota ei wõi. Samuti ei edene ka riik majandusliselt ilma sihita. See siht peab aga täiesti rahwusline olema, iga kodaniku soontes tuksuma, kõigil kodanikel tuntud ja teatud olema.

Juba praegu wõiks mõnede sisseweoartiklite

tollisid kõrgendada, nagu saapakreemid, seebid, lõhnaõlid, kõik paberikaup, nõöbid jne. Nendel tööstustel on Eestis kindel alus all. Niisugustel kaupadel, millede tööstusel Eestis kindel alus ja tulewik, peaksid nii kõrged tollid peal olema, et nende hinnad 2 — 3 kordsed Eesti kaupade wasta oleksid ja ainult kõige rikkamad inimesed riigi arwel (kasul) neid wõiksid omandada. Ka puu destillaats on Eestis edenenud ja tuleks tingimata tollidega toetada. Wiimaste raiumiste tagajärjel on kändude arw met-sades otsata kaswanud.

Pargitud nahkade küsimus on keerulisem. See tööstus, kuigi edenenud, on peaasjalikult meile wõera olluse käes ja pealegi sündikatiseeritud. Nõnda tooks tollide tõstmine ainult töösturitele isiklist tulu. Kui tollisid tõsta, siis nõnda, et maksude süsteem suurtelt ettewõtetelt liiad kasud maha wõtaks. Parkimise tööstust wõib ka koduse käsitööna edendada, sest see tööstus ei tarwitse sugugi alati suur olla, ja weikeseid Eesti tööstusi tuleks maksusüsteemiga toetada.

Iseäralist rõhku tuleks ka tekstiiltööstuse peale panna. Ajalooliselt on kõik wabrikutööstus kodusest käsitööst arenenud, ja nõnda eriti tekstiiltööstus. Juba praegu on meil, eriti Tartus kui ka mujal, suu-remaid kudumise töökodasid, kus kodusel wiisil hulga töölistega riiet koetakse, mis mööda laatasid ümber weetakse. Neist wõib meie kindlam tulewane tekstiiltööstus kujuneda, nagu ta samal teel Inglises, Prantsuses, Flandrias ja Saksas on kujunenud. Meie ei saa ju oma majanduslist ajalugu mitte kultuurriike lõpuastmest peale hakata, waid peame, kui uus elund, ikka jälle alt peale hakkama. Ja praegugi, wähe-

malt mõne aasta eest weel, kirjutati, et wäljamaal, kus riie juba ükskord küll odaw, kodune palgatöölistega kudumine wabriku tööstuse kõrwal lõppenud ei ole. Wabrik ei ole mitte niisugune imeloom, kes kõike tappa suudaks. Wabrikul on kulusid, milledest weiketööstusel aimugi ei ole. Peale selle loetakse tekstiiltööstus kõigi teiste tööstuste isaks, sest tema kõrwal ja tema tarbeks hakkawad teised tööstused pinda wõtma, eestkätt keemilised ja tehnilised. Tekstiiltööstust peab riik toetama ilma tollita wärwide, willade ja masinate sisseweoga ning wäljamaa riide sisseweo tolliall hoidmisega.

Tähelpanemata ei wõi ka rauatööstust jätta, kuigi see Eesti oludes weidralt kõlab. Olin nooremalt kauemat aega ühes Peterburi suuremas rauawabrikus ametis. Ma panin ikka siis imeks, kuidas see wabrik seal kasuga töötada wõis. Malm ja teras toodi Lõuna Wenemaa ja Uraali wabrikutest ja kiwisüsi Inglismaalt, aga wabrik töötas. Wabriku saadused — naelad, traat ja lattraud — müüdi kaunis kaugele Peterburist wälja, otsaga koguni kuni Kaukaasiasse! Tähendab, hind kandis konkurentsi wälja. Mis seal wõidi, peab vähemal mөөedul ka meil wõidama, kui asja õieti aetakse. Ka siingi wõib tollipoliitika, kui loomuwastane see ka näib, aga kui kohased ettewõtted tõusewad, targu kaasaaidata.

8. PEATÜKK.

Maaküsimus.

Riigiteadusel on wiisiks defineerida riiki kui teatud maaalal mingisuguse walitsuse all asuwat inimeste kogu, ehk umbes sarnaselt, ühe õpetlase juures natuke ühtmoodi, teise juures natuke teistmoodi. Sellest on siis mõned järeldanud, et riik seisabki koos kolmest ainest: maast, rahwast ja walitsusest. Wiimane oletus ei ole aga karwapealt õige. Riik asub küll teatud maaalal, nimelt a s u b, aga see maaala ei tarwitse sellega sugugi weel riigi, kui sarnase, osa ehk omandus olla. Kuigi riigid suuremalt jaolt igalpool suuri maaalasid oma nimel peawad, wõib riik siiski wägew ja tugew küllalt olla ka ilma omanimelise maa omanduseta. Riik on ikka eestkätt nimelt teatud inimeste kogu, kes endid riigiks on organiseerinud ehk keda riigiks on organiseeritud. Et see inimeste kogu teatud maaalal asub, see on teise tähtsusega küsimus.

Kuigi eelöeldu õige, ei ole küsimus sellega siiski weel täiesti lahendatud. Riigil on siiski teatud õigus kõige maaala üle, mis tema piirides. Aga see õigus on ainult juriidiline, mitte omandusline. Õigemini on see ühiskondlik wägiwalla õigus, sest iga riik on teatud mõttes ühiskondline wägiwald, kuigi hädasunniliselt kasulik wägiwald. Inimesed, kes riigis asuwad, peawad loobuma ühest osast oma õigustest riigi kasuks. Kui nad seda teha ei taha, siis katsugu ilma riigita elada, mis muidugi wõimatu. — Nõnda

siis, riik on ainult ühiskondlises mõttes juriidiline maa ülemwalitseja, aga mitte maa omanik. Maa omanikud on üksikud kodanikud.

Maaküsimus on riigielus üks wanemaist ja kõige piinlikumaist. Just ses küsimuses esinewadki kõige suuremad kokkupõrked ajaloo kestes kodanike wahel isekeskis ning kodanike wahel ühelt poolt ja walitsewa jõimu wahel teiselt poolt. Mulle näib, et peaaegu kõik riigid oma maaküsimuste korraldamistega liiga kaugele on läinud ja lähewad. See on mõistmata wiga kõigi riike juures oma kodanike praktilist mõistust mitte sugugi uskuda ega usaldada. Wana Wene ajal ei tohtinud talupoeg oma ostetud maa küllest weikseid tükka ära müüa. Aga miks mitte? Seletati, et maakohad jäeda weikesteks, nende omanikud ei saada ära elada. Aga see oli wale. Oli tehtudki niisuguseid kohte, kus elada ei saanud ja neidki ei jätkunud kõigile.

Lääne Euroopas on läinud aastasajal maaküsimuse üle palju kirjutatud ja kõneldud. Palju on räägitud selle üle, et maa olla Jumala päralt, nagu wesi ja õhkki, igal inimesel pidada jõimalus olema oma harimiseks maad saada jne. Palju tähtsaid poliitika mehi ja mõtlejaid on maaküsimusega tege mist teinud. Weel 4. weebruaril 1914 pidas praegune Inglise peaminister, tolleaegne Inglise riigi laekahoidja, Lloyd George Glasgovis suure kõne, kus ta seletas, et linnades palju waeseid inimesi olla, kes maad ihaldawat, kellele maad tarwis ja kellele tingimata maad peab antama. Ta rääkis ka rewoluutsist, mis jõida tulla, kui maad ei anta.

Ka tegelikke katseid maaandmisega waesemate rahwa kihtidele on palju tehtud, kuid suuremalt

jaolt on need äpardanud. Inglise ilmaparandaja Robert Owen asutas kommunistlisi maakoloniisid Inglises ja Ameerikas. Neist võeti alguses tuhandete inimestega osa, aga paari aastaga olid nad rusudeks langenud ja oksjoni teel maha müüdnud. Teine inglane O' Connor jõudis 1847. aastal 42.000 töolist 1.600.000 marga sissemaksetud osadega oma maakolonii jaoks võita, kuid seegi äpardas ja osanikud kautasid oma raha. Ja nõnda on paljude teiste väga suurte katsete käsi käinud.

Peab tähendama, et läinud aastasaja maaküsimuse teoreetikused palju wigu on teinud. Esmaks ei ole maa sugugi ena m Jumala loodud, kui kuld, hõbe ja kõik muud looduswarad. Kui üks looduswara võib kellegi teatud inimese eraomandus olla, miks siis mitte teine? Edasi öeldakse, et maad olla piiratud arwul olemas. Aga mida siis õieti maakehtal piiramata arwul on olemas? Kõigel, mis olemas, on oma arw ja piir. Maa on samasugune warandus, nagu iga muugi asi ja teda ei saa kuidagi mingisuguse iseäralise seisukohale eraldada. Maaga on weel lugu pahem. Kulda kannu taskus ja tarwita, aga maa nõuab kestawat ja rasket tööd. Ses peawiga seisabki, et linnade targad pead arwawad, et maast aga võta ja võta, mis seal wiga elada. Sellep. on ka teoriid ilmunud, mis kõik riigi maksud maa peale on tahtnud weeretada. Maaküsimuse kohta on seni õpetlaste peades väga segased waated pesitanud. Maa peale peaks hoopis teisest küljest waatama. Maa ei ole õieti kapitalgi, sest iga kapitali võib ilma kuludeta kasutada, maa nõuab aga hõoneid, loomi, tööriistu ja seemneid, enne kui temaga midagi teha võib. Peale selle ei nõua mitmed kapitalid remonti,

kuna maasse aina kasud tulewad juurde matta, et ta korras seisaks. Maa on õieti ainult töönoo. Maa on põllumehele sedasama, mis sepale haamer ja alasi, kingsepale naaskel ja rätsepale nõel. Kui temaga tööd teed, siis saad midagi, kui ei tee, ei saa ka midagi. Ja et see töö väga tüütaw ja raske on, sellep. jooksewad ka kõik tarkade meeste koloniid ruttu laiali.

* * *

Eesti maakorralduse üle on palju waieldud. Ühed nimetawad teda majandusliseks, teised poliitiliseks, kolmandad kommunistliseks. Minu arwates on meie maakorraldus poliitiline akt. Riikliselt seisukohalt waadates ei oleks riigi majanduse tõstmiseks mõisate jagamist hädasti tarwis olnud. Wististi ei oleks meil wilja ja karjasaadusi puutumata mõisate juures sugugi vähem produtseeritud, kui praeguse süsteemi juures. Kuid poliitiliselt oli täiesti wõimatu mõisasid jagamata jätta. Ükski sõdur ei oleks mõisnike mõisasid enamlaste wasta kaitsema läinud. Teine asi, oleks mõisnikud ise ka oma maa kaitseks meiega wähegi in corpore ühte ritta astunud, kuigi palju oleksid nad siis ikka mõisasid peastnud. Praegusel korral oli neid aga poliitilistel põhjustel wõimatu hoida. Ka tulewikku ei oleks mõisatega riigil mingisugust olla wõinud: moonakaist kodanike ja meile waenuliste mõisnike najal meie riik püsida ei oleks wõinud. Ka ei peaks mõisnikud unustama, et nad meie maal eesõigustatud wõeras klass olid, kelle huwides Eesti riigi loomine iialgi ei ole seisnud. Ega meie ometi üksi nende jaoks ei läinud riiki looma? Ja ometi wõiwad nad Eesti riigi kaitse all Eestis

paremini elada, kui Wene mõisnikud praegu Wenes. Walitsenud on nad aga juba 700 aastat meie üle, ja pidi sellest ka kord aitama. Peale selle ei pea ära unustama, et sakslased ise kogu oma walitsuse aja Baltimaal väga saamatunud on olnud. Maa ja rahwas olid nende käes, miks nad siin riiki ei loonud, mis ka naabrite wasta oleks püsinud? Nad olid selleks nähtawasti liiga egoistlised ja mõistmatud. Nad on kõik aeg püüdnud ainult maa pärisrahwaid eksploateerida, aga mitte nendega ühes kultuuri luua. Normannid wõitsid Inglise ja seal tõusis tugew riik. Sakslased wõitsid meid, aga meie saime sellega ainult mängukanniks naabrite käes.

Tasuküsimus wõerandatud mõisate eest on veel harutamisel. Selle üle on palju waieldud. Maaliit kuulutas „õiglase“ tasu wälja. Wastasrinna parteid mõistsid seda meelega walesti, nimelt nõnda, nagu Maaliit tahaks mõisate eest turuhinda maksta. Õigluse mõiste on aga väga weniw, selle järgi wõib ka mitte midagi maksta, nimelt kui saajal õigust ei ole. Rahwaerakond kuulutas enne ka õiglase tasu wälja, pärast aga muutis selle rehnungiks puhtakasu rubla pealt ümber. Sotsiaaldemokraadid lubasid ainult wõlad maksta, mis maa peal, unustades, et need wõlad veel suuremad wõiwad olla, kui maa wäärtki on. Tööerakond ütles: katsume ilma tasuta wõtta, aga kui nii ei saa, siis maksame. Kindlat seisukohta ei olnud ühelgi parteil, ega ole ka tänagi veel.

Kuidas peame tasu küsimuse peale waatama? Mulle näib, et siin ei saagi ühtlast wormeli kokku-seada. Alus ei ole ühtlane. Mõisade omanike hulgas on ka palju eestlasi-isamaalasi, kes ise oma töö ja waewaga omale mõisad kätte on sõdinud.

Nad on mõne mõisniku enne Eesti riiki ise ära wõitnud. Missugune õigus on riigil nende warandust tasuta käest ära wõtta? Teised eestlased ostsid sõja ajal, okupaatsi ajal ja lõpul spekulereimise mõttes odawalt mõisasid. Kas neile ka õigusi anda? Kolmas mõisnik wõttis Eesti wabadussõjast osa, neljas läks Landeswehri¹⁾, wiies jäi mõisa peale edasi. Üks mõisnik ostis ise hiljuti mõisa, teine on majuraat. Üks mõis on juba teadmata ajast saadik mõis, teise mõisa kohta mäletawad weel wanad inimesed, kuidas küla ära häwitati ja mõis asemele sündis. Igas asjas, mis maapeal tehtakse, wõetakse asjaolusid arwesse, kuidas siis siin mitte. Kas tihkab keegi tasu maksta mõisa eest, mis lõhutud küla asemele on asutatud? Kas tahate talupoja waewaga kogutub waranduse ka tasuta ära wõtta? Kuidas tahate siin ühtlast wormeli „tasuga“ ehk „tasuta“ luua?“ Ei, seda ei saagi teha. Kuidas mainitud andmetega opereerida, see on riigi asi, tarwis on aga, et neid arwesse wõetaks.

Mis maa kasutamist puutub, siis tuleksid wõerandatud maad wiibimata täie hinnaga asunikele eramanduseks müüa pika aja krediidiga riiklise maapanga abil, ja eestkätt ainult sõduritele ja endistele moonakatele. Wiimased, kui kõige kauaaegsemad orjad, on praeguse maasaamise wiisi juures mitmes kohas kõige haledamas seisukorras ja soowiwad juba

---

¹⁾ Kellegi sugukonna liikme osawõttel Landeswehri sõjast on juba üksi suur tähtsus, sest see sõda ei olnud meile mitte üksi väga hädaohklik ja ei häwitanud hulga noori Eesti elusid, waid tõstis ka tuntawalt Eesti riigi wõla koormat. Ilma Balti mõisnike toetuseta ei oleks seda sõda aga olnudki.

mõisnikke tagasi. Enne kui sõdurid ja moonakad maaga rahuldatud ei ole, ei peaks keegi teine maad saama.

Seda kõike peaks aga wõimaiikult ruttu tehtama, sest enne kui tasu ja maa müügi küsimus lõpulikult ei ole otsustatud, meie maapidamine järjele saa. Tasu wõerandatud maade eest ei tarwitseks kohe rahaga maksta, waid riiklise Põllupanga pikaajaliste loositawate obligaatsidega. Kogu maakorraldust peaks wististi wastawate seaduste järgi Põllutööministeeriumi alt Põllupanga alla korraldama, kuhu ka uued omanikud oma ostu ja rendi maksud maksaksid.

On aga maa kord kellegi nimele kreposteeritud, siis peaks omanik temaga wabalt talitada tohtima, pantida, müüa, jne. Igasugune majandusline elu on wõimatu, kui inimene oma warandust realiseerida ei tohi. Igasugune warandus on isikline, peab täieline ja keeldudest waba olema. Mingisuguseid sotsialistlikke kalduwusi Eesti rahwal ei ole, ka maaasjas mitte.

Waieluse all Eestis on weel maapõhja warandused. Keegi ministeerium küsis hiljuti Riigikohtult seletust, kelle päralt Wasalemma marmor peaks olema. Kohtu wastusest ei olnud aga ka kindlust näha, sest kas marmor maa peal wõi maa all on, seda oleks pidanud küsija isegi teadma. Wana Wene seaduse järele ei olnud maaomaniku päralt mitte üksi kogu maapinna alune tomp maad kuni maakera südamesse, waid ka õhu sammas tema maa peal. Ja niisuguse seadusega wõis riik küllalt suureks ja wägewaks minna. Mis riik sellega kautab, riik, kes maksusüsteemi wõib seada, kuidas ta tahab, kui

maapõhjavarandused maaomaniku päralt on, seda ei ole ma iialgi mõistnud. Meil ei olnud palju puudu, et riik kõiki turbasoosid oma monopooliks ei tahtnud teha. Riik peaks ometi kord aru saama, kui saamatu ja oskamatu ta on, niipea kui asi mingisugust tööstuse eksploateerimist puutub. Riik on asutus, mis ainult maksudest oskab elada, aga mitte tööstusest. On see siis enam omaniku maa, mis alt ära õenestatakse? Kui aga kõige pinnaga võetakse, siis peaks wana omanik enne tasu saama ehk temale uus kohane koht antama, kui tema wana koht ära rikutakse. Meil Kohtlas ja Wanamõisas käristasid inseneerid talude küllest tükid ära, hulga kohte maa-pidamise süsteem aeti segi, otsigu ja oodaku pärast taluperemees, kust ja kuidas tasu saab. Need talunikud olid ometi Eesti põhielement ja olid kohad omanduseks otnud kõige põhjaga tükis. Riik ei oleks pidanud oma põhielanike õigusi mitte nõnda lihtsalt rikkuma. — Kuigi riik maapõhjavarandusi ise ei eksploateeri, waid kontsesssides edasi annab, ei ole jällegi mingit kindlustust selleks, et riik nende kontsessside kontrakte paremini formuleerida oskab, kui eraomanik. Eraomanikku juhib vähemalt tema oma huwi, aga riigi asju ajawad palgalised ametnikud, sageli mitte walitudki, waid puhtpalgalised tänaseks ja homseks.

Ka maakorralduses tuleb wana reegel meeldetuletada, et riik ei ole mitte siis tugew ja wägew, kui riigikassas palju raha on, waid kui riigi kodanikud jõukad on. Kui meie põllumeeste maaomandus kõigist mõne tolli paksuselt maa pinna pealt arwatakse, siis on nad waesed inimesed ja waese rahwa riik on alati waene.

9. PEATÜKK.

Karskusküsimus.

Karskusküsimus on wist wäga wana küsimus. Kui keegi inimene, teadmata kui wanal ajal, ennast esimest korda täis jõi, siis tähendas wist juba kaine pealtwaataja, et see ilus ei ole ennast nõnda unustada. Nõnda on see osalt ka tänini jäenud. Kui üks täis on, siis on pealtwaatajad praegusel ajal kahesugused: ühed waatawad ja kaetsewad, et nad ka ennast täis ei saa tõmmata, sest nemad peaksid ennast paremini ülewal, teised waatawad ja laidawad.

Oleks alkoholi mõju ainult isikline, siis ei tarwitseks meie karskusküsimust käesolewa raamatu raamides üleüldse kõne alla wõttagi. Asi ei seisa aga mitte üksi joodiku isikus, kui palju ta joob ehk ei joo, waid joodiku elu tagajärgede all kannatab terve riik, ja riik ongi käesolewa raamatu kaitsealune. Joodik jäeb ise sageli seltskonna risuks, joodik teeb kuritegusid, joodik lööb laenatud rahad läbi ja weab oma usaldajad täbarusse, joodiku lapsed on sageli poolearuga ja kurjategijad, ühesõnaga, joodik lõhub riiki ja riik, kes ennast terve ja tugewa tahab hoida, ei wõi mitte joodikut teha lasta, mis ta tahab.

Seisukord läheb keerulisemaks weel sellest ajast saadik, kus riikel, peaaesjalikult sõjawägede jaoks, palju raha hakkas tarwis olema ja nad wiinamüüki hea sissetuleku allikana tarwitama hakkasid. Nõnda on peaaegu kõik moodsad riigid otse ehk kaudselt, kõrtsmikeks hakanud. Ka omawalitsuse asutused ei

jäta wiinamüügi pealt peaaegu kuskil matti wõtmata. Riigimatist saavad karksusseltsidki osa. Naljahambad seletawad koguni et karskuse keskkuratooriumil aina kasulikum olla mida enam rahwas wiina joob, sest seda suurem on siis abiraha, mida keskkuratoorium saab. Kas need matid, mis riik, omawalitsused ja karskusliikumine joodikult saawad, peaksid kõik need pahed üleskaaluma, mis joodik teeb? See on suur küsimus ja selle peale on väga raske numbritega wastata. Oletame, et teeb tasa kõigeparemal korral, aga kuhu jääb selle tegewuse kasu! Kui wabrikant aurukatlas 1000 marga eest puid ära põletab, siis peab sellel teel saadud aur wabrikandile 2000 marga eest tööd ärategema, muidu ei ole temale kasulik oma raha puude eest wälja anda. Kui riik ja Ko. joodikult ainult niipalju wõidab, kui joodik kahju teeb, ja mitte sugugi kasu ei saa, siis on see halb äri. Ja seni, kui keegi wastupidiseid tõendusi ette ei ole toonud, tahaksin ma äri, mis riik joodikuga teeb, tõesti halwaks äriks pidada.

„Ega siis kõik wiinatarwitajad weel joodikud ei ole“, wõidakse warsti ütelda. Muidugi ei ole. Ja üleüldse on joowastawate jookide küsimus sarnane metsaga, milles, mida kaugemale lähed, seda enam puid leiad. Tõendatakse ka, et mehed, kes topsisõbrad, selle topsi pärast hulga tööd enam ära teewad, kui nad muidu teeksid. Kes tegelikku elu wähegi waadelda oskab, see ei saa seda wäidet tühjaks tunnistada. On palju mehi, kellel kõrgemad waimlised lõbud täiesti puuduwad, s. o. nad ei mõista neid, kuna nad napsi wiina eest hulga head tööd ära teewad ja seal juures ise õnnelikud on. Siia juurde tuleb weel lõbus seltskondline tunne, mis

nende keskel walitseb, kes klaaside ümber istuwad. Paljud ei oska üksi ühtki napsi juua. Niisugune seltskondline tunne on ka midagi wäärt.

Kõigi mainitud headuste peale waatamata on aga wiinajoomine siiski pahe ja seda riikliselt seisukohalt waadates peaaesjalikult järgmistel põhjustel:

- 1) Raisatakse joomise kaudu päratu suur hulk rahwa tööjõudu ja warandust kerge lõbu peale ära.
- 2) Edendab joomine jõudsasti igasugust kuritegewust.
- 3) Langeb parajusmeestest osa päris joomatõppe, kes siis ise ehk kelle järelsugu ühiskonnale raskeks koormaks jääb.
- 4) Mõjub laialdane joomine üleüldse lōdwendawalt rahwa iseloomu peale.

Wõidelda seltskonnal wiinatarwitamise tungiga näib üldiselt wäga raske olewat. Midagi ei ole tänini leitud, mis alati ja igalpool selleks hea oleks olnud Karskusseltsid katsusid wiina asemel piduõhtaid kõnede ja tantsuga pakkuda. Kõnesid ei kuulatud ja rohked tantsud ei olnud ka enam mingid karsked asjad. Wanemate inimeste jaoks mõeldi keeluseadused wälja. Need hakkasid wiina ise põletama. Mõeldi tschekid wälja. Tschekkisid hakati wabrikuwiisi järele trükima. Loodeti hariduse peale, kuid haritud inimesed ei näi hea eeskujuga sugugi helded olema. Paar poliitilist erakonda agiteeriwad Eestis praegu üleüldise keeluseaduse heaks. Ma sellest muud head ei looda, kui jälle kodust wiinapõletamist, nagu 1920 a. ümber, kus keeluseadus ainult administratiiv ametnikele kasulikku kõrwalteenistust muretses, sageli nii kasulikku, et politseil wiinapõletajaid tagaajades aega ei olnud wargusi ega muid kuritegusid uurida.

Meie tscheki süsteem on praegu kaunis hea ja peaks põhijoontes püsima jäema, selles tegewa elu

direktiivide järgi parandusi tehes. Waewalt on karskusküsimuses praegu midagi paremat teha. Elukutselised joomarid peaks aga riik seltskonnast ära koristama ja neid kohastesse asutustesse koondama. Joomise wasta on üleüldse mõistuse kaudu raske mõjuda, sest joomise tarwe ei tule mõistusest, waid tunnetest. Ainult tundeline põrutus wõib joomahai-geid peasta. Kahjuks puuduwad meil seni maru-karsklased. Üks karskusaatest waimustatud maru-karsklane wõiks karskuse heaks palju enam ära teha, kui kümme kainet kõnepidajat.

Ärgu ka seltskond lootku, et ta wiinast millalgi hoopis lahti saab. Seda ei tulegi. Hea oleks, kui noorsugugi wiinast eemale hoitaks spordi, näitemängu j. t. abinõudega. Wanematele inimestele wõib ka naps wiina sageli kosutuseks ja wärskenduseks olla. Pange mistahes taime juurte peale üks ainus terake soola, ja see taim kuiwab ära. Suure puu juurte peale wisake terve pihutäis soola aga, puu ei tunnegi sellest midagi. Nõnda on ka lugu wiinaga noorte ja wanade juures.

10. PEATÜKK.

Hoolekanne.

Kui kodanikel kõigil wõimalik oleks jõukalt elada, siis ei tarwitseks riiklise hoolekande küsimus kõne alla tullagi. See ei näi aga wõimalik olevat. Ka kõige hoolsamad inimesed wõiwad juhusliselt päris ilmsüütult suurde puudusse sattuda. Inimesed, kes aga hoolsad ehk kokkuhoidlikud ei olegi, ehk

kellel mõni muu suur iseloomu wiga küljes, nagu laiskus, joomine, tömp mõistus, kergemeelsus, uhkuse haigus jne. ei saagi sageli terwel eluajal puudusest välja.

Kuid igat puudustkannatajat ei tohi ega suuda riik siiski aitama minna. Riigiabi juhtnööriks olgu ainult neid inimesi aidata, kes isiklikult ilmsüütult suurde puudusse on sattunud. Siingi tuleb wahet teha nende wahel, kes 1) enda tegewuse juures hädasse on jäänud ja 2) kes riigi tegewuse kaudu puudust kannatawad.

Abi niihästi ühele kui teistele võib ajutine ehk alaline olla, nõnda kuidas tarwidus nõuab, kuid wiimaste aitamine, kellele hädas riik ise süüdi, peab alati esimeses järjekorras seisma. Ja sedagi abi, mis riik anda võib ja andma peab, ei saa nõnda wõtta, et kõik kannatajate tarwidused rahuldatud saaksid. Riik võib ainult kõige hädalisemaid puudusid kõrwaldada aidata. Iga abi juhtnööriks, mis riik annab, olgu abisaajat ennast tegewusele wirgutada, kui abisaaja üleüldse tegutseda võib.

Riiklik hoolekanne on ajalooliselt väga wana ja õieti põhjenebki eeskätt just wastastikuse aitamise ja abiandmise peal igasugune ühiselu väljend. Atheenas määrati Pisistratose ajal riigi kassast sõduritele, kes sõdades wigastusi saanud, pensioni anda. Pensioni suuruse juures wõeti päewapalk sõrdluseks. Jõukamatele sõduritele pensioni ei antud. Pärastpoole hakati riigikassast ka wigaseid ja nõrku ja muid tööjõuetuid erainimesi toetama. Atheenas ja iseäranis Roomas jagati wilja ilma hinnata kodanikele. Kui Juljus Caesar Roomas wõimule pääsis, leidis ta

301000 hinnata wiljasaajat kodanikku Roomas ees, mis-suguse arwu ta poole peale alandas. Augustus määras wiljasaajate arwu 200.000 peale kindlaks. Keskajal täitis kristline kirik peajasjalikult riiklise hoo-lekande ülesannet.

Kõige uuemal ajal on riikline hoolekanne mit-metes maades mitmet wiisi korraldatud. Pea igal pool kutsutakse seltskond, ehk peajasjalikult selle jõukamad esitajad, abiandmise jagamiste ja korral-duste juurde abiks. Sõdurite, nende leskede ja laste abiandmist korraldab riik niihästi otse kui kaudsel teel. Seda kõike wõib süstemaatiliseks hoolekandeks nimetada. Peale selle kulutawad rii-gid palju juhusliste abiannete peale. Nõnda kulutab praegusel ajal Inglises riigi kassa miljardisi tööta töölistele abiandmiseks.

Põhimõtteliselt peab tähendama, et igasuguste abiandmistega riik väga ettewaatlikult peab talitama. Iga abi wõtab abisaajal osa hoolt ära, kuna hool ja püüdmine aga ainsamad asjad on, millede kaudu ini-mene siin maakeral edasi jõuab. Inimene, kui mõistlik olewus, püüab kõik wõimalikult kergemalt kätte saada. Selle kaudu on abitahtjate hulgas palju simuleeritud waeseid, haigeid, jõuetuid, nõrku ja õnnetuid. Selleks ongi riigil seltskonna abi tarwis, et kindlaks teha, kes tõsine abitarwitaja, kes simu-lant. Wana Wene ei saanudki lahti oma abitarwita-jatest kubermangudest. Rahwas läks hooletumaks, püüdis ise väga wähe, „tsar baatjuschka pomoo-shet“ oli harilik ütetus. Pealinnades ehitati suuri mitmekordsid odawaid öömaju, kus 5 kop. eest iga inimene wõis öö mööda saata. Need öömajad muutusid aga waraste, hulkujate ja elukutseliste ter-

wete kerjuste pesadeks. Riik sigitas ise omale nuhtlust kaela¹⁾).

Meil ei ole keegi millalgi kedagi süstemaatiliselt aidanud. Kiusatud, pressitud ja pigistatud on meid igast küljest. Ise oleme pea iga aasta korjandusi Wene näljahädaliste heaks toime pannud. „Ärgu wäsiгу andja käsi“ on meie juhtnööriks olnud. Aga meie elame siiski oma soodes ja rabades paremini, kui wenelased oma mustamulla maal. Sellep. tahaks soowida, et meie noor riik oma abiandmistega meid mitte rikkuma ei tuleks. Tahes wõi tahtmata on meil nüüd ometi keegi, kelle poole häda ajal pöörata wõib, see on Eesti riik. Ja kui keegi olemas on, kelle poole wõib pöörata, siis saawad ka mitmesugused palwed abide asjus riigi ees esinema. Ennem ei olnud keda paluda, aga nüüd on, miks siis mitte paluda. Ja ongi palutud ja palutakse weelgi. Kunstnikudki olid ühed esimestest, kes kohe riigi abi tahtsid maitsta. Igatahes on olemas hädaoht meie kaine iseloomu rikkumiseks ja tuleb riigil hoolsalt silmad lahti hoida, et ta hea asemel halba ei tee.

---

¹⁾ Kui ruttu inimesed oma käed hinnata ande järele sirutawad, näitab wana lugu Rooma keisrist Adrianist. Roomlased käisid nimelt oma kultuuri lõpupäiwil wäga sageli saunas, wahel mitu korda päewas. Ka keisrid käisid wahel üldistes rahwasaunades. Nõnda nägi Adrian kord kedagi wana sõdurit saunas üksi selga pesemas wiimast wastu seinä nühkides. Keiser kinkis temale kohe orja abiks. Mõni päew pärast seda, kui keiser jälle saunas oli, oli pool sauna wanu sõdurid täis, kes kõik oma selgi keisri nähes wastu seinä nühkisid. Neile aga ei kinkinud keiser enam orje, waid soowitas neile wastamisi üksteise selga pesta. (Э. Тома Римъ и имперія)

Kelle eest aga riigil iseäranis hoolt tuleb kanda, need on meie wigastatud sõdurid ja nende kui ka surmatud sõdurite wanemad, lesed ja waesedlapsed. Sõdurid on meie riigi tegelikud loojad olnud ja siin on hoolekanne esimese järgu kohustus.

Weel on olemas üks järk inimesi, kellede hoolekannet riik ka ei pea unustama. Need on kõik politsei ametnikud. Politsei amet on koera amet. Keegi neid ei armasta ega salli, aga nad on tarwilikud, ilma nendeta ei saa kuidagi läbi. Jäeb politseinik wanaks, siis ei ole temal kuhugile minna: igal ühel on midagi tema arwel kirja pandud. On ta aga liiga hea olnud, siis ei ole ta oma kohuseid wahest korralikult täitnud. Politseinikud peawad olema kui korra kaitsjad riigi teenijad kõige ihu ja hingega, aga nende wanaduse ja õnnetuse korral peab riik nende eest kandma hoolt.

Wäljaspool abielusid sündinud laste hoiumajad on asutused, mida kõik moodsad riigid peawad. Olgu nendega lugu kuidas tahes ja soowitatagu neid kui soojalt, nad on siiski asutused, mis korratumat elu edendawad. Just hoolekande asjas paistab terawalt silma noore ja wana riigi iseloom. Wana riik kogub igasugust kõntsa nõnda palju täis, et teda enam ei jõutakse kuhugile täiesti ära koristada, waid kuhjatakse seltskonna keskel kuhugile hunnikusse. Las' mädaneb ehk tuleb aeg, et kellegil on tarwis koristada. Waadake peenelt noorte ja wanade riike olukorra wahet, kas teie minu waadet õigeks ei tunnistate? Noorel on mustust vähem ja ta pühib selle wälja. Wana tahaks nagu igawesti elada, ainult alal olla, ei raatsi ühtki juukse karwa oma küljest kautada ja hoiab kõike, mis aga olemas on. Ka leitud laste

hoiujamad tulewad asutuste hulka lugeda, mis riigi elu ei terwenda, vähemalt sellel kujul mitte, kui nad Wenese olid.

Siin kohal ei tahaks nimetamata jätta suwiseid linna laste koloniisid maal ja töörahwa laste hoiupaike linnas läbi aasta, kuhu emad päiwiti oma lapsi saata wõiksid. Mõlemad on väga tähtsad asutused. Esimeste juures peaks ideaaliks seatama, et südasuwel ühtki last linna uulitsal näha ei oleks, waid kõik maal wärskes õhus asuksid.

Ka on riiklik hoolekanne awalike sünnitusmajade eest väga tähtis. Korteri olud on väga kitsad ja sünnituste juures on harjunud abi sageli tarwiline. Peale selle on ka puhtus väga tähtis. Sünnitaja tarwitab mõne päewagi täielist rahu ja puhkust, mis kodustes oludes mitmetel sageli täiesti wõimatu. Ka selles asjas wõib riik üldises hoolekande mõttes palju korraldada.

III.

Riigi tegewus erakorralisil aegel.

1. PEATÜKK.

Wälissõjad.

Enne kui sõdasid, kui sarnaseid, harutuse alla wõtame, peatame pisut üleilmlise rahu küsimuse juures. See küsimus ei ole üksi praegusel ajal moodne, waid temast on juba ammu räägitud. Juba Israeli prohwetid kuulutasid ette, et aeg tulla, kus inimesed sõjariistad igapäisteks tööriistadeks ümber taguda. Kuid see aeg ei näi üksi wisalt tulema, waid on koguni küsitaw, kas teda tulebki kunagi. Mõlemil waateil on pooldajaid: on inimesi, kes usuwad, et üldine rahu on wõimalik ja wõib tulla, kuid ka neid, kelledel mingit usku üldise rahu sisse ei ole.

Mikspärast on see nõnda? Põhjus on see, et meie üleüldse tunne me wäga wähe inimest, kui sarnast. Ka ei tea meie õieti mis asi riikki on, sest et riigid need sõdijad ongi. Kui meie ei tea, mis asjamees riik on, siis ei wõi meie ka teada, kas riik, kui sarnane, wõib ilma sõjata püsida wõi mitte. Weel ei tea meie kas riik peab olema just niisugune, kui ta on, wõi wõib ta ka hoopis teistsugune olla. Ja

jälle ei tea meie kuiwõrd inimlik mõistus üleüldse riike rahwuswahelisi suhteid wõib juhtida.

Meil on wiisiks wõetud riiki teatud organismiks nimetada, aga mis organism riik õieti on, see ei ole sugugi weel täiesti selge. On selge, et inimene on teatud organism. Inimese kehā seisab koos biljonitest weikestest organismidest, werelibledest jne. Inimesel on mõistus, tundmised ja tahtmised, aga inimese mõistust, tundmisi ja tahtmisi ei mõista arwatawasti tema kehas elutsewad rakukesed mitte. Nemad elawad nähtawasti ainult igaüks oma elu. Tähen-dab, osad ei mõista terwikut. Aga kes wõib kinnitada, et riik ka tõesti omapärane organism ei ole? Naerate! Üks werelible wõib teise libe ka wälja naerda, kes tõendama hakkaks, nagu oleks inimene olemas, kelle weres nemad liugu lasewad. Kas elusid küll mitmesuguseid ei ole, kuid mis on nende wahel ühist ja kas mõistawad nad üksteist? Kes ütleb seda meile? Aga organismid on nad kõik.

Kui meie ei tea mis riik õieti on, siis ei wõi meie ka õieti mõista tema elulisi tarwidusi. Ma soowitan käesolewas raamatus kultuur-juriidilist riiki ja usun, et niisugusel riigil vähem põhjusid sõdadeks oleks, kui majandusliselt tsentraliseeritud riigil. Kui riigid aga omapärased stüühilised organismid on, siis on küsitaw kui palju nad üleüldse kellegi üksiku inimese arwamist kuulawad ehk saawad kuulata. Teatawasti põhjeneb kõik loodusline elu just wõitluse peal. Organism, kes wõitlust oma ümbrusega ei taha wasta wõtta, on igakord surma laps. Orgaanilise elu seadus on: kas kasuta ümbrust ehk ümb-rus kasutab sind.—Nähtawasti wõiks rahwaste wahel ainult keegi neist wägewam rahu alal hoida. Sarnase

wägewusele ei suuda aga keegi üksik inimene, riik ega rahwas wististi iialgi tõusta.

Inimsugu on üldiselt uhked oma suure mõistuse peale. Aga mis aitab see inimeste suur mõistus, kui nad muidu elada ei oska, kui wahete wahel käiwad üksteist hulgawiisi mahanottimas, ja ise nutawad seal juures, et see hirmus ja kole töö olla. Miks nad siis teewad seda, kui see hea ei ole? Ehk kuhu jäewad inimeste tujud, tunded ja tahtmised? Kas on inimesi olnud, kelle mõistus täiesti ta tunnete ja tujude üle oleks walitsenud? Wist mitte. Kes peab seda maailma siis korraldama, kui inimeste mõistus seda ei suuda?

Sõdade kestwuse poolt räägib veel asjaolu, et igasuguseid elundid ehk organisme ainult wäline waenlane wõib ühendada. Kui peaksid sõjad täiesti lõppema, siis wõiks see ainult terve inimsoo ühe-meelsel otsuses wõimalik olla, mida wiimasel alal ka paljud usuwad. Inimsugu on aga praegusel ajal veel niisugune mõiste, millel mingit tuuma ei ole: meie näeme maakeral ainult üksikuid rahwaid, kellel oma olemise mõte ja kes isekeskis üksteisele waenulised, kuid inimsugu, kui sarnast, ei esita Rahwaste Liitki weel. Ilma wälise waenlaseta ei ühine heterogeensed (mitmekesised) elemendid kuskilgi. Teine asi oleks, kui marsijaanlased mitte ainult Wellsi romaanides, waid päris ilmsi tuleksid meie maakera rahwast oma alla heitma. Sarnase hädaohu korral wõiks ehk inimsugu siis tõesti ühineda. Kuid siiski wõiks ka sarnasel korral mõni rahwas tahta nende asewalit-sejaks maakeral tõusta ja nendega ühes hakata teisi rahwaid alla heitma.

Nähtawasti ei ole riikel, kui sarnastel, sõdade

lõppu oodata, vähemalt seni mitte, kui nad ikka teatud majandusliste üksustena tahawd edasi hangeldada. Sellegipärast ei saa sõdasid normaalseteks nähtusteks pidada. Riik ei wõi mitte igapäew sõdida. Kui teisiti ei saa, tulewad sõjad wastawõtta ehk neid ise algatada, aga et sõjad terwe riigi elu peale sise- miselt sügawasti mõjuwad, siis nimetame sõja aegu erakorralisteks aegadeks.

Siin tuleb arwesse wõtta esmaks sõdasid, mis teatud riik ise algab. Et sõda ise algada, selleks peawad riigil igakord wäga tungiwad põhjused olema. Kindral Bernhardi ütleb, et „ei tohi oodata hädaohu minutit, et siis alles äärmisi abinõusid tarwitusele wõtta“, kuid kui sõja põhjused küllalt mitte küpsed ei ole, siis ei õnnesta enneaegsed sõjad sageli mitte. Wähemalt ei ole sõjapõhjused siis üldiselt teatawad, kõik ei saa neist weel õieti aru ja selle läbi puudub kohane meeleolu, kui sõja õige hing. Bernhardi põhimõte wõib riigi sisemises elus sõja wastu warustuses, kui ka sõja keskel, hea olla, mitte aga sõja alustuseks. Suurepäralise näituse sõja alguse kohta andis Wilson Ameerika wäljaastumisega ilmasõjas. Terwe ilm naeris Wilsoni kirjade üle Saksamaale, ja Saksamaa ise ka, sest ei usutudki Ameerika wäljaastumist. Wilson lasi Saksamaad Ameerika laewu põhjalasta ja kirjutas aga rahulikult Saksamaale kirju. Aeg ei olnud weel tulnud ja Ameerika meeleolu ei olnud weel küllalt pingul. Kuid kui siis kord ka Ameerika wälja astus, siis niisuguse jõuga, kui wähegi wõimalik. Meil ei saadud õieti arugi, mis Ameerikat sõdima sundis, aga ameeriklased teadsid wäga hästi, mis neile oleks tähendanud kummagi Euroopas wõitlewa poole täieline wõit ja wõitja Euroopa hegemoonia.

Samuti ei oleks Euroopa täieline lagastamine, vähemalt selle sõja ajal veel mitte, Ameerikale kasulik olnud. Ja Ameerika tõi ilmasõjas pöörde.

Nõnda siis, et sõda algada, peavad riigil põhjused olema, mis riigi olemasolu ilma sõjata küsitavaks teevad. Siis on sõja algus teatud riigi poolt alati õigustatud. Sõdasid alustada, et rahwa tähelepanu sisemiste asjade pealt ära juhtida, kuulsust tagaajada või mõnda üleilmset ideed teostama minna, on alati ülekohtune ja maksavad niisugused sõjad oma eest alati kibedasti kätte.

Endine Wene sõjakooli prohwessor Nesnamow kirjutab: „Wõib sõda mitte soowida, aga peab alati walmis olema, et sõdima ei saaks sunnitud“. Sarnane ka Rooma wanasõna: „tahad rahu, walmista sõja wasta“. Ja nõnda sünniwad, teiseks, kaitse sõjad. Need sõjad peab riik igakord wastawõtma. Kui waenlane juba sõjaga peale tuleb, siis tähendab see, et tema muud juttu ei usu, waid kas anna alla, ehk wõida teda. Allaandmine tähendab aga pea alati allaandja riigi lõppu. Kes siis surra ei taha, see wõidelgu wasta niikaua kui teda tapetakse, ehk tema teise tapab ehk vähemalt eemale peletab.

Sarnane on wali elu seadus, mille juures meil midagi parata ei ole. Meile on aga tähtis, et iga sõda, niihästi enda kui teise algatatud, suure riiklise wapustuse esile toob, mida riik arwesse peab wõtma. Kodanike mõtted lähewad laiali: ühed on sõja poolt, teised wasta, ühed usuwad wõitu, teised kautust, ühed asuwad polkudesse, teised poewad peitu. Kuidas peawad mehed talitama, kes tol korral walitsuses?

Esmaks moodustab walitsus ennast sõjakorral kohe koalitsiliseks, et kõik rühmad ja parteid

walitsuses oleksid esitatud ja nõnda riik teatud ühtluse omandaks. 2) Määrab sõjawäe ülemjuhataja, kelle tegewusse ennast keegi ei tohi segada. 3) Muretsseb silmapilk selgust wäliste riikega, kes sõja poolt, kes wasta, kes toetada wõib, keda karta tuleb. 4) Üle riigi kõrgendakse karistusi kuritegude eest, wargaid, teerööwliid ja tapjaid surma mõistes, kui seda mitte ennemini juba tehtud ei ole. Need oleksid tähtsamad sammud, mis peab tehtama ja mis ka harilikult tehtakse, detailidest ma ei räägi. Peale selle oleks soowitaw, et naiste uhked riided, karakuul-palitud, kuldkeed ja briljandid saaksid kohe kandmisest kõrwaldatud. Sõja algus mõjub kohe sisemiselt majandusliselt ühe peale edustawalt, teise peale suruvalt, ja niisugused naiste uhkused raskel ajal sünnitawad sisemiselt ainult kadedust ja kibedat meeleolu. Rooma naised ei tohtinud Karthago sõja ajal mingisuguseid ilustusi kanda ja see keeld püsis weel kaua pärast sõja lõppu. Edasi tuleks sõjaajal wallawanemate, linnapeade ja maakonnawalitsuste esimeeste wõimupiire suurendada, et selle läbi üle maa pikki harutawaid ja korutawaid koosolekuid ära hoida. Esimehed peaksid aga selkorral sageli kinniste hääletuste kaudu nõukogude käest küsima, kas nendega rahuloldakse, kas enamus neid toetab ja kui mitte, siis ametist ära astuma. Sõja ajal on tähtis, et õiged mehed õige koha peal oleksid ja mingisugust sisemist waenu ei oleks.

Sõda teeb sageli ühed rikkamaks, teised waesemaks. Sinna ei ole midagi parata. Kes rikkamaks läheb, see teeb suuremalt jaolt seda, mida tarwis teha oli, sest ega temale muidu raha ei anta. Kes waesemaks läheb, see ei teinud midagi ehk tegi

seda, mida tarwis ei olnud, ja kelle süü see on? Walitsus toetagu aga igasugust tööstust, kaubandust ja läbikäimist, aga ärgu segagu mingisuguste määruste, takside, käskude ja keeldudega kodanike majanduslist tegewust.

Iseäralist hoolt tuleb riigil ja kogukondadel silmapilk naiste ja laste eest kandma hakata, kelle mehed ja isad sõtta on kutsutud. See hool peab meestel teada olema, et nende meel ja mõte rahulikult sõjale wõiks anduda.

Awaldatawad sõja teated olgu selged, sest mitte walitsus üksi ei pea sõda, waid terve riik.

Kaitseteenistusi ei peaks sõja ajal õieti mingsuguseid olema. Kes ei ole mees frondil, see ei ole ka mees mujal. Frondil wõib weel argpükski meheks muutuda, aga seljataga läheb ta aina weel aramaks. Külap leidub iga koha peale ka seljataga mehi wane-matest aastatest, keda weel ette ei ole kutsutud.

Ühegi sõja lõpp ei ole sõja alguses ei aja ega wõidu mõttes kindlasti ettenäha. Iseäranis toitlusküsimus on kõikide sõdade juures tähtis. Nüüd on meil kõigil selge missugust osa toitlusküsimus sõja ajal mängib, aga kui mõnikümmend aastat uue sõjani mööda on läinud, on kõik unustud. Kirjandus peaks aga metodid wäljatöötama toitluse asjus ja need metodid peaksid üldiselt teada olema. On olemas suurepäraline puhas sõjateadus, aga kus on sõja aegne rahwateadus? Niisugune teadus peaks weel loodama, sest lõpuliku wõidu sõjas saawutab mitte üksi sõjawägi liinil, waid seda ühes seljataguse riigi ja rahwaga. Ütleb rahwas ennast sõjast lahti, siis suudab wägi üksi wähe ära teha.

2. PEATÜKK.

Kodusõjad ja rewoluutsid.

Rewoluutsid ja kodusõjad ei ole oluliselt alati ühed ja samad, kuigi meie neid ühes peatükis waatame. Rewoluutsiks hüüame seisukorda, kui suurem ehk weiksem osa riigi kodanikest mitte rahul riigi laadiga, walitsusega ehk walitsewa korraga ühte neist ehk kõike koos jõuga kukutada püüab, ükskõik, kas nad seda suudawad ehk mitte. (Harilikult hüütakse mitte kordaläinud rewoluutse lihtsalt mässudeks). Nagu näha, võib nõnda rewoluutsisi mitmesse klassi jagada, selle järele, kelle wasta teatud rewoluuts on sihitud.

Kodusõjad sellewasta on teistsugused ühiselulised wäljendid. Näit. P. Ameerika kodusõda 1861 — 1865, kus lõuna ja põhja osariigid majanduslistel põhjustel weriselt kokkupõrkasid. Umbes sarnane kodusõda rewoluutsi järelkajana wältab praegu Hiinas. Sageli muutub ka asjade nimetus selle järgi, kust kohast waadelda. Näit. Belgia asutussõda 1830 — 1832. Hollandi seisukohalt waadates oleks see rewoluutsi ehk kodusõja nime pidanud kanda, meie klassifikaatsi järele on see aga riigi lahususline algus. Samuti Greeka wabaduswõitlus 1821 — 1829 ja palju muid Euroopa weikerahwaste wabastussõdasid läinud aastajal.

Et kõiki rewoluutsisi ja kodusõdasid klassifitseerida, peaks selle jaoks terve kirjatöö kirjutama. Juba pealiskaudsel waatlusel paistab, et rewoluutsid

ja kodusõjad üksteisega ligidalt põimitud on. Sageli on algus rewoluutsiline, aga lõpeb kodusõjaga. Enne lähewad kõik üheskoos wana walitsuse wasta wälja, aga kui see wõidetud, mindakse omakeskel riidu. Ükski kord siin maailmas ei suuda kõiki rahuldada, ka rewoluutsiline kord mitte.

Wälissõdade kohta arwasime, et need paratamatud on. Kuidas peame kodusõdade peale waatama? Põhimõtteliselt tahaks tunnistada, et neid peaks wõima kõrwaldada, kuid kahjuks räägib elu wahel hoopis teist keelt. Mis wõisid teha põhja ja lõuna Ameerika mehed, kui nad mõlemad ainult omamoodi elada oskasid, lõunameeste tõttu aga põhjamehed omamoodi elada ei saanud? Wene seisukohast waadates oli ehk Eesti wabastussõda ka kodusõda, aga mis wõisime meie sinna parata? Ehk kogu Wene suur rewoluutski, kas wõis ta makswa Wene korra juures tulemata jäeda? Ma olin tol korral wanemate sõdurite tagawara bataljonis Soomes. Seal ronis keegi Kaluuga kub. wana sõdur üles narile ja kuulutas: „Wennad teeme Saksamaaga rahu, et siit aga koju saaks!“ Keegi ütles alt: „Aga kas teate ka missugused maksud teile Saksamaa peale paneb?“ „Wenemaa on suur ja lai, kõik maksame, kõik teeme, kui siit aga koju saaks“, wastas mees. Wene rahwa kannatus katkes. Kelmus, walskus, wargus olid üleüldised. Trooni autoriteet oli kadunud. Haritlaste ja lihtrahwa seas käisid igapäew jutud ringi keisri kojast, ühed hullemad kui teised. Riik lagunes. Iga kubermang kujunes omaette riigiks. Tallinna kubernergi ei lasknud Eestimaalt Peterburi kartulid wäljawedada, wõida Tallinnas omal puudus tulla. Nõnda hoidis iga kubermang oma saadusi

kinni, suurlinnadest ei hoolinud keegi. Ja seda tegid just walitsuse oma ametnikud. Kaadri ohwitserid ja alamohwitserid käisid tagawara polkudes sõduritega mõnes kohas kui koertega ümber. Kõik tahtsid hingata, tulgu mis tuleb. Ja tuli mis tulema pidi.

Meile näib küll sageli nagu tõuseksid rewoluutsid igal pool walitsuse oskamatusel, aga ajaloo ratas võib ka nii raske olla, et walitsusel inimest jõudu ei jätku teda peatada või kõrwale pöörata. Järelandmise poliitika ei aita igakord massidega mitte midagi: iga uus võit nende poolt äratav neis uut isu. Tulekahju peab warakult kustutama, mitte siis, kui pool maja juba leekides on. Riiklises elus peab walitsus iga pisemagi pahe peale tähelepanu pöörama, et sellest mitte paise ei kaswaks, mis kõike werd võiks kihwtitada. On paise juba suurem, siis kardetakse teda wahel lõikama minna, võiks walu teha. See on liiga lihtne waade. Pahe algus võib tähelepanemata jäeda, kõike ei suuda ükski walitsus ära näha, aga kui paise juba nähtawal, siis olgu igal walitsusel nuga ehk hautis silmapilk platsis. Wigu, mis riigi sisemises elus juba teada, ei tohi iialgi arstimata jätta. Need wead koguwad ja koguwad, ja pärast ei saagi neid enam arstida.

Puhkeb aga rewoluuts kõigi abinõude peale waatamata siiski lahti, inimesed käiwad punaste lippudega mööda uulitsaid, karjuwad walitsusele maha ja maha, wangistawad üht või teist kodanikku, tükiwad wangisid wabastama — harilik rewoluutside wiis — ja teewad muid wägiwalla tegusid, mis peab siis walitsus tegema? On sõjawägi kindel, siis peab iga walitsus iga rewoluutsi jõuga mahasuruma. On aga sõjawägi ka juba rikutud, siis peawad walitsuse mehed, nii-

palju kui neid ja nende pooldajaid on, kõik üheskoos ustawa sõjawäe osaga minema ja wõitma ehk langema. See on nende otsekohene kohus. Ei ole nad õigel ajal osanud wõi wiitsinud rewoluutsi põhjuseid kõrwaldada, siis langegu nad parem oma korraga ühes, kui uute meeste piinata jäewad. Wõidab aga walitsus rewoluutsi, siis on tema kohus wäewõimu tarwitajaid wangistada ja walitsemine wiibimata teiste meeste kätte anda. Uute meeste kätte peab ka wäewõimu tarwitajate nuhtlemine jäema, sest wana walitsus oli ise osanik segadustes ja sellega teiste nuhtlemiseks mitte küllalt kompetentne. Jga targem walitsus oleks juba ennemine pidannd kohad teiste meeste kätte andma, juba siis, kui nad tundma pidid, et nad enam riigis moraalsed peremehed ei olnud. Ühegi rewoluutsi juures ei ole wana kord ilmsüütu. Suured liikumised ei sünni kergesti, neil peab alati tõsisem põhjus olema. Weikeste mässude kohta see ei käi.

Wabariikes üldise walimisõigusega ei peaks õieti iialgi rahwal õigust olema rewoluutsilisel teel väljaastuda. Mehed walitsuse eesotsas on ju ometi rahwa oma walitud. Miks nad neid siis walisid? Ei ole head, waligu ümber. Eestis on weel rahwaalgatuse õigus makswusel, mille kaudu kodanikud ise oma tahtmist igal ajal wõiwad maksma panna. Misugune õigus on siin ühelgi kodanikul wägiwalda arw itada?

Aga kas siis kodusõjad ja rewoluutsid iialgi kuskil õigustatud ei ole? On kah. Nimelt seal, kus wana walitsus ise wägiwalla peal põhjeneb. Wägiwald kutsub ikka wägiwalla ellu. Riikes peab õigusline kord maksma, aga mitte wägiwallaline. Õigus ja wägiwald on küll sugulased, aga mitte üks ja sama.

Jgasugune õigus on normeeritud, aga wägiwald on normeerimatu. Wägiwalda ei saagi normeerida, sest siis kõlaks ta nii ropult, et keegi sarnast wõimu oma käes ei tahaks pidada.¹⁾ Sellep. walitsewad ka wägiwalla walitsejad normeerimata wõimuga ainult oma igakordse äranägemise järele. Sarnase walitsuse wõi walitsejaga ei ole rahwal wõi riigil, kellel õnnetus olnud tema alla sattuda, õiguslisel teel midagi teha, ja on antud tingimistel jõuline wastahakkamine täiesti õigustatud.

3. PEATÜKK.

Näljad, katkud ja epideemid.

Keskajal olid üldise waesuse, pärisorjuse ja teede puuduse tõttu näljad Euroopas sagedased külalised. Praegusel ajal wõiwad nad ainult sõdade tagajärjel ilmuda. Et üleilmlist wiljaikaldust weel olnud ei ole ja maakera igasuguste maa- ja weeteedega üleni on ühendatud, siis wõib iga riik häda korral, kui temal aga mingisugust müüdawat wäärtuslist warandust olemas on ikka kuskilt leiba leida. Peale wilja ostmise wäljast aitab ka üldine sisemine wilja tarwitamise kokkuhoidmine tuntawalt häda vähendada.

Raskem on ära hoida nälgasid, mis sõdade tagajärjena esinewad. Sõda häwitab inimesi, töö-

---

¹⁾ Ainult sõjawägi on puhtwägiwald. Sellep. ei saa ka sõjawäe elu kõigi peensusteni normeerida. Kuid wägiwald on sõjawäe iseloom ja ülesanne ja sellep. tema juures loomulik.

loomi, wiljawäljasid, ja mis weel tähtsam — töö isugi. Ka Eestis on mitmed põllumehed sõja ajal vähem külinud, kui enne sõda. Sarnase meeoleolu loomiseks aitasid ka okupaatsi ja Eesti wõimude kohati kaunis suured normiwilja nõudmised odawa hinnaga kaasa. Ma ei suuda kuidagi mõttest lahti saada, et ilmasõja ajal Saksas ja Wenes põlluharijate kulul riikliselt tsentraliseeritud suurlinnade toiduainetega warustamise ja takside süsteem korras ei olnud, waid leian ikka neis süsteemides üht tähtsamaist rewoluutsi põhjustest. Üldine rahwa majandus on selleks liiga keeruline mehhanism, kui et teda ühestki tsentrumist korralikult wõiks juhtida. Selle juures ilmub alati päris fataalselt enam pahesid, kui headusi. Nüüd, kus rahuajal riigimehed kainelt mõelda wõiwad, arwan ma, et ka Eesti walitsus selles küsimuses seisukohta peaks wõtma kuidas wõimaliku sõja korral üldine rahwa toitlusküsimus tuleks lahendada.

* * *

Katkud ja epideemid on niihästt sõdade kaaslased, kui ka iseseiswad rahwa terwishoiu kontrolloörid. Nendest on wanad nõrgemad, aga uued haigused alati terasemad. Wõitlewad aga riigid nendega päris sõja waljusega, s. o. liikumise, karantiinide ja puhtuse eeskirjadele antakse sõjaseaduste jõud. Epideemide korral peab inimene sõda loodusega, millega aga kerge ei ole heidelda.

Katkudel on siiski hea iseloom, et nad inimsugu ajuti pisut ühendawad. Wihaku riigid ja rahwad üksteist kuidas tahes, on nad aga epideemiliste haiguste ohwriks langenud, siis töötawad nad nende wasta alati ühel nõul, sest mis täna külas, see wõib ka igalpool hoõmme kodus olla.

4. PEATÜKK.

Majanduslised kriisid.

Neid tunneb ilm mitmesuguseid, nagu wabriku-tööstuse, raha, põllutööstuse, tööpuuduse jne. kriise. Üleüldised kriisid on juba hirmsad majanduslised nähtused. Õnneks käiwad nad harwa. Suurem jagu kriise ilmub ikka ühes teatawas majanduse harus, kuid läheb sealt üle teiste majandusliste harude peale. Wiimases harus wõib ta aga weel laastawamalt mõjuda, kui seal, kust ta peale hakkas. Nad on kui haigused, millele järeldusi alguses raske on ettenäha.

Algawad kriisid mitmesugustel põhjustel. Palju kriise on just hea aja järelkäijad. Ka headus ise wõib kriisi sünnitajagi olla. Inglises ikaldasid 1846 aastal niihästi kartul kui ka terawili. Wäljamaalt weeti wilja sisse, mille eest palju kulda wälja läks, sest et wabrikud ei suutnud kalli aja tõttu oma saadustega wälisturgudel wõistelda ja riigi wäljawedu ei katnud kaugeltki sissewedu. Järgmine aasta, 1847, andis ootamata ülihea lõikuse: wilja hind langes 102 sh. pealt 49½ sh. peale. Kaupmehed, kelledel kallis wili käes, jäid pankrotti, oma usaldajaid enesetega kaasatõmmates. Wäärtpaberid langesid, diskonto protsent tõusis, äriiline usaldus kadus ja kriis oli täieline. Seda kriisi süwendas weel asjaolu, et samal ajal Inglise panga rahatrükkimist piirati ja pank selle tõttu kaubandust laenudega ei saanud

toetada. Kriis laheneski alles siis kui pank raha-trükkimise keelust ajutiselt wabastati. Nõnda on mujalgi walitsused oma korraldustega kodanike seas majanduslisi kriise ellu kutsunud. Ka noor Eesti parlament arwas heaks oma kooliseadusega Eesti omawalitsuste 1921 aasta eelarwete kriisi ellu kutsuda. — Päewakorral on meil praegu linnades piima kriis. Kergem on meie weikepõllupidajate ühismeie-reide wõid ja juustu Londoni saata, kui nende käest head wärsket piima Tallinna tuua. Kuni piimaühi-suste parema organiseerimiseni oleks walitsus nimelt pidanud mõisate piima karju raudteede ääres hoidma alal. Et seda ei tehtud, siis peame ka mõned aastad piima kriisi kannatama.

Samuti peitub ka osa korterikriisist üüriseadu-ses. Enne uut seadust ei saanud mõned majaoma-nikud peaaegu mingisugust üüri oma majade eest, uue seaduse järgi on see üür aga minimaalseks teh-tud. Imelik: korteripuudusel peawad inimesed uulit-sale kolima, aga odawamat asja Eestis ei ole, kui korterid. Muude tarbeasjade hinnad on 100 — 300 kordsed, aga korterite hinnad 40 kordsed. Neid kor-terisi peaks hirmus küllus tühje olema, kui nad nii odawad on! Wõi kes peaks uusi majasid ehitama? Wanadel majaomanikel on majad käes, neil ei ole ka raha ega krediiti oma majade peale, millega pea-wad nad uusi maju ehitama? Wõi on see mõni riiklik kohustus, et üks peab teise jaoks maja ehitama? Uusi majasid peawad need ehitama, kellel neid ei ole. Nad ei tee seda aga enne, kui majad ja korterid lastakse oma loomulikku hinda minna, tasakaalu kõigi wäärtuste hindadega, ja weel ülegi, sest neist on suur puudus. Niisugune

on raudne majanduselu seadus, mille wasta ei aita ussirohi ega püssirohi.

Mainitud kriise, eriti Eestis, wõib nimetada pikaldasteks kriisideks. Wahel puhkewad kriisid aga tunnipealt lahti ja käiwad ettewõtjatest nagu marutorm üle. Nõnda tunneb P. A. Ühisriike ajalugu 1869 aaasta Septembri kuus ühte päewa, millele nimeks „must reede“ on antud. Börssel sündis hindade langemisel paanika, mille tõttu mitmed ettewõtjad ennast surnuks ehmatasid. Maailm elab usu ja lootuse najal. Mitte olukord ise ei sünnita kõike kriise, waid usu, lootuse ja krediidi kautus. Tuleb sarnane kautus äkki, siis ei pea igaühe iseloom sellele wasta. Pärast kainemalt waadates ei olegi asi igakord nii hull, kui seda esimene mulje ettetoob.

Sotsialistid on kriisidest ka kinni haaranud ja seletawad, et kriisid olla kapitalistlise majapidamise süü, kuna sotsialistliselt riike nõnda korraldada wõida, et mingisuguseid kriise karta ei olla. Suurepäraline! Kahjuks on aga sotsialistid seni igalpool, kuhu nad käed külge pannud, ainult kriise sünnitanud, aga mitte neid kõrwaldanud. Sotsialistid on need wiimased soolapuhujad, kes kõik tahawad ära teha, aga kuskil midagi tõsist ära ei tee.

Kriisid on siiski ka sageli loomulikud ja tarwilikud nähtused majanduslises elus. Ilma põhjuseta kriisid ei ole. Kui laps ei nuta, siis ei tea ema aidata. Kuidas saaksid siis uued mehed ja ettewõtjad õhku ja tegewust, kui torm mitte wahel wanu eest ära ei pühiks. Üks ettewõtte ei wõi ometi igawesti elada, teised tahawad ka ruumi saada. Kriisid puhastawad majanduselu, nagu kõu õhku. Nõrgad langewad,

tugewad püsiwad ja noored algawad alles. Majandusliste kriiside kohta maksab ka Schilleri salm:

„Igamees siin wõitu sõidab,
Äga sõidu tee on kitsas —
Assidel on tuli otsas;
Nõrk jäeb maha, tugew wõidab,
Uhke langab hullu pette, —
Targa tee wiib kõige ette.“

Majandusliste kriiside lahenduseks on riigil wähe teha. Igatahes peab ta waatama, kas kriisi põhjus mitte walitsuse enda korraldustes ei peitu. On wiga seal, siis peab ka walitsus arusaama, kuidas aidata tuleb. Peitub aga wiga sügawamal majanduslistes oludes, wahel koguni teistes riikes, siis ei ole abi alati nii kerge leida. Enam ehk vähem wõib walitsus siiski peaaegu alati häda pehmenada. Seda peabki ka walitsus tegema, vähemalt seni, kui ta riigi majanduselu ohje oma käes hoiab.

Peaksid aga riigid ainult juriidilise korra kaitset oma ülesandeks seadma, siis langeksid ka riigi pealt kriiside lahenduse kohustused. Igatahes oleks siis ka kriise ehk natuke vähem, vähemalt puuduksid need kriisid, mida walitsused ise oma korraldustega esile kutsuwad. Püüda aga riikel ainult juriidilise kaitse ülesande poole, näib täiesti ajakohane olevat. Kui riigid peawad püsima edasi sarnastena, nagu nad stüühiliselt ja ajalooliselt ilma mingi kindla plaanita tänini on kujunenud, siis on raske öelda kumba nad enam on teinud wõi teewad, head wõi kurja. Peaks aga inimsool natukenegi tahtmist olema oma järelsoo tõsise progressi nimel elada, siis wõib see sündida ainult ajaloolise riikluse reformeerimise arwel.

